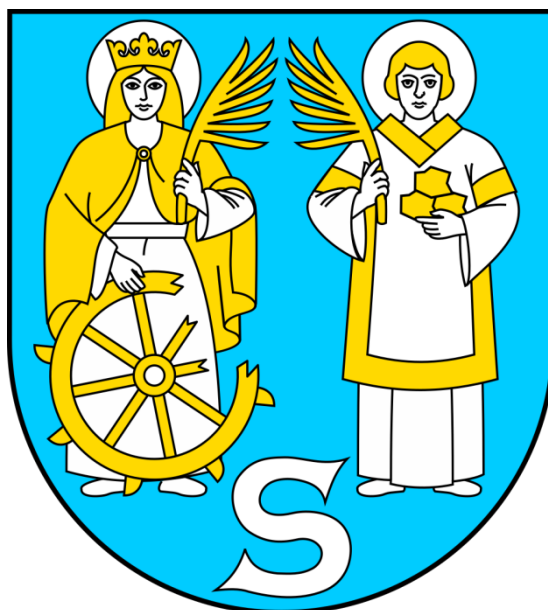

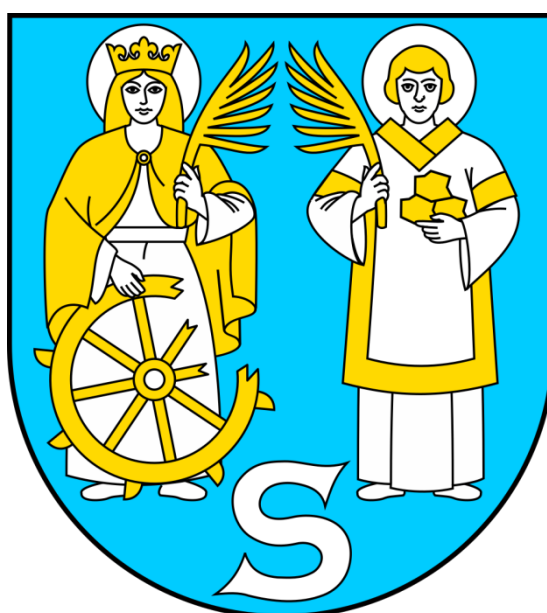
GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WIENIAWA NA LATA 2021 - 2024

WIENIAWA

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WIENIAWA NA LATA 2021 - 2024

WYKONAWCA:

Laboratorium Wiedzy – Doradztwo Opracowania Szkolenia Patryk Sobota
ul. Targowa 42, 37-420 Rudnik nad Sanem

AUTORZY:

mgr Agnieszka Król
mgr inż. Patryk Sobota

Spis treści

1. Wstęp	4
2. Podstawa programowa opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	14
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	21
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	35
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	35
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	41
5.2.1. Charakterystyka gminy	41
5.2.2. Zarys historii obszaru gminy	44
5.2.3. Krajobraz kulturowy	51
5.2.4. Zabytki nieruchome	54
5.2.5. Zabytki ruchome	63
5.2.6. Zabytki archeologiczne	64
5.2.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	72
5.2.8. Dziedzictwo niematerialne	74
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	77
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	79
5.2.6. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków	85
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	91
7. Założenia programowe	93
7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami	94
7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami	94
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	99
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	99
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	101
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	110

1. Wstęp

Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Wieniawa został sporządzony zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.). Głównym beneficjentem realizacji programu opieki nad zabytkami jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrożenia. Odnosi się to nie tylko do właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, ale do wszystkich mieszkańców miasta.

Przedmiotem gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Wieniawa jest problematyka związana z ochroną dziedzictwa kulturowego. Celem tego opracowania jest nakreślenie zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Będzie on służył podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania i wspierania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego gminy Wieniawa. Program opieki nad zabytkami ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobami składającymi się na dziedzictwo kulturowe miasta. Zaplanowane w programie działania nakierowane są na poprawę stanu zachowania zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami powinien również służyć, przez wskazanie na działania edukacyjne, wzmocnieniu u lokalnej społeczności świadomości wspólnoty kulturowej, poczucia posiadania wspólnych wartości i korzeni.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Nie jest on aktem prawa miejscowego, natomiast stanowi dokument uzupełniający przyjęte dotychczas akty prawa miejscowego. Opracowywany jest na 4 lata. Z jego realizacji wójt, co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Kolejne sporządzone programy opieki powinny uwzględniać zmieniające się uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze, kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu.

Struktura niniejszego opracowania oparta została o wytyczne Narodowego Instytutu Dziedzictwa, przedstawione w publikacji: "Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny". Podstawą do napisania rozdziałów poświęconych historii i dziedzictwu kulturowemu gminy były ogólnodostępne publikacje, opracowania archiwalne, zgromadzone w Bibliotece Publicznej w Wieniawie, dokumentację zgromadzoną w przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Radomiu oraz informacje zamieszczone na stronach internetowych gminy Wieniawa.

2. Podstawa programowa opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.). Ustawa ta w art. 87 określa m.in., kto zobligowany jest do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami oraz cele, jakie powinien on zawierać. W myśl:

art. 87.1. Zarząd województwa powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

art. 87.2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

- 1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
- 2. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

art. 87.3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu, rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

art. 87.4. Programy, których mowa w ust. 3 są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

art. 87.5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Kwestię ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.), Ustawa Zasadnicza z dnia 2 kwietnia 1997 r. (t.j. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.) oraz inne ustawy.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (t.j. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.) zawiera uregulowania dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami w następujących przepisach:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282) jest głównym aktem prawnym, regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Należy tu wspomnieć następujące przepisy wyżej wymienionej Ustawy:

Art. 3. Definiuje szereg pojęć, w tym: pojęcie zabytku jako "nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową", zabytku nieruchomego jako "nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1"; zabytku ruchomego jako "rzecz

ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1”, zabytku archeologicznego jako ”zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”, historycznego układu urbanistycznego lub ruralistycznego, historycznego zespołu budowlanego, krajobrazu kulturowego, otoczenia.

Art. 3. Definiuje również pojęcie prac i badań przy zabytkach, w tym: prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, badania konserwatorskie, badania architektoniczne, badania archeologiczne oraz pojęcie instytucji kultury wyspecjalizowanej w opiece nad zabytkami.

Art. 4. Wyznacza działania administracji publicznej w kierunku ochrony zabytków tj. ”zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnienie zadań ochrony w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 6. Wyznacza zabytki podlegające ochronie bez względu na stan zachowania:

1) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi;
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi;
- c) dziełami architektury i budownictwa;
- d) dziełami budownictwa obronnego;
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi;
- f) cmentarzami;
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni;
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i urządzeniami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki rozwoju cywilizacyjnego;
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2019 poz. 1479);
 - f) instrumentami muzycznymi;
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
 - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
 - b) cmentarzyskami;
 - c) kurhanami;
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Wyznacza następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na

realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16 Ust.1 wyznacza radę gminy jak organ władny utworzyć park kulturowy, którego celem jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz terenów, na których znajdują się obiekty charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podjęcie przez radę gminy uchwały o utworzeniu parku kulturowego powinno być uprzednio zaopiniowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 17 Ustala zakazy i ograniczenia jakie mogą obowiązywać na terenie parku kulturowego. Mogą one dotyczyć:

- prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, handlowej, handlowej lub usługowej;
- zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- składowania lub magazynowania odpadów.

Art. 18 Stanowi iż kwestie ochrony i opieki nad zabytkami powinny być uwzględnione przy tworzeniu następujących dokumentów: "aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego". W dalszej części określa że przy tworzeniu wyżej wymienionych dokumentów należy: uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania mające na celu opiekę nad zabytkami, przywrócić im jak najlepszego stanu oraz ochronę zabytkom przy realizacji inwestycji.

Art. 19. Stanowi iż:

- 1) W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
 - a) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - b) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - c) parków kulturowych.
- 1a) W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności:
 - a) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - b) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 2) W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
- 3) W studium i planie, których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

Art. 20 Stwierdza konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian w wojewódzkich i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 21 Mówi iż ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22 Mówi iż:

- 1) Generalny konserwator zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
- 2) Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

- 3) Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
- 4) Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
- 5) W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
 - a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
 - b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
 - c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 89 Mówi iż organami ochrony zabytków są:

- 1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje generalny konserwator zabytków;
- 2) Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wydano następujące akty wykonawcze:

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę, niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. 2011 nr 113 poz. 661).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz.U. 2017 poz. 1674)

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę, niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. z 2019 poz. 1886).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (t.j. Dz.U. 2011 nr 89 poz. 510).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. 2019 poz. 1470).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (t.j. Dz.U. 2014 poz. 110).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz.U. 2016 poz. 1330).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (t.j. Dz.U. 2004 nr 212 poz. 2153).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie "odznaki za opiekę nad zabytkami" (t.j. Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1304).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra kultury w zakresie opieki nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1302).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków (t.j. Dz.U. 2004 nr 75 poz. 706).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (t.j. Dz.U. 2004 nr 71 poz. 650).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (t.j. Dz.U. 2004 nr 30 poz. 259).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Liście Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych badań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1609)

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w wielu obowiązujących ustawach w tym w:

Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. 2020 poz. 713).

W art.7 ust. 1. pkt. 9 wyżej wymienionej ustawy zostały określone zadania własne gminy: "Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne gminy obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami".

Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

(t.j. Dz.U. 2020 poz. 293), określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej. Stanowi iż w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić m.in.: walory architektoniczne i krajobrazowe, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego.

Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2020 poz. 1333)

normalizuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych działaniach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, w tym tych o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2020 poz.

1219), określa zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zróżnicowanego rozwoju.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2020 poz. 55),

reguluje min. kwestie wycinki i pielęgnacji drzew na obszarach objętych ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2020

poz. 65), ustala postępowanie wobec nieruchomości objętych ochroną konserwatorską, stwierdza, że opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki jest celem publicznym.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności

kulturalnej (t.j. Dz.U. 2020 poz. 194), precyzuje działalność kulturalną, jako działalność polegającą na upowszechnianiu i ochronie kultury. Wymienia formy

organizacyjne działalności kulturalnej tj.: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki, ośrodki badań i dokumentacji różnych dziedzin kultury. Określa, że mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działalności inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat ten sprawują również jednostki samorządu terytorialnego. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. 2020 poz. 1057), określa, że gminy mogą wspierać organizacje pozarządowe działające na rzecz ochrony zabytków.

Zasady ochrony zbiorów muzealnych, archiwalnych i bibliotecznych zostały zawarte w:

Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. 2020 poz. 902), która określa zasady funkcjonowania muzeów, cele jakie powinny spełniać muzea tj.: chronić dobra kultury, informować o wartościach i treściach zbiorów, upowszechniać wartości historii, nauki, kultury, kształtować wrażliwość poznawczą i estetyczną. Ustawa definiuje muzeum, jako jednostkę organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysków.

Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2019 poz. 1479), która stwierdza, że zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego, zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki.

Ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwaliach (t.j. Dz.U. 2020 poz. 164), której przepisy regulują ochronę zasobów archiwalnych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Program opieki nad zabytkami odnosi się do odpowiednich dokumentów strategicznych (programów, strategii, studiów) sporządzonych na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Głównymi dokumentami wyznaczającymi cele polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na szczeblu krajowym są:

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 – 2022

(zwany dalej Krajowym programem). Stanowi najważniejszy dokument, który określa politykę państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego. Krajowy program jest dokumentem utworzonym na podstawie przepisu art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, został ogłoszony Uchwałą NR 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. Krajowy program stanowi program rozwoju w rozumieniu określonym w art. 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (t.j. Dz.U. 2019 poz. 1295). Uwzględnia on odniesienia do innych strategii zintegrowanych i kluczowych dokumentów planistycznych państwa oraz Unii Europejskiej. Za realizację Krajowego programu odpowiada minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania te wykonuje generalny konserwator zabytków oraz podległe mu jednostki wyspecjalizowane.

Głównym celem zawartym w Krajowym programie jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z założeniami twórców programu będzie on realizowany poprzez trzy cele szczegółowe, którym przypisano odpowiednie kierunki działań oraz zadania i projekty.

Zadania skierowane do samorządów można podzielić na trzy kategorie: edukacyjne, doradcze i promocyjne.

Do zadań edukacyjnych należą między innymi:

- szkolenia w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. W czasie trwania programu na lata 2019-2022 przewidziano przeszkolenie przedstawicieli minimum 180 jednostek samorządu terytorialnego;
- szkolenia w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Pilotażowym szkoleniem będą objęci przedstawiciele minimum ośmiu gmin w Polsce;
- wydanie zaktualizowanej wersji podręcznika Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach;
- rozbudowa portalu informacyjnego dla samorządów www.samorzad.nid.pl.

Krajowy program na lata 2019-2022 zakłada powołanie w wybranych Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (OT NID) pięciu centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych w gminach. Centra te będą odpowiedzialne za przeprowadzenie pilotażowych szkoleń dla gmin w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu

dziedzictwa kulturowego. Do ich zadań należeć ma również wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji bądź zmieniających podstawę prawną prowadzonej rewitalizacji z lokalnych programów rozwoju na gminne programy rewitalizacji.

OT NID, pełniąc rolę centrów kompetencji, wspólnie z wybranymi gminami przeprowadzą także proces identyfikacji dziedzictwa, szacowania jego wartości oraz wskażą właściwy sposób jego ochrony i zagospodarowania w procesie rewitalizacyjnym. Zadanie to w latach 2019-2022 będzie miało charakter pilotażowy, dlatego też twórcy Krajowego programu określili, że ma powstać jedynie osiem takich opracowań. Jeżeli ta forma współpracy z gminami okaże się skuteczna i korzystna, zapewne zostanie rozwinięta w kolejnej edycji Krajowego programu.

Kolejnym organem doradczym, którego powołanie jest planowane w ramach struktury organizacyjnej NID-u, jest Centrum Architektury Drewnianej. Ma ono stanowić między innymi punkt kontaktowy wspierający opiekunów architektury i budownictwa drewnianego we właściwej opiece nad tym zasobem zabytkowym. Otwarcie Centrum planowane jest na rok 2021 w willi „U Dziadka” w Otwocku.

Twórcom Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami bardzo zależy na tym, aby programy opieki nad zabytkami powstawały i były wdrażane na poziomie gmin. Obowiązek ten narzuca na nie przywoływana już Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) jednak jego realizacja pozostawia wiele do życzenia. Z danych GUS wynika, że jedynie 33 procent gmin w Polsce wdrożyło gminny program opieki nad zabytkami. Generalny Konserwator Zabytków chciałby nagrodzić gminy, którym się to udało, a tym samym wypromować i upowszechnić najlepsze wzorce. W tym celu w roku 2020 po raz pierwszy ogłoszony zostanie konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrożenie programu opieki nad zabytkami.

Zadania, w których bezpośrednią grupą docelową są samorzady, stanowią tylko część ogółu zadań określonych przez twórców Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022. Spośród pozostałych warto wymienić te, które także będą realizowane na terenie konkretnych gmin, powiatów czy województw, jak na przykład archeologiczne badania powierzchniowe, rejestracja zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, warsztaty edukacyjne w szkołach czy

wydarzenia popularyzatorskie oparte na pracy wolontariuszy dofinansowywane z programu „Wspólnie dla dziedzictwa”.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 została przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r. oraz opracowanie stanowiące wydłużenie jej ważności czyli Uzupelnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020 przyjęte w 2005 r. jest dokumentem określającym zasady polityki kulturowej państwa. Zaprezentowana w dokumencie perspektywa sytuuje kulturę i jej rozwój w ścisłym powiązaniu z rozwojem ekonomicznym, tworzy podstawy do traktowania kultury jako stymulatora rozwoju. Celem strategicznym ww. dokumentu jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. W strategii zapisano również cele cząstkowe tj.:

- wzrost efektywności zarządzania sferą kultury;
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury;
- zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury;
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury;
- poprawa warunków działalności artystycznej;
- efektywna promocja twórczości;
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków;
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” jest dokumentem opracowanym w celu wdrożenia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury. Jest on jednym z kilku programów, poświęcony jest działaniom podejmowanym w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski. Główną przesłanką do sformułowania Narodowego programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”, jest uznanie zasobów dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechnienia kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” wyznacza strategiczne cele państwa w zakresie ochrony zabytków, w pierwszej kolejności są one następujące:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno – finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;

- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa;
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;
- ograniczenie uznawalności konserwatorów przez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie;
- intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) została przyjęta Uchwałą nr 8 przez Radę Ministrów dnia 14 lutego 2017 r. Strategia określa nowy model rozwoju – suwerenną wizję strategiczną, zasady, cele i priorytety rozwoju kraju w wymiarze gospodarczym, społecznym i przestrzennym do 2020 r. oraz w perspektywie do 2030 r. strategia stanowi instrument elastycznego zarządzania głównymi procesami rozwoju kraju. Łączy w sobie wymiar strategiczny z wymiarem operacyjnym. Celem głównym projektowanych działań rozwojowych jest stworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zagadnienia związane z tematem dziedzictwa kulturowego zostały uwzględnione w następujących kierunkach interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwowej na usługi cyfrowe.

Projekt strategiczny – Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym celu do ponownego wykorzystania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczenia najcenniejszych zasobów kultury.

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

- Wzmocnienie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury, których wieloletnią działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie.

- Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030 r.

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki, sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnienie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększenie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Projekty strategiczne:

- Rozwój czytelnictwa,
- Kultura obywatelska,
- Niepodległa 2018,
- Dziedzictwo buduje wspólnotę,
- Kultura/Dziedzictwo/Wspólnota,
- Kolekcje.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 przyjęta została przez Radę Ministrów Uchwałą nr 239 z dnia 13 grudnia 2011 r. Jest ona najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie dwudziestu najbliższych lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służącej jej urzeczywistnieniu oraz wskazano zasady i mechanizmy koordynacji i wdrożenia publicznych polityk rozwojowych. Cel strategiczny polityki przestrzennego zagospodarowania kraju brzmi: Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Dokument uwzględnia tematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej. Jako cele polityki przestrzennej w nawiązaniu do ochrony zabytków należy uznać:

- ograniczenie presji urbanistycznej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020 przyjęta została przez Radę Ministrów Uchwałą nr 61 z dnia 26 marca 2013 r. Jako cel główny wskazano w dokumencie wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno – gospodarczym Polski, w ramach którego określono cztery cele szczegółowe. Cel szczegółowy czwarty dotyczy działań leżących w zakresie zadań ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Priorytety i kierunki działania mają przyczynić się do wzmocnienia roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. W kontekście ochrony i opieki nad zabytkami rozpatrywać należy:

Cel szczegółowy 4. Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego.

Priorytet strategii 4.1. Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej.

4.1.1. Tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Priorytet strategii 4.2. Wzmocnienie znaczenia kultury w rozwoju społeczno – gospodarczym.

4.2.1. Rozwijanie współpracy między instytucjami kultury, oświaty, nauki i organizacjami społecznymi oraz podmiotami prywatnymi.

- 4.2.2. Rozwój infrastruktury kultury i zwiększenie efektywności działania instytucji kultury i państwowych jednostek budżetowych działających w obszarze kultury.
- 4.2.3. Rozwój systemu wsparcia dla sektora kreatywnego oraz wspieranie przedsiębiorczości w kulturze.
- 4.2.4. Rozwój kształcenia artystycznego i systemu wspierania talentów.
- 4.2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Na szczeblu województwa mazowieckiego i powiatu przysuskiego opracowano następujące dokumenty:

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku przyjęta została przez Sejmik Województwa Mazowieckiego Uchwałą nr 158/13 dnia 28 października 2013 r. Strategia jest dokumentem, którego zapisy powinny mieć wpływ na przyszły rozwój przez określenie długookresowych procesów rozwojowych w regionie. Strategia na poziomie regionalnym określa nadrzędny cel rozwojowy i odpowiada na podstawowe pytania: Do czego zmierzamy? Co chcemy osiągnąć? Uwzględnia także hierarchizację poszczególnych działań i problemów według stopnia ich ważności. Określa priorytety, co warunkuje skuteczność wykorzystania posiadanych środków i zasobów.

Dokument jako wizję przedstawia: Mazowsze to region spójny terytorialnie, konkurencyjny, innowacyjny z wysokim wzrostem gospodarczym i bardzo dobrymi warunkami życia jego mieszkańców. Główny cel to zmniejszenie dysproporcji rozwoju w województwie mazowieckim, wzrost znaczenia obszaru metropolitalnego Warszawy w Europie.

Jako uzupełnienie celów strategicznych wyznaczono dwa ramowe cele strategiczne w tym: Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia. W realizacji tego celu wymagane będą działania w kierunku:

- 32. Wykorzystania walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu.

Działania:

- 32.1. Poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych).
- 32.2. Wspieranie turystyki kulturowej oraz tworzenie nowych produktów turystycznych.
- 32.3. Ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej).
- 32.4. Rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej).
- 33. Upowszechnianie kultury i twórczości.
 - 33.1. Rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacja zasobów.
 - 33.2. Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu.
 - 33.3. Wspieranie edukacji kulturalnej i artystycznej.
- 34. Kreowanie miast jako centrów aktywności kulturalnej.
 - 34.1. Wykorzystanie ośrodków miejskich do tworzenia i promowania kultury.
 - 34.2. Promowanie Warszawy jako europejskiego ośrodka kultury.
- 35. Wspieranie rozwoju sektora kreatywnego.
 - 35.1. Wspieranie inicjatyw gospodarczych w sektorze kreatywnym.
- 36. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.
 - 36.1. Wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultury.

Strategia Rozwoju Kultury w Województwie Mazowieckim na lata 2015 – 2020 jest planem strategicznym samorządu województwa mazowieckiego, opisującym zamierzone działania w obszarze kultury w perspektywie sześciu lat. Dokument składa się z dwóch zasadniczych części: diagnostycznej i planistycznej. W części diagnostycznej przedstawiono syntetyczny obraz kultury w województwie mazowieckim. Diagnoza odwołuje się do obrazu statystycznego, wyników licznych badań, obrazu wynikającego ze źródeł zastanych oraz wniosków z konsultacji z licznymi środowiskami. Diagnozę kończą wnioski strategiczne. W części planistycznej zaproponowano misję polityki kulturalnej województwa mazowieckiego oraz pięć pól strategicznych, a w ramach celów – programy strategiczne, które będą realizowane w okresie obowiązywania strategii.

Dokument definiuje misję polityki kulturalnej województwa mazowieckiego: kultura włącza każdego.

Pole strategiczne A: Dobre zarządzanie w kulturze

- Cel A.1. Strategiczna współpraca z Warszawą.

- Cel A.2. Usprawnienie wojewódzkich instytucji kultury.
- Cel A.3. Samorządowe polityki dla kultury.
- Cel A.4. Profesjonalizacja kadr kultury.
- Cel A.5. Innowacyjne zarządzanie w kulturze.
- Cel A.6. Utworzenie cyfrowej Mazowieckiej Platformy Kultury.
- Cel A.7. Badania warunkiem skuteczności.
- Cel A.8. Nowoczesny mecenat kultury.

Pole strategiczne B: Uczestnictwo – włączenie – spójność.

- Cel B.1. Wojewódzki program wsparcia edukacji kulturalnej i artystycznej.
- Cel B.2. Kultura dla każdego (program przełamywania wykluczenia terytorialnego).
- Cel B.3. Wysoki poziom – szeroki odbiór.
- Cel B.4. Biblioteka – miejsce kultury (reformacja sieciowej roli biblioteki wojewódzkiej).

Pole strategiczne C: Dziedzictwo – tożsamość – wspólnota.

- Cel C.1. Żywe dziedzictwo.
- Cel C.2. Nasza tożsamość.
- Cel C.3. Nowoczesna wspólnota.

Pole strategiczne D: Kreatywność – motor rozwoju.

- Cel D.1. Synergia potencjałów sektora kreatywnego: partnerstwa, klastry, sieci.
- Cel D.2. Kultura – nauka – kreatywność.
- Cel D.3. Mazowsze edukuje kreatywnie.
- Cel D.4. Twórczość doceniona.
- Cel D.5. Kultura promuje region.

Pole strategiczne E: Łączenie potencjałów kultury.

- Cel E.1. Sieci współpracy podmiotów kultury.
- Cel E.2. Lokalne porozumienia dla kultury.
- Cel E.3. „Współpraca nieoczywista” w kulturze.
- Cel E.4. Synergia Kultura +.
- Cel E.5. Kultura ponad granicami.

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Mazowieckim na lata 2014 – 2020

przyjęta została przez Sejmik Województwa Mazowieckiego Uchwałą nr 81/15 dnia 8 września 2015 r. Dokument składa się z części diagnostycznej zawierającej opis stanu turystyki i jej uwarunkowań w województwie, wnioski diagnostyczne i ich analizę oraz rekomendacje strategiczne. W części strategicznej przedstawiono misję polityki turystycznej województwa i wizję mazowieckiej turystyki 2020, wyznaczono obszary strategiczne i wskazano strategiczne cele oraz programy służące ich osiągnięciu.

Przyjęta misja polityki turystycznej województwa mazowieckiego brzmi: Turystyka ożywia region. Wizja mazowieckiej turystyki 2020: W latach 2015 – 2020 Mazowsze wykreuje i umocni swój wizerunek regionu otaczającego Warszawę: rozpoznawalność stolicy, żywego centrum wydarzeń, będzie uzupełniona rozpoznawalnością Mazowsza, zielonego otoczenia Warszawy, gdzie można przeżyć jeden dzień w innym rytmie.

W odpowiedzi na zdiagnozowane kluczowe problemy wyznaczono pięć obszarów strategicznych, w których będą lokowane propozycje rozwiązań tych problemów, a więc poszczególne cele strategiczne i programy służące realizacji tych celów.

Obszar strategiczny A: Systemowe zarządzanie polityką turystyczną.

- Cel A.1. Rdzeń systemu: ożywienie turystyki wewnątrzregionalnej.
- Cel A.2. Systematyzacja współpracy turystycznej.
- Cel A.3. Uporządkowania zarządzania produktami kluczowymi.
- Cel A.4. Dostęp do aktualnej wiedzy badawczej o turystyce na Mazowszu.

Obszar strategiczny B: Wizerunek i informacja turystyczna Mazowsza.

- Cel B.1. Zbudowanie podstaw wizerunku turystycznego Mazowsza.
- Cel B.2. Ożywienie promocyjne partnerstw regionu.
- Cel B.3. Lepsze centra i punkty informacji turystycznej.

Obszar strategiczny C: Wzmocnienie branży turystycznej Mazowsza.

- Cel C.1. Wsparcie powstania klastrów turystycznych.
- Cel C.2. System podnoszenia kompetencji przedsiębiorców.
- Cel C.3. Wsparcie promocyjne wybranych rodzajów działań komercyjnych.

Obszar strategiczny D: Aktywizacja turystyczna mazowieckiej młodzieży.

- Cel D.1. Aktywizacja młodzieży do turystyki krajoznawczej.
- Cel D.2. Aktywizacja młodzieży do turystyki kulturowej.
- Cel D.3. Aktywizacja młodzieży do turystyki prozdrowotnej i kwalifikowanej.

Obszar strategiczny D: Większa spójność Mazowsza i Warszawy.

- Cel E.1. Wisłą łącznikiem Mazowsza.
- Cel E.2. Wsparcie promocyjne produktów uspójniających region.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Mazowieckiego Uchwałą nr 180/14 dnia 7 lipca 2014 r.

Jest to po "Strategii Rozwoju województwa Mazowieckiego" drugi dokument określający kierunki rozwoju województwa. Plan wskazuje zasady organizacji przestrzennej województwa, formułuje kierunki polityki przestrzennej, przenosząc

zapisy "Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego" na układ przestrzenny – w formie polityk przestrzennych.

Główne założenia dokumentu:

- rozmieszczenie w przestrzeni inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym w oparciu o cele i zasady zagospodarowania przestrzennego województwa,
- ukierunkowanie działań dotyczących rozwoju gospodarczego, kultury i ochrony środowiska, poprzez uwzględnienie uwarunkowań, szans i zagrożeń wynikających ze zróżnicowanych cech przestrzeni województwa,
- oddziaływanie na zachowania przestrzenne podmiotów gospodarujących w przestrzeni, by były one zgodne z ogólnymi celami rozwoju województwa.

W oparciu o ustalenia planu wyznaczone są m.in. inwestycje do kontraktu terytorialnego, a także strategicznej oceny wniosków w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego. Na jego podstawie uzgadniane są również projekty dokumentów planistycznych na poziomie gmin.

Główne cele rozwoju województwa mazowieckiego:

Polityka równoważenia rozwoju będzie realizowana poprzez wykorzystanie i wspieranie zasobów, walorów i cech przestrzeni w ramach sześciu celów głównych określonych w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030:

1. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego;
2. Podwyższenie konkurencyjności przestrzeni województwa mazowieckiego zarówno w ośrodkach miejskich jak i obszarów wiejskich;
3. Poprawa spójności terytorialnej województwa mazowieckiego, będąca również podstawowym warunkiem procesów rozprzestrzenienia się rozwoju i wzrostu konkurencyjności;
4. Poprawa dostępności Warszawy, ośrodków regionalnych i subregionalnych oraz miast powiatowych decydujących o wielofunkcyjnym potencjale rozwoju województwa;
5. Kształtowanie struktur przestrzennych zapewniających poprawę i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych województwa;
6. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utratę bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur wspierających obronność państwa.

W ramach polityki przestrzennej dokument zakłada prowadzenie zintegrowanej polityki opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej. Ustalenia tej polityki obejmują:

- zarządzanie zasobami dziedzictwa, ochronę i eksponowanie przestrzennych świadectw dziedzictwa, zwłaszcza najbardziej wartościowych zespołów i obiektów służących identyfikacji i promocji przestrzeni kulturowej regionu;
- kształtowanie walorów krajobrazowych województwa oraz ochronę przestrzeni posiadających unikatowe lub specyficzne dla regionu walory krajobrazowe;
- zachowanie różnorodności kulturowej województwa, kształtowanie tożsamości regionalnej i historycznej oraz zapewnienie dostępności do zasobów dziedzictwa.

W zakresie polityki opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej Plan ustala:

- Zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu;
- Umiejętne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego;
- Kształtowanie tożsamości regionalnej i budowanie klimatu społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021 przyjęty został Uchwałą Nr 174/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 13 listopada 2018 r.

Misja opieki nad zabytkami województwa brzmi: Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim.

Dokument przewiduje, iż po okresie jego funkcjonowania w województwie znacząco polepszy się opieka nad zabytkami. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu staje się powodem do dumy dla lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Dzięki różnorodnej tożsamości kulturowej części województwa mazowieckiego historycznie odrębne zaczęły wzmacniać swój potencjał turystyczny i rozwojowy. Zarówno przedstawiciele samorządów, jak i prywatni właściciele zabytków, są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką, nad nimi. Wzrosła również znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Dzięki coraz pełniejszej wiedzy o stanie dziedzictwa i wykorzystaniu technik cyfrowych powstaje skoordynowany system angażujący instytucje, uczelnie wyższe, właścicieli zabytków i stronę społeczną. Duże zaangażowanie Społecznych Opiekunów Zabytków i organizacji pozarządowych

pozwała na szybką reakcję w razie zagrożenia. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.

W odpowiedzi na zdiagnozowane problemy wyznaczono cztery obszary strategiczne, w których lokowano propozycje rozwiązań tych problemów, a więc poszczególne cele strategiczne i przedsięwzięcia służące realizacji tych celów.

Obszar strategiczny A: Edukacja kształcąca świadomość i postawy

Cel A.1. Wprowadzić elementy edukacji o dziedzictwie, w tym w edukacji powszechnej

Przedsięwzięcie A.1.1. Tożsamość lokalna – wartość unikalna

Przedsięwzięcie A.1.2. „Odkrywamy nasze dziedzictwo” – coroczny konkurs fotograficzny

Cel A.2. Wesprzeć edukacyjnie samorządy lokalne i właścicieli zabytków

Przedsięwzięcie A.2.1. Mazowieckie Centrum Wiedzy o Zabytkach

Przedsięwzięcie A.2.2. Konkurs „Renowacja Roku”

Przedsięwzięcie A.2.3. Dziedzictwo niematerialne - na listę UNESCO

Obszar strategiczny B. Optymalizacja systemu dostępu do środków

Cel B.1. Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich

Przedsięwzięcie B.1.1. Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach zabytkowych

Cel B.2. Wzorowo dbać o zabytki własne województwa

Przedsięwzięcie B.2.1. Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego

Obszar strategiczny C Wypracowanie skutecznych narzędzi działania

Cel C.1. Ograniczyć ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa

Przedsięwzięcie C.1.1. Inwentaryzacja i wyodrębnienie typów zabudowy drewnianej województwa

Przedsięwzięcie C.1.2. Spójny krajobraz kulturowy – katalog projektów

Przedsięwzięcie C.1.3. Nasza żywa tradycja

Cel C.2. Promować współpracę na rzecz dziedzictwa

Przedsięwzięcie C.2.1. Stała współpraca Samorząd Województwa – MWKZ – oddział NID

Cel C.3. Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków

Przedsięwzięcie C.3.1. Tworzyć system wymiany wiedzy w zakresie opieki nad zabytkami

Przedsięwzięcie C.3.2. promocja zabytków przez tworzenie i rozwój istniejących szlaków kulturowych

Obszar strategiczny D Wzmocnienie zasobów wiedzy fachowej

Cel D.1. Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym

Przedsięwzięcie D.1.1. Program badań we współpracy z MWKZ i oddziałem NID

Cel D.2. Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych

Przedsięwzięcie D.2.1. Wzorowa dokumentacja cyfrowa wybranych zabytków województwa

Przedsięwzięcie D.2.2. Konkurs „Zdiagnozuj zabytek”

Strategia Rozwoju Lokalnego Powiatu Przysuskiego na lata 2016 – 2022 jest implementacją strategii powiatu w obszarze przestrzenno – ekonomicznym, gospodarczym oraz społecznym i stanowi podstawowy dokument planowania strategicznego w oparciu o zasady zrównoważonego i trwałego rozwoju. Na podstawie przeprowadzonej diagnozy stanu powiatu przysuskiego oraz w efekcie przeprowadzonych konsultacji społecznych Strategia formułuje cele strategiczne i operacyjne, a także zadania i projekty realizacyjne.

Misją powiatu przysuskiego jest zrównoważony rozwój gospodarczy, przestrzenny i społeczny budujący zintegrowaną i aktywną wspólnotę powiatową wykorzystując jej potencjał, zasoby, tradycje oraz doświadczenie.

W dokumencie Strategia Rozwoju Lokalnego Powiatu Przysuskiego na lata 2016 – 2022 określono osiem celów strategicznych. Wśród nich:

Cel strategiczny 2: Ochrona oraz wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych powiatu.

- Cel operacyjny 2.1. Ożywione tereny leśne powiatu.
- Cel operacyjny 2.2. Osiągnięcie podstawowych standardów UE w zakresie czystości wód powierzchniowych i podziemnych.
- Cel operacyjny 2.3. Budowanie lokalnej tożsamości i integrowanie mieszkańców oparte na walorach historyczno – kulturowych.
- Cel operacyjny 2.4. Poprawiony stan środowiska przyrodniczego w tym szaty roślinnej i świata zwierzęcego.
- Cel operacyjny 2.5. Cieki i zbiorniki wodne powiatu ekologicznie bezpiecznym miejscem rekreacji i turystyki.
- Cel operacyjny 2.6. Ochrona powietrza i rozwiązanie problemu zadymienia.

Dla osiągnięcia wyżej wymienionego celu strategicznego wyznaczono realizację następujących zadań/projektów:

1. Budowanie lokalnej tożsamości przez edukację dotyczącą powiatu przysuskiego.
2. Program promocji agroturystyki w powiecie przysuskim, mający na celu upowszechnienie walorów historyczno – kulturowych związany z Oskarem Kolbergiem.
3. Stworzenie programu ochrony jakości powietrza rozwiązujący m.in. problem zadymienia.
4. Wyższa dostępność do dóbr kultury i księgozbiorów.
5. Utworzenie Harcerskiego Ośrodka Wypoczynkowego w Toporni.
6. Stworzenie pieszych szlaków turystyczno – kulturowych, które pozwalają zwiększyć wiedzę o walorach historyczno – kulturowych powiatu.
7. Rozbudowa obiektów turystycznych turystyki kwalifikowanej na terenach leśnych Nadleśnictwa Przysucha.
8. Integracja społeczności lokalnej przez tworzenie rozgłośni radiowych i telewizji internetowych.
9. Uratowanie zabytkowego spichlerza w Borkowicach jako elementu wzmocnienia potencjału kulturowego subregionu radomskiego.

Powiatowy Program Rewitalizacji na lata 2016 – 2022 umieszcza miejscowość Wieniawę w zasięgu terytorialnego procesu rewitalizacji z przeznaczeniem na miejsce spotkań; działalność rekreacyjną.

Wśród zadań/ projektów dokument wymienia:

- Program Rozwoju Gospodarstw Agroturystycznych – stworzenie wspólnego w ramach partnerstwa gmin powiatu przysuskiego, Starostwa Powiatowego oraz lokalnych inwestorów prywatnych – programu działania służącego rozwojowi agroturystyki na terenie powiatu. Program pozwoli na dywersyfikację funkcjonalną poszczególnych obszarów, koncentrację działań na funkcjach wspólnych jak promocja, system rezerwacji miejsc, wymianę informacji czy organizowanie imprez dla odwiedzających.
- Program Budowy Szlaków Turystycznych i Ścieżek Rowerowych – stworzenie wspólnego w ramach partnerstwa gmin powiatu przysuskiego, Starostwa Powiatowego, Województwa Mazowieckiego oraz Nadleśnictwa Przysucha – programu działania służącego rozwojowi turystyki na terenie powiatu przez kompleksowe rozwiązania dotyczące infrastruktury turystyki kwalifikowanej – pieszej i rowerowej.
- Program Tworzenia Obszarów Pod Inwestycje Prywatne w Indywidualne Budownictwo Rekreacyjne i Mieszaniowe – na bazie programu scalenia gruntów oraz ujawnienia właścicieli (porządkowanie kwestii własności terenów) oraz tworzenie planu zagospodarowania przestrzennego powiatu, wskazanie obszarów inwestycyjnych pod indywidualne budownictwo rekreacyjne i mieszkaniowe. Promocja terenów inwestycyjnych, sprzedaż gruntów oraz zabezpieczenie odpowiedniej infrastruktury technicznej (uzbrojenie terenu).

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Przysuskiego na lata 2016 – 2019 przyjęty został Uchwałą Nr X/87/2016 Rady Powiatu Przysuskiego z dnia 10 lutego 2016 r.

W wyniku dokonanej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w powiecie przysuskim w oparciu o aktualne przepisy prawa, a także z innymi dokumentami, stworzonymi na szczeblu krajowym, województwa i powiatu oraz możliwości finansowe powiatu został sformułowany główny cel Powiatowego programu opieki nad zabytkami dla Powiatu Przysuskiego na lata 2016 – 2019 „Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego powiatu przysuskiego przez działania związane ze zwiększeniem potencjału turystycznego w oparciu o zachowane dzieła kulturowe związane z Oskarem Kolbergiem i inne cenne obiekty kulturowe” oraz określono wyznaczono priorytety i działania:

1. Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu; Zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

- przygotowanie powiatowego mechanizmu finansowego mającego na celu dofinansowanie prac przy zabytkach – środki własne – współpraca z właścicielami zabytków;
 - prowadzenie prac remontowo – konserwatorskich przy zabytkach stanowiących własność powiatu – środki własne, zewnętrzne;
 - ustanowienie społecznych opiekunów zabytków w ramach realizacji zadań własnych powiatu; prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków – środki własne – współpraca z organizacjami pozarządowymi i społecznymi opiekunami zabytków lub kandydatami;
 - oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków tabliczkami – obiekt chroniony prawnie – środki własne – współpraca z właścicielami zabytków;
 - monitorowanie stanu zachowania zabytków występujących na terenie powiatu – środki własne gmin – współpraca z gminami, urzędem konserwatorskim, właścicielami zabytków, organizacjami społecznymi;
 - wspieranie działań zmierzających do montażu systemów zabezpieczeń ppoż. oraz antywłamaniowych dla cennych obiektów zabytkowych – środki własne, zewnętrzne, gmin, właścicieli zabytków – współpraca z gminami, urzędem konserwatorskim, właścicielami zabytków, Policją i Strażą Pożarną;
 - egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach chronionych, określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego – środki własne, współpraca z gminami, właścicielami zabytków, urzędem konserwatorskim;
 - egzekwowanie prawa dotyczących działalności inwestycyjnej odnośnie zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków z art. 39 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane – środki własne – praca z gminami, właścicielami zabytków urzędem konserwatorskim;
 - podjęcie starań o wpisy do rejestru zabytków województwa mazowieckiego najcenniejszych obiektów znajdujących się obecnie jedynie w gminnych ewidencjach zabytków – środki własne, gmin, organizacji pozarządowych.
2. Koordynacja zadań z zakresu opieki nad zabytkami i ochrony zabytków na terenie powiatu.
- monitoring aktualizacji gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami- środki własne – współpraca z gminami;
 - współpraca z gminami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego – środki własne, gmin;

- monitorowanie stanu realizacji i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin – środki własne, gmin – współpraca z gminami;
 - wyznaczenie osoby zajmującej się sprawami ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – środki własne – współpraca z gminami, właścicielami zabytków, urzędem konserwatorskim, instytucjami kultury, organizacjami społecznymi, osobami prywatnymi;
 - wspieranie społeczności lokalnej, osób prywatnych, organizacji społecznych w działalności na rzecz ratowania zabytków – środki własne;
 - zapoznanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych z możliwościami uzyskania dotacji na określone zadania – środki własne – współpraca z właścicielami i dysponentami zabytków.
3. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków w ramach rozwoju turystyki.
- wspieranie gmin w budowie infrastruktury turystycznej – środki własne, gmin – współpraca z gminami, organizacjami turystycznymi;
 - kontrola oznakowania i stanu szlaków turystycznych – środki własne, organizacji turystycznych – współpraca z gminami, organizacjami turystycznymi;
 - wprowadzanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (min. za pomocą tablic informacyjnych) obejmujących zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego powiatu;
 - współpraca z właścicielami i użytkownikami cenniejszych obiektów zabytkowych celem ułatwienia dostępu zwiedzającym zwłaszcza w sezonie turystycznym – współpraca z właścicielami i dysponentami zabytków;
 - wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu;
 - uczestniczenie w targach turystycznych, przekazywanie aktualnych materiałów promocyjnych do centrów lub punktów informacji turystycznej w Warszawie, Radomiu, Kielcach itp. – środki własne – współpraca z organizacjami turystycznymi;
 - opracowanie spójnego produktu turystycznego dot. życia i twórczości Oskara Kolberga – środki własne, gmin, zewnętrzne, organizacji społecznych – współpraca z gminami, właścicielami zabytków, organizacjami społecznymi, organizacjami turystycznymi.

4. Ekspozowanie walorów krajobrazu kulturowego.

- opracowanie studium dotyczącego stanu zachowania dawnej zabudowy małomiasteczkowej, występującej na terenach powiatu przysuskiego – środki własne, zewnętrzne – współpraca z gminami, ośrodkami akademickimi;
- podejmowanie działań na rzecz zachowania wartości przyrodniczych i krajobrazowych – środki własne, - współpraca z gminami, administracją rządową;
- obejmowanie wartościowych obiektów przyrodniczych ustawowymi formami ochrony – środki własne, zewnętrzne – współpraca z gminami.

5. Edukacja, popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego powiatu.

- rozbudowa strony internetowej Starostwa Powiatowego o podstrony traktujące o dziedzictwie kulturowym powiatu z uwzględnieniem infrastruktury turystycznej – środki własne, zewnętrzne, gmin – współpraca z gminami, instytucjami kulturalnymi;
- zorganizowanie konferencji na temat stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – środki własne, gmin, zewnętrzne – współpraca z gminami, urzędem konserwatorskim, właścicielami zabytków, instytucjami kultury;
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych – środki własne, środki prywatne – współpraca ze szkołami, właścicielami zabytków, organizacjami turystycznymi i społecznymi;
- współpraca z regionalnymi instytucjami kultury (muzea, domy kultury) pod kątem tworzenia dla dzieci i młodzieży panelu edukacyjnego związanego z dziedzictwem kulturowym powiatu przysuskiego – środki własne, instytucje kultury;
- wspieranie i organizowanie konkursów, wystaw, praktyk odnośnie zabytków występujących na terenie powiatu – środki własne, zewnętrzne – współpraca z gminami, właścicielami zabytków, organizacjami społecznymi, instytucjami kultury, osobami prywatnymi.

Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Przysuskiego na lata 2016 - 2019

z perspektywą do roku 2023 aktualizacja. Podstawowym celem dokumentu jest realizacja przez jednostki samorządu terytorialnego polityki ochrony środowiska zblizonej z założeniami najważniejszych dokumentów strategicznych i programowych. Dokument stanowi podstawę funkcjonowania systemu zarządzania środowiskiem spajającą wszystkie działania i dokumenty dotyczące ochrony środowiska i przyrody na szczeblu jednostek samorządu terytorialnego.

W przedmiotowym opracowaniu dokonano oceny aktualnego stanu środowiska oraz przeanalizowano możliwości jego poprawy na terenie powiatu przysuskiego z uwzględnieniem jedenastu obszarów przyszłej interwencji.

Dokument przewiduje następujące cele:

- poprawienie jakości wód;
- zapewnienie wysokiej jakości powietrza atmosferycznego;
- minimalizacja negatywnych skutków oddziaływania na środowisko;
- wzrost wykorzystania energii odnawialnej;
- ograniczenie uciążliwości hałasu;
- minimalizacja oddziaływani promieniowania elektromagnetycznego niejonizującego;
- uporządkowanie gospodarki odpadami;
- ochrona powierzchni ziemi;
- racjonalna gospodarka surowcami naturalnymi;
- zmniejszenie deficytu wód powierzchniowych;
- poprawa standardów zaopatrzenia w wodę;
- ochrona przeciwpowodziowa;
- zwiększenie lesistości powiatu;
- utrzymanie i wzmocnienie ciągłości powiązań przyrodniczych w ramach korytarzy ekologicznych krajowych, regionalnych i lokalnych;
- ochrona przeciwpożarowa;
- ochrona w zakresie poważnych awarii;
- zabezpieczenie przeciw osuwiskowe;
- kształtowanie postaw i zachowań zgodnych z zasadami ekorozwoju;
- wiedza ekologiczna, jako ważny czynnik w procesie zarządzania;
- tworzenie ekologicznych postaw kształtowania tożsamości regionalnej i lokalnej.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Strategia Rozwoju Gminy Wieniawa na lata 2018 – 2032 wyznacza wizję gminy Wieniawa do roku 2032: Gmina Wieniawa stanowi sprawny ośrodek gospodarczy i kulturalny oraz bezpieczne i przyjazne miejsce do życia i rozwoju mieszkańców, traktujących gminę jako swój dom. Misja gminy Wieniawa do roku 2032 brzmi: Poprawa jakości życia poprzez modernizację infrastruktury technicznej, utworzenie lokalnego ośrodka gospodarczego i kulturalnego, zapewnienie możliwości rozwoju oraz przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu mieszkańców.

Cele strategiczne i przypisane do nich cele operacyjne gminy Wieniawa zidentyfikowane są do roku 2032 i służą osiągnięciu misji gminy. Cele strategiczne zostały opracowane w 4 głównych, wyznaczonych wcześniej obszarach funkcjonowania gminy Wieniawa.

Cel strategiczny 1. Rozwój i modernizacja infrastruktury technicznej.

- Cel operacyjny 1.1. Zwiększenie stopnia skanalizowania gminy.
- Cel operacyjny 1.2. Poprawa jakości wody pitnej i dywersyfikacja dostaw wody.
- Cel operacyjny 1.3. Rozbudowa infrastruktury drogowej.
- Cel operacyjny 1.4. Budowa infrastruktury na cele kulturalne i społeczne.

Cel strategiczny 2. Wysoka jakość środowiska naturalnego.

- Cel operacyjny 2.1. Efektywny system gospodarowania odpadami komunalnymi.
- Cel operacyjny 2.2. Implementacja zachowań proekologicznych wśród społeczności lokalnej.
- Cel operacyjny 2.3. Redukcja zanieczyszczeń powietrza, ograniczenie niskiej emisji i wspieranie energooszczędności.
- Cel operacyjny 2.4. Gospodarka zbiornikami wodnymi.
- Cel operacyjny 2.5. Zagospodarowanie przestrzenne.

Cel strategiczny 3. Rewitalizacja obszarów zmarginalizowanych.

- Cel operacyjny 3.1. Poprawa estetyki miejscowości na terenie gminy poprzez zagospodarowanie centrów miejscowości.
- Cel operacyjny 3.2. Udoskonalenie ładu przestrzennego gminy.

- Cel operacyjny 3.3. Przywrócenie funkcjonalności budynków użyteczności publicznej.

Cel strategiczny 4. Zaspokojenie potrzeb gospodarczych i społecznych.

- Cel operacyjny 4.1. Poprawa dostępu oraz jakości administracji.
- Cel operacyjny 4.2. Wszechstronny rozwój (intelektualny, fizyczny, kulturalny) wszystkich mieszkańców gminy.
- Cel operacyjny 4.3. Wzmocnienie dialogu z mieszkańcami gminy.
- Cel operacyjny 4.4. Zwiększona dostępność usług dla mieszkańców gminy.
- Cel operacyjny 4.5. Rozwinięty sektor mikro i małych przedsiębiorstw.
- Cel operacyjny 4.6. Poprawa jakości turystyki.
- Cel operacyjny 4.7. Rozwinięte społeczeństwo obywatelskie.

Studium uwarunkowań rozwoju i kierunków zagospodarowania przestrzennego

gminy Wieniawa przyjęte zostało przez Radę Gminy Wieniawa Uchwałą nr XIV/132/2000 z dnia 28 lutego 2000 r. Dokument ustala główny cel kierunkowy: Gmina Wieniawa gminą harmonijnego rozwoju. Dla osiągnięcia celu kierunkowego wyznaczono główne cele strategiczne:

Cele ekonomiczne:

- rozwój lokalnego rynku pracy,
- rozwój nowych małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych,
- restrukturyzacja rolnictwa.

Cele społeczne:

- zapewnienie dogodnych warunków zamieszkania,
- zapewnienie stanu wyposażenia w usługi zaspokajające potrzeby lokalne,
- zapewnienie sprawnej obsługi komunikacyjnej,
- zapewnienie wyposażenia w infrastrukturę techniczną.

Cele przyrodnicze:

- zahamowanie procesów degradacji środowiska,
- zachowanie istniejących wartości środowiska,
- ochrona zasobów będących podstawą rozwoju ze szczególnym uwzględnieniem zasobów wód podziemnych,
- poprawa zdrowotnych warunków życia mieszkańców,
- ochrona złóż surowców mineralnych,
- zachowanie wartości krajobrazowych, krajoznawczych i rekreacyjnych,
- rozwój funkcji rekreacyjnej,

- określenie zakresu prawnej ochrony wartościowych elementów środowiska.

Cele kulturalne:

- zachowanie tożsamości kulturowej obszaru,
- zachowanie otwartych przestrzeni o wybitnych walorach krajobrazu przyrodniczo – kulturowego,
- określenie zakresu prawnej ochrony obiektów.

Cele przestrzenne:

- uporządkowanie struktury zabudowy,
- wyeliminowanie lub minimalizacja konfliktów wynikających z różnych sposobów użytkowania,
- właściwe wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego,
- racjonalne wykorzystanie terenów wiejskich pod zabudowę i ich prawidłowe wykorzystanie.

Jako najważniejsze polityki rozwojowe gminy Wieniawa określono:

- politykę przestrzennego rozwoju gminy,
- politykę rozwoju społecznego,
- politykę rozwoju gospodarczego,
- politykę mieszkaniową,
- politykę gospodarki terenami,
- politykę ochrony dziedzictwa przyrodniczego i ochrony dziedzictwa kulturowego,
- politykę rozwoju systemów inżynierii.

Plan ustala iż kierunki działań w zakresie ochrony wartości kulturowych oraz kształtowania optymalnej struktury przestrzennej gminy z udziałem tych wartości i ich ekspozycji, polegać mają na łączeniu elementów krajobrazu naturalnego i elementów krajobrazu historycznego w jedną zintegrowaną całość. Ochrona i racjonalne kształtowanie środowiska kulturowego winny być rozpatrywane nierozłącznie z ochroną i kształtowaniem środowiska przyrodniczego. Za najważniejsze cele w zakresie ochrony środowiska kulturowego uznano:

- zachowanie istniejących wartości,
- rewaloryzacja istniejących obiektów i zespołów zabytkowych,
- renaturalizacja obszarów otwartych,
- objęcie ochroną prawną obiektów i zespołów zabytkowych,
- objęcie ochroną prawną najcenniejszych obszarów otwartych,

- podniesienie atrakcyjności gminy poprzez wydobywanie i zaakcentowanie jej walorów kulturowych.

Określono istniejące i postulowane kierunki, formy i sposoby ochrony krajobrazu naturalnego oraz krajobrazu otwartego, rolniczego zurbanizowanego na terenie gminy Wieniawa.

Ustalenia i wnioski:

- A. Ochrona wartości krajobrazowych polega na utrzymaniu zasady harmonii i wzajemnego przenikania obu form krajobrazowych, a więc wszystkich elementów krajobrazu naturalnego w dolinach Radomki i Jabłownicy
 - zaleca się dolesienia w rejonie ozu form krajobrazowych i wszędzie tam gdzie wymagają tego względy użytkowe i kompozycyjne,
 - niezbędne jest wyznaczenie i zagospodarowanie punktów widokowych w południowej części ozu, w Skrzynnie, w Wieniawie i w Konarach.
- B. Porządkowanie wartości krajobrazowych w ramach gospodarki wodnej i leśnej.
- C. Kultywowanie tradycji lokalnej w nowej zabudowie, oraz troska o zabytki dziedzictwa przeszłości, polegające na odpowiednim zaaranżowaniu prac badawczych, konserwatorskich, zabezpieczających, odpowiednich warunków użytkowania i ekspozycji: obiektów zabytkowych Skrzynna i Wieniawy oraz pozostałości zabytkowych zespołów dworsko – parkowych Wieniawy, Kłudna i Konar. Rewaloryzacja wyżej wymienionych obiektów zabytkowych, sakralnych jak w Wieniawie i Skrzynnie wraz z otoczeniem oraz zabytkowej ruiny w Żukowie, a ponad to odbudowa i rewaloryzacja zabytkowych zespołów parkowych – podworskich w Kłudnie, Konarach i Wieniawie, a nawet zmiany użytkowników i programu winna przywrócić te obiekty do dawnej świetności.
- D. Przekształcenie Wieniawy a w szczególności Skrzynna w gminne ośrodki obsługi ruchu turystycznego, krajoznawczego i rekreacyjnego co oprócz uzupełnienia infrastruktury w tym zakresie wymaga wykorzystania wszelkich form atrakcyjności terenu np. reaktywacja zabytkowej karczmy z XVII w. w Skrzynnie itp.
- E. Adaptacja i porządkowanie, modernizacja lub wymiana i uzupełnienia zabudowy na terenach budowlanych z uwzględnieniem tradycji regionalnych w stopniu niekolidującym ze współczesnymi sposobami budowania i użytkowania.
- F. Dla celów turystycznych i krajoznawczych wyznaczenie i przygotowanie trasy dróg lokalnych dla turystów zmotoryzowanych, oraz ścieżek rowerowych dla turystyki pieszej i rowerowej, wyznaczenie punktów widokowych, zorganizowanie obiektów małej gastronomii, parkingów, bazy noclegowej.

- G. Konieczność nawiązania wszechstronnych form współpracy z sąsiednimi jednostkami samorządowymi ze względu na skalę i zasięg ww. form krajobrazowych, wychodzących daleko poza zasięg granic administracyjnych, a więc i możliwości działania jednej gminy.
- H. Wykorzystanie możliwości, jakie daje udział w porozumieniu gmin zawartym w sierpniu 1999 r. w Szydłowcu dotyczące Zagospodarowania przestrzennego "Agro – Eko – Parku doliny rzeki Radomki" wg koncepcji opracowanej przez dr A. Bochenka z SGGW w Warszawie z udziałem gmin położonych w dorzeczu Radomki. Zawarte porozumienie daje ogromne szanse sygnatariuszom w ramach jego realizacji, z e względu na jego nowatorski i prototypowy charakter w skali krajowej.
- I. Szerokiej promocji wymaga podkreślenie atrakcyjności gminy w zakresie jej walorów krajobrazowych, poznawczych i rekreacyjnych. Wymaga to: nakładów wydawniczych, informacyjnych, organizacyjnych, koordynacyjnych i niezbędnych inwestycji. Brak jest promocji gminy z zakresie wartości środowiska kulturowego i krajobrazowego, np. zabytkowe rzeźby sakralne, dotychczas znany ołtarz polipytyk renesansowy w Wieniawie i ostatnie odkrycie gotyckiej madonny (XIV w.) w kościele w Skrzynnie, same w sobie mogą stanowić cel nie jednej wycieczki nie tylko dla znawców alei i turystyki poznawczej.
- J. Ochrona wartości kulturowych historycznego układu przestrzennego w krajobrazie gminy polega na utrzymaniu "status quo" w dolinie Jabłonicy oraz historycznego traktu komunikacyjno – handlowego z okresu, co najmniej wczesnego średniowiecza, przechodzącego w obecnych granicach gminy przez Wieniawę i Skrzynno. Istniejąca linia kolejowa Radom – Tomaszów Mazowiecki stanowi jednocześnie granicę tego układu po stronie północnej. Postuluje się przełożenie trasy tranzytowej nr 44 na odcinku od Branicy w gminie Wolanów poniżej Kłudna Kochanowa i sokolnik Suchych do Skrzynna, a równoległe do linii kolejowej po jej północnej stronie, z wykorzystaniem istniejącego odcinka po stronie południowej dla układu lokalnego ruchu komunikacyjnego oraz turystyczno – rekreacyjnego. Oba szlaki komunikacyjne kolejowy i drogowy mają destrukcyjny wpływ na stan techniczny głównych obiektów zabytkowych, a w szczególności późnorennesansowego kościoła parafialnego w Skrzynnie usytuowanego pomiędzy tymi magistralami, co stanowi bezpośrednie zagrożenie dla tego obiektu przez oddziaływanie obciążeń dynamicznych. Także intensywny ruch tranzytowy koliduje z ewentualnymi możliwościami rewaloryzacji i rewitalizacji układu przestrzennego Skrzynna, na który składają się dwa rynki,

interesująca zabytkowa zabudowa małomiasteczkowa, atrakcyjna z ukierunkowaniem np. na Gminne Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego i Agroturystyki. Propozycję tę należy rozpatrywać w dalekiej perspektywie czasowej, akceptując obecnie przyjęte w planie gminy rozwiązania komunikacyjne.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sołectw: Brudnów, Głogów i Kłudno w gminie Wieniawa przyjęty Uchwałą nr XLV/268/98 Rady Gminy w Wieniawie dnia 27.04.1998 r. Ustala w:

§ 6 Na obszarze objętym planem występują stanowiska archeologiczne. O wszelkich znaleziskach dokonanych w toku prowadzenia prac ziemnych i budowlanych na obszarze objętym planem należy zgłaszać do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, niezwłocznie przerwać te prace.

§ 7

1. Prowadzenie prac remontowych i modernizacyjnych obiektów objętych ochroną konserwatorską lub podlegających ingerencji konserwatorskiej winno być poprzedzone sporządzeniem dokumentacji technicznej i jej uzgodnieniem przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
2. Likwidacja obiektów objętych ochroną konserwatorską lub podlegających ingerencji konserwatorskiej winna być poprzedzona sporządzeniem inwentaryzacji urbanistyczno – architektonicznej tych obiektów i uzyskaniem zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na rozbiórkę.

§ 8

8. Prowadzenie prac odtworzeniowych, modernizacyjnych lub adaptacyjnych w obrębie parków wiejskich lub podworskich winno być poprzedzone sporządzeniem odpowiedniej dokumentacji i jej uzgodnieniem z Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody.
9. Likwidacja założeń parkowych lub wartościowych egzemplarzy przyrody ożywionej lub nieożywionej, objętych ochroną prawną winna być poprzedzona uzyskaniem zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody.
10. Starodrzewy na obszarze objętym planem podlegają ochronie. Na likwidację starodrzewów należy uzyskać zgodę odpowiedniego organu administracji.
11. Obiekty małej architektury jak np. krzyże i figury wraz z otaczającym je starodrzewem podlegają ochronie. Nowa zabudowa w tle lub w sąsiedztwie

tych obiektów winna być projektowana w sposób zharmonizowany, niezakłócający ich kompozycji.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Wieniawa położona jest w południowo – zachodniej części Równiny Radomskiej. Mezoregion ten wchodzi w skład makroregionu Wzniesienia Południowomazowieckiego, należącego do Podprovincji – Nizina Środkowomazowiecka. Część gminy leżąca w części południowo – wschodniej zaliczana jest do Przedgórze Łżeckiego. Granicę tej jednostki stanowi dolina rzeki Jabłownicy w Koryciskach. Nizinny charakter gminy podkreśla sąsiedztwo Garbu Gielniowskiego, jak i Przedgórze Łżeckiego wchodzącego w skład Wyżyny Małopolskiej. Płaski teren gminy rozcięty jest doliną rzeki Radomki i jej dopływami, opada w kierunku północno – wschodnim. Rzeźba terenu ukształtowana została przez zlodowacenie środkowopolskie, które docierając do podnóża Gór Świętokrzyskich wyrównało i przykryło stare podłoże zbudowane z miękkich skał jurajskich i kredowych¹.

Teren gminy należy do strefy klimatu zmiennego, typowego dla strefy przejściowej pomiędzy klimatem kontynentalnym a morskim. Według Romera pod względem klimatu gmina zaliczana jest w skład regionu "Kraina Wielkich Dolin". Według Orłowicza położona jest w obrębie regionu Mazowiecko – Podlaskiego. Gumiński zalicza ją do Dzielnicy Środkowej.

Historycznie gmina Wieniawa należy do Małopolski. Do 1999 r. znajdowała się w województwie radomskim. Po nowym podziale administracyjnym Polski gmina Wieniawa znalazła się w województwie mazowieckim. Jest ona jedną z ośmiu gmin tworzących powiat przysuski. Graniczy z sześcioma gminami:

- od północnego – zachodu z gminą Przysucha,
- od północy z gminą Przytyk,
- od wschodu z gminą Wolanów,
- od południowego – wschodu z gminą Szydłowiec,
- od południa z gminą Chlewiska,
- od południowego – zachodu z gminą Borkowice.

¹ Z. Wiatrowski, W gminie Wieniawa, Wieniawa 2013, s. 9

Powierzchnia gminy Wieniawa wynosi 104,03 km kw. W jej skład wchodzi 24 miejscowości: Brudnów, Głogów, Jabłonica, Kaleń, Kamień, Kłudno, Kochanów Wieniawski, Komorów, Konary, Koryciska, Plec, Pogroszyn, Romualdów, Ryków, Skrzywno, Sokolniki Mokre, Sokolniki Suche, Wieniawa, Wola Brudnowska, Wydrzyn, Zadąbrów, Zagórze, Zawady, Żuków. 21 osad jest samodzielными sołectwami. Kaleń, Konary i Zadąbrów włączono do sołectwa Głogów. Najbliżej położone miasto stanowi oddalona o 12 km Przysucha. Inne okoliczne miasta to Szydłowiec w odległości 20 km i Radom w odległości 26 km. Największe znaczenie komunikacyjne ma droga nr 12, łącząca Lublin z Piotrkowem Trybunalskim. Przebiega ona równoleżnikowo przez obszar gminy, dzieląc go na dwie równe części. Zbliżony przebieg do wymienionej drogi ma linia kolejowa relacji Radom – Tomaszów Mazowiecki. W 2016 r. gmina liczyła 5600 mieszkańców. Gęstość zaludnienia wynosi 53 osoby na km².

Obszar gminy jest typowo rolniczy. Użytki rolne stanowią tu 79% powierzchni, pozostała część to lasy. Wieniawa ma charakter gminy typowo rolniczej. Struktura użytkowania gruntów przedstawia się następująco: użytki rolne 6878 ha (w tym grunty orne 4843 ha, łąki trwałe i pastwiska 1747 ha, sady 289 ha), lasy i grunty zadrzewione 1364 ha, tereny inne i nieużytki 2161 ha. Podstawowymi uprawami są zboża oraz ziemniaki. W produkcji zwierzęcej przeważa hodowla trzody chlewnej, krów oraz drobiu. Działa tu około 1177 gospodarstw rolnych. Na terenie gminy przeważają gospodarstwa o powierzchni 1 – 5 ha, stanowią 52% wszystkich gospodarstw. Drugie miejsce zajmują gospodarstwa o powierzchni 5 – 10 ha, stanowią 23% wszystkich gospodarstw. 2% wszystkich gospodarstw stanowią te powyżej 15 ha. Pozostałe gospodarstwa to te nieprzekraczające 1 ha. Sektor pozarolniczy stanowią głównie niewielkie przedsiębiorstwa. Największe prywatne firmy prowadzą działalność: handlową, transportową, spedycyjną. Na terenie gminy działa ubojnia zwierząt. Pracodawcą jest również administracja publiczna w postaci Urzędu Gminy i jego jednostek organizacyjnych oraz placówek oświatowych.

Występują tu różnorodne surowce mineralne. Należą do nich piaskowce, piaski, żwiry, gliny, wapienie oraz rudy żelaza. Skały te eksploatowano w Skrzywnie, Rykowie i Pogroszynie. Obecnie żaden z tych ośrodków wydobywania nie funkcjonuje. Na terenie gminy powszechnie występują skały polodowcowe, zwłaszcza głązy narzutowe z grupy granitów. Można w nich wyodrębnić kryształy kwarcu, skaleni i miki. Na obecną chwilę najcenniejszy wydobywany surowiec mineralny gminy to piasek. Przede wszystkim eksploatowany jest rdzeń ozu w części południowej. Działa tu 5 kopalń. W południowo – wschodniej części gminy występują gliny zwałowe.

Gmina posiada liczne miejsca o dużych walorach turystyczno – przyrodniczych: dolina rzeki Jabłownicy, lokalny węzeł ekologiczny z mozaiką biotopów „Plec”, „Dolina

² Ibidem, s. 10 – 11.

rzeki Jabłonicy” (uroczysko „Boży Dar”), 2 użytki ekologiczne, 8 pomników przyrody. Przez ważniejsze miejscowości przebiegają szlaki turystyczne.

Na terenie gminy Wieniawa działają organizacje pozarządowe: Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Sokolniki Mokre „VIRIBUS UNITIS”, Stowarzyszenie Oświatowe „Wieniawa”, Lokalne Stowarzyszenie Kobiet Skrzywno, Stowarzyszenie na rzecz rozwoju wsi Pogroszyn, Stowarzyszenie gospodyń wiejskich „Rykowianki”, Koło Gospodyń Wiejskich z Sokolnik Suchych, Koło Gospodyń Wiejskich z Pogroszyna, Koło Gospodyń Wiejskich z Kamienia, Wieniawskie Stowarzyszenie Sportowe "Chojniak". Działa tu klub sportowy: Uczniowski Klub Sportowy GROM. Gmina należy do Lokalnej Grupy Działania „Razem dla Radomki”. Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Razem dla Radomki” jest organizacją działającą od 2008 r. w ramach europejskiego programu LEADER na rzecz rozwoju obszarów wiejskich sześciu gmin znajdujących się na południu województwa mazowieckiego: Jedlińsk, Przysucha, Przytyk, Wieniawa, Wolanów, Zakrzew.

5.2.2. Zarys historii obszaru gminy

Teren gminy Wieniawa stanowił niegdyś obszar przejściowy, położony na pograniczu województwa sandomierskiego i Mazowsza. Województwo sandomierskie, będące spadkobiercą terytorium po dawnej dzielnicy sandomierskiej, sięgało po Pilicę. Część północna tej ziemi pod względem etnograficznym należy do Mazowsza. Okolice Wieniawy wchodziły w skład tzw. rejonu zagęszczonego osadnictwa. Był to ważny ośrodek między Pilicą a Górami Świętokrzyskimi, od południa okalał go pas lessów. Teren ten położony jest wyżej od innych obszarów regionu radomskiego, jest mniej zabagniony i posiada urodzajniejsze gleby od terenów sąsiednich. W okresie prehistorycznym teren ten był również bardziej zaludniony od innych. Znajdował się tu gród Skrzywno, który posiadał status grodu książęcego już w okresie przedpaństwowym. Granica między parafią grodową Skrzywna i Radomia przechodziła wzdłuż Radomierzy. Teren, na którym leżą obecnie Wieniawa i Kłudno należał niegdyś do Skrzywna.

Skrzywno to miejscowość położona przy historycznym szlaku śląsko – wołyńskim. Pierwsza wzmianka pisana o Skrzywnie pochodzi z roku 1136, z bulli Innocentego V. Dokument ten wymienia Skrzywno w posiadłościach arcybiskupa gnieźnieńskiego. Około 1120 r. została tu przeniesiona siedziba kasztelanii ze Skrzyńska w związku z nadaniem go przez Bolesława Krzywoustego Piotrowi Włostowicowi Duninowi herbu Łabędź. W okresie rozbicia dzielnicowego Skrzywno zmieniło przynależność terytorialną. W 1234 r. Konrad książę Mazowsza uwolnił wsie biskupstwa poznańskiego w obszarze Sochaczewa, Czerska i Skrzywna od opłat i posług książęcych. Do Skrzywna sprowadził osadników niemieckich. W 1280 r. Skrzywno przeszło na własność Przemysława księcia Wielkopolski, który to zamienił z biskupem poznańskim Janem Skrzywno, oddając mu w zamian w Wielkopolsce 3 wsie i dział w 4 wsiach. Książę oddał następnie Skrzywno swojemu wujowi Mszczujowi (Mściwojowi) Pomorskiemu w zamian za Wyszogród. Po śmierci Mszczuja (Mściwoja) w 1294 r. Władysław Łokietek nadał osadę w części cystersom sulejowskim, w części miejscowemu plebanowi. W przywileju Władysława Łokietka z 1308 r. Skrzywno uzyskało prawa miejskie na prawie niemieckim. Zostało uwolnione od cła i innych powinności na rzecz władcy. W mieście znajdowały się dwa rynki, dwa ratusze z oddzielnymi władzami miejskimi, które sprawowali cysterski opat z Sulejowa i biskupi poznańscy, reprezentowani przez proboszcza miejscowej parafii.

Rozkwit miasta przypała na okres od XV do połowy XVII w. Wtedy powstały tu cechy: kupiecki, tkacki, piekarzy, ślusarzy, szewców, szynkarzy. W Skrzywnie działały liczne młyny. Kolejni królowie nadawali miastu przywileje dotyczące: jarmarków, targów, urzędników cechów rzemieślniczych, wolności celnych, wolności od kontrybucji, podatków, propinacji, potwierdzenia nadanych wcześniej przywilejów. Największy

rozwój miał miejsce za ostatnich Jagiellonów. W XVI w. odbywały się tutaj sejmiki ziemi sandomierskiej. Miasto odwiedzane było przez monarchów (Kazimierza Wielkiego, Kazimierza Jagiellończyka). Istniał tu zbór ariański. Tutejsza parafia była liczna, bowiem dysponowała okazałym kościołem. Działał tu również szpital i kościół św. Ducha, który istniał do 1801 r.

Wojny prowadzone przez Rzeczpospolitą w XVII w. oraz rozwój Radomia i Opoczna doprowadziły do stopniowego upadku Skrzynna. W 1708 r. na polach Skrzynna doszło do walk między stronnikami pretendentów do tronu polskiego Stanisława Leszczyńskiego i Augusta II. W wyniku tych zająć miasto zostało złupione i spalone.

W II połowie XVIII w. opaci sulejowscy sprzedali swoją część Skrzynna Szydłowskiemu ze Zbożenny. W 1781 r. Karol Szydłowski uzyskał od Stanisława Augusta Poniatowskiego przywilej na 7 jarmarków. W XIX w. nowymi właścicielami miasta zostali Mokrzowscy. W tym okresie doszło do całkowitego upadku Skrzynna. Prawa miejskie utraciło ono w 1869 r. W 1867 r. Skrzynno włączono do gminy Skrzyńsko, do której należało do lat 50 XX w. Po utracie praw miejskich Skrzynno już nigdy nie odzyskało dawnej świetności. O dawnej randze Skrzynna świadczy dziś jedynie kościół pod wezwaniem św. Szczepana, pochodzący z lat 1636 – 1648³.

W latach 30 XX w. istniała w Skrzynnie niewielka mniejszość żydowska, trudniąca się drobnym rzemiosłem i handlem. Posiadała ona na terenie miejscowości dom modlitwy oraz cmentarz. Żydzi ze Skrzynna w okresie II wojny światowej zostali wymordowani przez Niemców.

Większość mieszkańców Skrzynna stanowiły rodziny polskie. Trudnili się oni głównie rolnictwem i drobnym rzemiosłem (murarze, stolarze, kowale). Już przed I wojną światową działała tu poczta, szkoła z 7 klasami. Po I wojnie światowej powstała spółdzielnia „Rzemieślnik” działająca do 1947 r. W 1918 r. zorganizowano w Skrzynnie Ochotniczą Straż Pożarną, która działa po dzień dzisiejszy.

Po II wojnie światowej oddano linię kolejową z przystankiem w Skrzynnie. W latach 1956 – 1957 powstała zaś trasa asfaltowa. Skomunikowanie Skrzynna z większymi ośrodkami rozwiązało problemy braku pracy i edukacji młodzieży. W 1966 r. Skrzynno obchodziło 900 – lecie istnienia. Od 1966 r. miejscowość należy do Kapituły Najstarszych Miast i Miejscowości w Polsce⁴.

Wieniawa powstała na obszarze pobliskiego **Kłodna**. Diedzic miejscowości tej Mikołaj, dziekan kielecki, założył tu i uposażył kościół parafialny, którego erekcję potwierdził w 1369 r. arcybiskup Jarosław ze Skotnik, opatrzywszy dziesięcinami ze wsi

³ Informator Wieniawski 1991 – 1997 pod red. S. E. Ambrożek, A Ślifirczyk, Wieniawa 2007, s. 14 -18., ks. J. Wiśniewski, Dekanat Opoczyński Radom 1913, s. 154 -160.

⁴ S. E. Ambrożek, A Ślifirczyk, op. cit., s. 18 – 20.

Kłodno, Brudnowo i Bukowiec. Do parafii włączono: Kłodno, Jabłonice, Ryków i Kochanowo. W II połowie XV w. Kłodno przeszło w ręce rodu Wieniawitów, którzy wieś nazwali Wieniawą. Część wsi należąca do innych właścicieli zachowała pierwotną nazwę. Na początku XVI w. wieś Wieniawa posiadała kościół parafialny, drewniany pod wezwaniem Najświętszej Panny Marii i św. Katarzyny. Plebanem wtedy był Młodecki. Dziedzicami wsi w tym okresie byli Wolscy herbu Łabędź i Młodeccy. W 1520 r. pleban Młodecki rozebrał połowę dotychczasowego kościoła i wystawił ją z muru. Drugą połowę wymurował w 1703 r. Karol Dunin Wąsowicz ze Smogorzewa, podskarbi sandomierski. Przy kościele istniał szpital dla dwóch ubogich. Około 1792 r. Wieniawa liczyła 26 domów. W 1827 r. liczyła 16 domów i 112 mieszkańców. W 1885 r. – 22 domy i 173 mieszkańców⁵. Mieścił się tu urząd gminy. W skład gminy wchodziły: Baraż, Brudnów, Brudnowska Wola, Głogów, Jabłonica Kaleń, Kłodno, Kochanów, Konary, Koryciska, Korzyce, Plec, Podbór, Podolek, Pogroszyn, Ryków, Sokolniki Mokra, Sokolniki Suche, Sulistrowice, Wieniawa, Wólka Dębowa, Zadąbrowie, Zawady, Żuków. W XIX w. Wieniawa została sprzedana przez Duninów Wąsowiczów rodzinie Potkańskich. Zbudowali oni dwór na wschód od kościoła i założyli park krajobrazowy. Za sprawą małżeństwa Marii Anieli Potkańskiej z Henrykiem Wiktorem Łuniewskim Wieniawa przeszła pod koniec XIX w. w ręce Łuniewskich. Byli oni ostatnimi właścicielami dóbr wieniawskich, w skład, których wchodziły w 1885 r. oprócz folwarku Wieniawa folwarki w Jabłonicy i Kłodnie. Po Marii Anieli i Henryku Wiktorze na Wieniawie osiadł ich syn Adam Mikołaj. Prowadzone przez niego wzorowe gospodarstwo zajmowało się hodowlą ryb, koni czystej rasy arabskiej i półkrwi angielskiej, krów rasy nizinnej czarno – białej, świń rasy wysokiej angielskiej, uprawą chmielu, szlachetnej wikliny. Powstały tu stajnie, obory, chlewnie. Zorganizowano gorzelnię, w której produkowany był spirytus z ziemniaków. Przed I wojną światową Adam Mikołaj Łuniewski założył w Wieniawie ochronę dla dzieci, w której odbywało się potajemne nauczanie w języku polskim. Po I wojnie światowej zorganizował on w Wieniawie kółko rolnicze. W 1916 r. w majątku Wieniawa założona zastała Straż Pożarna. W okresie II wojny Światowej w majątku Łuniewskich zaprowadzony został przymusowy niemiecki zarząd. Po zakończeniu II wojny światowej Łuniewscy nie powrócili już na swoje włości. Ich ziemie zostały rozparcelowane a budynki popadły w ruinę⁶.

W latach okupacji niemieckiej na terenie Wieniawy działał Związek Wali Zbrojnej. Nazwa: Placówka Armia Krajowa Wieniawa (kryptonim „Wiewiórka”) obowiązywała od

⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 13, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 371 – 372., ks. J. Wiśniewski, Dekanat Radomski, Radom 1911, s. 355 – 356.

⁶ S. E. Ambrożek, A Ślifirczyk, op. cit., s. 37 – 44.

14 lutego 1942 r. w związku z ze zmianą nazwy na Armia Krajowa. Początkiem 1940 r. we wsi Gądky oddalonej od Wieniawy o 20 km zakwaterował oddział wydzielony Wojska Polskiego majora Henryka Dobrzańskiego „Hubala”. Niemcy dokonali brutalnej rozprawy z oddziałem majora „Hubala” oraz pacyfikacji okolicznych wsi, tj. mordowali polską ludność, palili zabudowania gospodarcze wraz z inwentarzem. W połowie stycznia 1945 r. Niemcy opuścili Wieniawę pod naporem sił rosyjskich⁷.

W okresie powojennym Wieniawa stała się centrum dla okolicznych wsi. Zlokalizowano tu siedzibę gminy oraz innych instytucji. W latach 1941 – 1948 działała w Wieniawie Spółdzielnia „Snop”. Została ona wchłonięta przez SG „Samopomoc Chłopska”. Od lat 70 XX w. do lat 90 XX w. działała tu Spółdzielnia Kótek Rolniczych. Od 1952 r. w Wieniawie działała Gminna Kasa Spółdzielcza, przekształcona w 1968 r. w Bank Spółdzielczy. Od 1963 r. swoją siedzibę miała tu Lecznica dla Zwierząt⁸.

Brudnów w 1369 r. płacił dziesięcinę do parafii w Kłodnie. Pod koniec XIX w. wieś należała do powiatu radomskiego gminy i parafii Wieniawa. Wydobywano tu torf używany przez zakłady żelazne w Rzurowie. Brudnów liczył 10 domów i 130 mieszkańców, 498 mórg ziemi dworskiej, 43 morgi ziemi włościańskiej. **Wola Brudnowska** w tym okresie liczyła 15 domów, 153 mieszkańców, 793 morgi ziemi dworskiej i 164 morgi ziemi włościańskiej⁹.

Głogów pod koniec XIX w. znajdował się w powiecie radomskim, należał do gminy Wieniawa, do parafii Mniszek. W 1827 r. było tu 9 domów i 65 mieszkańców. Pod koniec XIX w. było tu 11 domów, 107 mieszkańców. W XV w. Głogów był własnością Eustachego i Derśława Zakrzewskich herbu Lewart. Część Głogowa w XVI w. posiadał Piotr Kochanowski a po nim objął ją syn Piotr brat poety¹⁰.

Jabłonica wieś nad rzeką Radomką. Pod koniec XIX w. należała do powiatu radomskiego, do gminy i parafii w Wieniawie (wieś znalazła się w parafii Kłodno już 1369 r.). W 1827 r. było tu 20 domów i 133 mieszkańców. Pod koniec XIX w. wieś liczyła 27 domów, 219 mieszkańców, 570 mórg ziemi dworskiej i 347 mórg włościańskich. W 1885 r. folwark zlokalizowany na terenie wsi wchodził w skład dóbr Wieniawa, stanowiących własność Łuniewskich¹¹.

⁷ Ibidem, s. 90 – 98.

⁸ Ibidem, s. 47 – 62.

⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 1, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 385.

¹⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 2, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 604.

¹¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 3, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 341.

Kaleń pod koniec XIX w. należał do powiatu radomskiego, gminy Wieniawa, parafii Mniszek. Posiadał 7 domów, 113 mieszkańców i 118 mórg ziemi włościańskiej. Część na Kaleniu posiadał Piotr Kochanowski, ojciec poety Jana Kochanowskiego¹².

Kamień w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich wymieniony jest Kamień Duży wieś włościańska i Kamień Mały wieś i folwark, usytuowane w powiecie opoczyńskim, gminie Skrzyńsko, parafii Skrzyńno. W 1827 r. Kamień Duży miał 13 domów i 69 mieszkańców, a Kamień Mały 13 domów i 128 mieszkańców. Pod koniec XIX w. Kamień Duży miał 18 domów i 125 mieszkańców, 165 mórg ziemi, Kamień Mały 14 domów, 112 mieszkańców, 540 mórg ziemi dworskiej i 204 morgi ziemi włościańskiej. Folwark należał do dóbr Komorów. W Liber Beneficiorum Jana Łaskiego Kamień Duży nosi nazwę Camyen Nobilium, a Kamień Mały – Camyen Episcopi Cracoviensis¹³. **Kochanów** pod koniec XIX w. należał do powiatu radomskiego, gminy i parafii Wieniawa. W 1827 r. było tu 10 domów, 74 mieszkańców. Pod koniec XIX w. we wsi było 17 domów, 170 mieszkańców, 251 mórg ziemi dworskiej i 106 mórg ziemi włościańskiej. Do miejscowości należała Dąbrowa Kochanowska, folwark mający 1 dom i 70 mórg obszaru. Kochanów to stara siedziba rodu Kochanowskich, przodków poety Jana Kochanowskiego. W 1446 r. mieszkał tu Dobiesław Kochanowski, w 1482 r. Abraham Kochanowski, w 1490 r. Stanisław Kochanowski, w 1533 r. Jakub Kochanowski, następnie jego synowie Jan i Stanisław. Do 1731 r. dziedzicami byli tu Mazurowie Kochanowscy. W 1761 r. Teresa Kochanowska wniosła Krasieńskim folwark i 6 domów. Istniał tu dom przytułku dla biednych¹⁴.

Komorów pod koniec XIX w. należał do powiatu opoczyńskiego, gminy Skrzyńsko, parafii Skrzyńno. W 1827 r. było tu 18 domów, 143 mieszkańców. Pod koniec XIX w. było tu 24 domy, 264 mieszkańców, 242 morgi ziemi włościańskiej, 1320 mórg ziemi dworskiej. W XII w. Komorów podobnie jak wsie okoliczne, należał do rodu Duninów na Skrzyńnie. Następnie przeszedł w ręce arcybiskupów gnieźnieńskich, później był w posiadaniu opatów sulejowskich. W II połowie XVIII w. wieś razem z przyległościami nabył od opatów sulejowskich Karol Szydłowski starosta uszycki, którego siedzibą była Zbożenna. Przy wsi znajdował się główny folwark dóbr rodu Szydłowskich. Niegdyś dobra komorowskie były jednym z kluczy starosty Szydłowskiego. W skład tych dóbr wchodził jeden z nielicznych w okolicy kompleksów leśnych, gorzelnia. Przy dworze

¹² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 3, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 676.

¹³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 3, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 733

¹⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 4, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 223 – 224.

znajdował się ogród angielski. Według Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego na dobra Komorów składały się: folwark Komorów i Zagórze, wsie Komorów, Kamień¹⁵.

Konary pod koniec XIX w. składały się z folwarku nad rzeką Radomką, leżały w powiecie radomskim, gminie Wieniawa, parafii Mniszek. Było tu 6 domów i 173 mieszkańców. Właścicielem Konar był doktor Adam Helblich, który tu zmarł w 1881 r. Dobra Konary składały się z folwarku Konary i folwarku Zadąbrowie, wsi Głogów, Kaleń i Zadąbrowie. W Zadąbrowiu znajdował się młyn amerykański, olejarnia, cegielnia, piec wapienny, pokłady kamienia wapiennego i torfu¹⁶.

Koryciska pod koniec XIX w. składały się ze wsi i folwarku nad rzeką Radomką, należały do powiatu radomskiego, gminy Wieniawa, parafii Mniszek. W 1827 r. było tu 10 domów, 167 mieszkańców. Pod koniec XIX w. było tu 30 domów i 348 mieszkańców. Folwark posiadał 943 morgi gruntu, młyn wodny i pokłady torfu. Wieś Koryciska posiadała 302 morgi gruntu¹⁷.

Plec (w XVI w. Plecz i Pliecz) pod koniec XIX w. składał się z folwarku i wsi, należał do powiatu radomskiego gminy i parafii Wieniawa. W tym czasie posiadał 14 domów i 94 mieszkańców. W 1827 r. było tu 11 domów i 81 mieszkańców. W Liber Beneficiorum Jana Łaskiego wymieniona jest dziesięcina z tej wsi w wysokości 4 grzywien, pobierana przez plebana parafii wieniawskiej. Według rejestru poborowego powiatu radomskiego z 1569 r. wieś Plecz w parafii Skrzyn należała do Jana Podlodowskiego. W 1876 r. folwark Plec posiadał 505 mórg gruntów. Wieś Plec w tym samym roku posiadała 98 mórg gruntów¹⁸.

Pogroszyn pod koniec XIX w. składał się z folwarku i wsi położonych nad rzeką Radomką, w powiecie radomskim, w gminie Wieniawa, w parafii Wysoka. Znajdowały się tu pokłady kamienia piaskowca. Wieś miała 19 domów i 140 mieszkańców. W 1827 r. było tu 9 domów i 45 mieszkańców. W 1885 r. folwark posiadał 656 mórg gruntu. Wieś posiadała 185 mórg gruntu¹⁹.

Ryków pod koniec XIX w. składał się z dwóch wsi i trzech folwarków (A,B,C) nad rzeką Rykówką i uchodzącą do niej Jabłonicą, w powiecie radomskim, w gminie i parafii Wieniawa. Ryków A miał 23 domy i 92 mieszkańców, Ryków B 20 domów

¹⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 4, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 312

¹⁶ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 4, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 319.

¹⁷ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 4, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 425.

¹⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 8, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 244.

¹⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 8, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 510.

i 90 mieszkańców. Dobra Ryków A składały się w 1870 r. z folwarków Ryków, Żuków i Wólka Dębowa. W 1873 r. folwark Wólka Dębowa i Żuków zostały odłączone. W miejscowości znajdował się młyn wodny oraz pokłady piaskowca. Dziesięcina z ról dworskich należna była plebanowi z Wieniawy, przywłaszczył ją biskup krakowski. Zwrócona została w XVI w. W 1508 r. wieś Ryków i Żuków należała do Małgorzaty Żukowskiej²⁰.

Sokolniki Mokre i Sokolniki Suche pod koniec XIX w. składały się z folwarku i wsi, położone nad rzeką Radomką, w powiecie radomskim, w gminie Wieniawa, parafii Skrzywno. Sokolniki Mokre miały 28 domów i 265 mieszkańców. W 1827 r. było tu 18 domów i 130 mieszkańców. W 1873 r. folwark Sokolniki Mokre posiadał 579 mórg gruntu. Znajdował się tu młyn oraz pokłady torfu. Wieś Sokolniki Mokre posiadała 201 mórg gruntu. Sokolniki Suche pod koniec XIX w. posiadały 35 domów i 276 mieszkańców. W 1827 r. 16 domów i 162 mieszkańców. W 1881 r. folwark Sokolniki Suche posiadał 626 mórg gruntu. Wieś Sokolniki Suche posiadała 380 mórg gruntu. Dziesięciny z Sokolnik nadał arcybiskup gnieźnieński Fulko klasztorowi w Sulejowie. Nadanie potwierdził Grzegorz IX w 1234 r. Sokolniki wraz z dobrami Skrzywno były własnością Duninów. Wymieniono je w akcie działu w 1354 r. W 1374 r. zostały przeniesione przez królową Elżbietę na prawo niemieckie. Na początku XVI w. dziesięcina ze wsi Sokolniki należała się plebanowi w Skrzywnie. Według rejestrów poborowych powiatu radomskiego w 1508 r. pobór płacił Mikołaj de Suche Sokolniki. W 1569r. pobór płacił Stanisław Mędzina. We wsi Sokolniki Mokre pobór płacił Piotr Myssopad²¹.

Wydrzyn pod koniec XIX w, wieś i folwark w powiecie opoczyńskim, gminie Skrzyńsko, parafii Borkowice. W tym okresie miejscowość posiadała 16 domów i 155 mieszkańców. W 1827 r. było tu 14 domów i 105 mieszkańców. W 1885 r. folwark Wydrzyn oddzielono od dóbr Zbożenna. Posiadał on 404 morgi gruntu i pokłady kamienia budulcowego. Według rejestru poborowego powiatu radomskiego w 1569 r. Wydrzyn należał do parafii Borkowice, posiadał 4 łany, 1 łan pusty, 2 zagrodników²².

Zagórze pod koniec XIX w. składało się z wsi i folwarku, położonych w powiecie opoczyńskim, gminie Skrzyńsko, parafii Skrzywno. W tym czasie znajdowało się tu 20 domów, 158 mieszkańców, 540 mórg gruntu dworskiego i 193 morgi gruntu włościańskiego. Folwark wchodził w skład dóbr Komorów. W 1827 r. było tu 14 domów

²⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 10, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 91.

²¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 11, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 21.

²² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 79.

i 103 mieszkańców. Wieś wymienia dokument z roku 1234 wśród miejscowości, z których dochody przeznaczył arcybiskup gnieźnieński Fulko dla klasztoru sulejowskiego. W 1569 r. wieś miała 2 ½ łąnu i 4 komorników²³.

Zawady pod koniec XIX w. składały się z folwarku i wsi położonych nad rzeką Radomką, w powiecie radomskim, w gminie i parafii Wieniawa. W tym okresie było tu 11 domów i 115 mieszkańców, 286 mórg gruntów dworskich i 157 mórg gruntów włościańskich. W 1827 r. było tu 10 domów i 93 mieszkańców. W 1868 r. Zawady zostały wydzielone z dóbr wieniawskich. Na początku XVI w. dziesięcina z ról wsi i dziesięcina konopna należała się kościołowi w Wieniawie. W 1569 r. mieszkała tu częściowa szlachta: Zawadzcy, Kliszowie, Szwigus i Grocki²⁴.

Żuków pod koniec XIX w. składał się z wsi i folwarku w dwóch częściach, położony w powiecie radomskim, gminie Wieniawa, parafii Skrzynno. Jedna część miała w tym czasie 17 domów i 153 mieszkańców, 373 morgi gruntu dworskiego i 103 morgi gruntu włościańskiego. Druga część miała 16 domów i 102 mieszkańców, 142 morgi gruntu dworskiego i 185 mórg gruntu włościańskiego. Na początku XVI w. dziesięcina z ról folwarcznych należała się kościołowi w Skrzynnie. W 1508 r. wieś Żuków i Ryków stanowiły własność Żukowskiej. W 1569 r. pobór płacił tu Jerzy Podlodowski. We wsi stał niegdyś zamek, „wzniesiony prawdopodobnie przez nieznanego bliżej Popieła”²⁵.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 3 definiuje krajobraz kulturowy, jako postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Podobna definicja została stworzona przez Komisję Krajobrazu Kulturowego przy Polskim Towarzystwie Geograficznym. Mówi ona, iż krajobraz kulturowy należy rozumieć, jako ogół obiektów i cech fizycznych, obserwowanych wzrokowo wyrażen kultury ludzkiej na powierzchni ziemi, łączących elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego. Krajobraz kulturowy jest wynikiem przekształcenia krajobrazu naturalnego przez grupę lub kilka grup kulturowych i nakładanie zróżnicowanych elementów kulturowych różnego wieku na tę samą rzeźbę terenu.

²³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 265.

²⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 480.

²⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 843.

Krajobraz kulturowy gminy Wieniawa jest charakterystyczny dla regionu radomskiego. Tutejszy obszar jest równinny, rolniczy z niewielkimi kompleksami leśnymi, poprzecinany dolinami rzek Radomki i Jabłonicy. Wysoczyzny są niewielkie i nie wpływają na charakter ukształtowania terenu gminy.

Tereny, na których położona jest gmina Wieniawa były obszarem osadnictwa od czasów prehistorycznych przez wczesne średniowiecze. W okresie wczesnośredniowiecznym możemy zaobserwować duże nasycenie osadnictwa zwłaszcza w okolicach Skrzywna i Żukowa. Ze względu na rozplanowanie przeważają tu wsie w typie ulicówek i wielodrożnic.

Największą liczbę zachowanych zabytków stanowią obiekty sakralne, sepulkralne i kultowe: kościoły, kaplice, cmentarze, kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Najstarszym zabytkiem nieruchomym jest XVI – wieczny kościół parafialny w Wieniawie. Najliczniejsze są tu zabytki z pierwszej połowy XX w. Sporą grupę stanowią obiekty XIX – wieczne. W Skrzywnie znajduje się XVII – wieczny kościół parafialny, karczma z XVIII w. Na terenie gminy zachowało się kilka zespołów dworsko – parkowych. Z obiektów wiejskich zachowały się domy drewniane z przełomu XIX i XX w. oraz z pierwszej połowy XX w. Najmniej przetrwało obiektów przemysłowych. Najistotniejszymi miejscowościami w krajobrazie kulturowym gminy są Skrzywno i Wieniawa.

Jedną z najstarszych miejscowości w Polsce jest Skrzywno. Było ono siedzibą kasztelanii i ważnym ośrodkiem osadniczym już w czasach poprzedzających powstanie państwa polskiego. Przez miejscowość przebiega również historyczny trakt komunikacyjno – handlowy z okresu co najmniej wczesnego średniowiecza. W 1308 r. Skrzywno zostało lokowane na prawie niemieckim. W mieście znajdowały się dwa rynki oraz dwa ratusze. W początkach XVIII w. Skrzywno w wyniku prowadzonych wojen, pożarów zaczęło popadać w ruinę. Całkowity upadek miasta nastąpił w XIX w. Układ dawnego miasta z dwoma ośrodkami miejskimi jest dzisiaj mało czytelny. Pozostałościami po ośrodku miejskim jest tu jedynie kilka parterowych domów w typie małomiasteczkowym, ustawionych kalenicowo w pierzei. Zachował się tu późnorenesansowy kościół parafialny p.w. św. Szczepana z lat 1626 – 1638. Posiada on niezmienną architekturę oraz bogate wyposażenie. Zespół kościelny uzupełnia mur, w części pochodzący z okresu budowy kościoła i schody z XIX w., prowadzące na wzgórze kościelne oraz dzwonnica w części drewniana z końca XIX w. W miejscowości znajduje się cmentarz parafialny, na którym grzebano zmarłych już w XVI w. w pobliżu nieistniejącego już kościoła św. Ducha. Na cmentarzu połowym zachował się układ

alejek, mur ogrodzenia, w części stary drzewostan oraz liczne nagrobki zabytkowe z XIX w. i pierwszej połowy XX w. W Skrzynnie przetrwały karczma z zachowanym wyglądem, budynek składu win oraz kuźnia.

Drugą wyróżniającą się miejscowością w gminie jest Wieniawa. Powstała ona na terenie miejscowości Kłudno. Znajduje się tu XVI – wieczny kościół parafialny, rozbudowany na początku XVIII w. Wewnątrz znajduje się słynny poliptyk oraz inne zabytki. Czytelny jest układ przestrzenny miejscowości oraz etapy rozwoju miejscowości. Centralnym punktem był tu kościół górujący nad rzeką Radomką. Początkowo osadnictwo rozwijało się wokół kościoła, później w kierunku wschodnim a następnie zachodnim. Kierunek południowy był ograniczony rzeką. W czasach II wojny światowej od północy zbudowano linię kolejową. Na skraju wsi od wschodu usytuowany jest park podworski. W sąsiedztwie kościoła zlokalizowano cmentarz, który następnie powiększono. Zachował się jego układ przestrzenny oraz liczne nagrobki zabytkowe. Przy kościele od strony zachodniej znajduje się plebania z końca XIX w. Ważnym obiektem w miejscowości jest drewniany budynek urzędu gminy, obecnie biblioteka. W Wieniawie brak jest ciekawej zabudowy wiejskiej.

Innymi ważnymi miejscowościami w krajobrazie kulturowym gminy są: Kłudno, Żuków i Konary. W Kłudnie znajduje się dwór z parkiem, w Konarach odbudowano i przebudowano dwór położony nad zalewem domaniowskim. Na terenie gminy znajdują się obiekty przemysłowe w postaci młynów zlokalizowanych w Skrzynnie (murowany), w Sokolnikach Mokrych (drewniany) oraz w Koryciskach (drewniany) wraz z domem młynarza. Dwa pierwsze posiadają charakterystyczną bryłę dla pierwszej połowy XX w. Młyn w Koryciskach wraz z domem młynarza prezentują bardziej skomplikowaną architekturę.

Zabudowa wiejska na przestrzeni czterech ostatnich dekad przeszła duże przeobrażenia. Zewidencjonowane w latach 70 XX w. budownictwo wiejskie – domy drewniane konstrukcji wieńcowej, kryte strzechą, z gankami, szalowane z elementami snycerskimi – dekoracje szczytów, fryzy, okiennice, zostały przekształcone przez montaż nowych pokryć dachowych w postaci np. eternitu, wymianę istniejących szalunków na nowe bez tradycyjnych dekoracji, dostawianie dobudówek. W latach 90 XX w. i na początku XXI w. wiele obiektów przestało istnieć, inne zostały przekształcone (pokrycia dachowe w postaci blachy, okna PCV, siding, styropian, tynki akrylowe). W ewidencji znajdują się jedynie nieliczne obiekty dawnego budownictwa wiejskiego posiadające zdobienia snycerskie, zachowana konstrukcję, ganki.

Elementem charakterystyczny krajobrazu gminy są liczne kapliczki, krzyże i figury przydrożne. Obiekty tego typu prezentują różne formy, zdobienia, elementy ikonograficzne.

5.2.4. Zabytki nieruchome

Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny w Wieniawie

Obiekt pierwotnie drewniany, założony i posażony XIV w. przez Mikołaja, dziekana kieleckiego. Eрекcję podpisał w Łowiczu 13.04.1369 r. arcybiskup Jarosław ze Skotnik. W 1520 r. ówczesny pleban Stanisław Młodecki rozebrał połowę drewnianego kościoła i wystawił ją z muru (prezbiterium i kaplicę św. Stanisława). Drugą połowę wymurował w 1703 r. Dunin Wąsowicz podskarbi sandomierski. Kościół restaurowano w latach 1909 – 1912. Odnawiano w okresie 1987 – 1999.

Kościół orientowany, murowany, otynkowany. Przy nim od strony północnej zakrystia ze skarbczykiem na piętrze, od strony południowej późnogotycka kaplica św. Stanisława. Na rzucie kwadratu. Nawa barokowa, szersza i wyższa od prezbiterium, po jej części południowej przybudówka (późnogotycka?) z zewnątrz ujednolicona z kaplicą św. Stanisława, mieszcząca w przyziemiu i na piętrze składziki. Przybudówka poprzedzona od zachodu kruchtą z XIX w. w nawie i prezbiterium strop płaski, otwór tęczowy zamknięty półkoliście. Kaplica otwarta do prezbiterium arkadą okrągłolukową, nakryta sklepieniem gwiaździstym o ciosowych, profilowanych żebrach z kamiennym zwornikiem, na którym herb Półkozic i litery SP oraz z dwoma zachowanymi wspornikami, z nich jeden w formie ludzkiej maski. Zakrystia i składziki sklepienie kolebkowo, górny z lunetami. Portale wewnętrzne kamienne, późnogotyckie: z prezbiterium do zakrystii i z kruchty do składziku zamknięte odcinkami łuku z prostokątnymi wycięciami, profilowane i fazowane: w zachodniej ścianie kaplicy, na wysokości piętra portal do składziku z rytym w nadprożu motywem oślego grzbietu i tarczą herbową.

Z zewnątrz naroża prezbiterium i kaplicy oszkarpowane. Okna kaplicy ostrołukowe, w nawie zamknięte odcinkowo, w barokowych uszaty obramieniach z kroplami. Na osi fasady zachodniej barokowy uszaty portal z trójkątnym przyczółkiem, wyżej tablica kamienna oraz wnęka z uszaty obramieniem w trójkątnym ogzysmowanym szczycie, kartusz z herbem Łabędź i literami: KWNSPGWS. Dach nawy dwuspadowy z wieżyczką

na sygnaturkę w typie barokowym nad prezbiterium, kaplicą i zakrystią, wielopłociowy²⁶.

Kościół parafialny p.w. św. Szczepana w Skrzynnie

Pierwotny kościół istniał w miejscowości już w XIII w. W 1511 r. wzmiankowany jest kościół murowany. Obecny wzniesiony został w latach 1626 – 1638 z wykorzystaniem kaplicy św. Barbary, dobudowanej w 1615 r. do poprzedniego kościoła. W 1640 r. dobudowano kaplicę św. Jerzego, w tym samym czasie wzniesiono kaplicę Przemienienia Pańskiego fundacji Modliszewskich. Kościół zniszczony w 1708 r., odnowiony w 1774 r. lub w 1777 r. restaurowany w 1906 r.

Kościół orientowany, murowany z kamienia, otynkowany. Korpus trójnawowy, bazylikowy. Nawy czteroprzęsłowe, główna dwukrotnie szersza. Rolę przęsła wschodniego nawy bocznej spełnia kaplica Przemienienia Pańskiego, kwadratowa, występująca poza mury magistralne. Prezbiterium krótsze i węższe od nawy głównej, dwuprzęsłowe, zamknięte półkoliście. Przy nim od strony północnej prostokątna zakrystia, nad którą skarbczyk.

Czteroprzęsłowa nawa główna, nakryta sklepieniem kolebkowo – krzyżowym na gurtach. Na sklepieniu stiukowa dekoracja z profilowanych żeber, na gurtach rozet. Między nawami arkady filarowe. Całość obiega pełne belkowanie, zgierowane w linii przyfilarowych pilastrów. Pilastry pojedyncze, jońskie, na cokolikach, w linii gurtów sklepiennych. Chór muzyczny nadwieszony na dwóch ośmiobocznych słupach. Wejście na chór muzyczny w grubości południowej ściany nawy bocznej, dalej empora przy ścianie zachodniej tej nawy. Nawy boczne o połowę niższe, analogicznie opracowane, gurdy sklepienne spływają na przyścienne i filarowe kanelowane lizeny. W podłęczach mocno rozglifione okna. Prezbiterium oddzielone od nawy głównej półkolistym łukiem tęczowym spływającym na jońskie pilastry. Dwuprzęsłowe, opracowane jak nawa główna. Na ścianie północnej portal kamienny, uszakowaty. Kaplica Przemienienia Pańskiego – wzniesiona o dwa stopnie ponad poziom kościoła. Ściany północna i wschodnia rozczłonkowane zdwojonymi, korynckimi pilastrami, podtrzymującymi belkowanie o zdwojonym fryzie. Między pilastrami półkoliście zamknięte płyciny z ornamentem roślinnym w układzie kondelabrowym. Na belkowaniu sklepienie klasztorne z okrągłym otworem na latarnię i dwiema lunetami ostrołucznymi od północy. Przy ścianie południowej dwa stiukowe pilastry z rozetami w płycinach, nad nimi nisza. Zakrystia nakryta sklepieniem kolebkowym, doświetlona jednym oknem, dostępna

²⁶ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Radomiu (dalej cytuję AWUOZ Radom), Karta Ewidencyjna Zabytku.

wyłącznie z prezbiterium. Przy ścianie zachodniej jednobiegowe schody do skarbczyka. Skarbczyk nakryty stropem belkowym. W zakrystii kominek w obramieniu z kolumnkami.

Elewacje otynkowane, na cokole, zwieńczone profilowanym gzymsem. Fasada zachodnia trójdzielna. Partie naw bocznych ujęte szkarpami skośnymi, środkowa prostymi. Partie boczne bez podziałów, środkowa jednoosiowa, zwieńczona belkowaniem, nad którym trójkątny szczyt. Na osi w przyziemiu portal główny, wyżej para konchowo zamkniętych nisz, następnie nisza pojedyncza, analogiczna, pod belkowaniem okno półkoliście zamknięte. Szczyt ogzymsowany, na gzymsie cokoliki z kulami i pseudoobeliskami. Nad belkowaniem, na osi okulus w kamiennej, oprofilowanej, prostokątnej opasce. Portal główny kamienny w formie półkolistej arkady ujętej po bokach jońskimi kolumnami podtrzymującymi przełamany w ich linii i mocno profilowany fronton. W kluczu archiwolty kartusz z literami Mateusza Krzywickiego, proboszcza skupiskiego. W niszach rzeźby Chrystusa, św. Urszuli i św. Szczepana. Okno w profilowanej kamiennej opasce. Elewacja boczna południowa siedmioosiowa. Między osiami szkarpy. Na osiach nawy bocznej półkoliste okna oprofilowane, w trzecim przęśle portal boczny, uszakowaty z gzymsem odcinkowym w zwieńczeniu. Okna nawy głównej półkoliście zamknięte, w profilowanej opasce, ujęte po bokach toskańskimi pilastrami, podtrzymującymi gzymsy odcinkowe. Prezbiterium – szkarpy dwuskokowe, na osiach rozglifione okulusy. Elewacja boczna północna – nawa boczna trójosiowa, nawa główna czteroosiowa, nawy opracowane jak od strony południowej. Kaplica bez podziałów, szczyt trójkątny, rozczłonkowany parą okien analogicznych jak nawy głównej. Zakrystia bez podziałów. Elewacja wschodnia – prezbiterium z okulusem, u góry prostokątna płyciną u dołu profilowaną z rzeźbą Ukrzyżowanego w środku. Zakrystia jednoosiowa, na osi powtarzalne prostokątne okna w uszakowatych opaskach, z odcinkowymi nadokiennymi gzymsami.

Korpus nawy głównej nakryty dachem dwuspadowym. Para naw bocznych nakryta dachem pulpitowym. Nad kaplicą dach dwuspadowy o kalenicy prostopadłej do nawy głównej z latarnią sześcioboczną zwieńczoną wazonem z kwiatami. Prezbiterium z dachem dwuspadowym przechodzącym nad półkolistym zamknięciem w półstożek. Zakrystia przykryta spadzistym dachem pulpitowy²⁷.

²⁷ AWUOZ Radom, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Cmentarz rzymsko – katolicki w Skrzynnie (XVI – XIX w.)

Cmentarz grzebalny (polowy) w Skrzynnie jest usytuowany przy drodze krajowej nr 12 Radom – Przysucha, ok. 450 m na zachód od kościoła parafialnego w Skrzynnie. Został założony w pierwszej połowie XIX w. objął od wschodu dawny cmentarz z kościołem św. Ducha (od I poł. XVI w.). obecny kształt nekropolii podłużny, wieloboczny. Mur cmentarny (XIX, XX w.) wzniesiony z kamienia, przykryty daszkiem. Brama współczesna nie posiada wartości zabytkowych. Układ przestrzenny zachowany bez zmian wyznaczający pierwotne ciągi komunikacyjne, teren dawnego cmentarza św. Ducha, otwory bramne oraz kierunki usytuowania grobów. Drzewostan cmentarny obejmuje dęby, lipy, klony oraz jesiony. Występuje zwłaszcza w części wschodniej i południowej nekropolii. Najstarsze nagrobki usytuowane są w środkowej części cmentarza. Zachowały się 44 zabytkowe nagrobki: wolnostojące, groby rodzinne i płyty nagrobne. Pochodzą z drugiej połowy XIX w. i pierwszej połowy XX w. Wśród najcenniejszych należy wymienić: nagrobek Miernickiego z 1874 r. w formie monumentalnej wieży neogotyckiej z blankami, grób rodziny Kwiecień z płaskorzeźbioną stelą, wykonaną przez kamieniarzy – artystów z Szydłowca, nagrobek NN w formie kolumny z latarnią. Cmentarz rzymsko – katolicki w Skrzynnie stanowi materialny i niematerialny dokument długich dziejów parafii i miejscowości.

Cmentarz rzymsko – katolicki w Wieniawie (XIX – pocz. XX w.)

Cmentarz grzebalny (polowy) w Wieniawie został założony na pocz. XIX w., na wschód od kościoła parafialnego p.w. św. Katarzyny w Wieniawie obok dawnego cmentarza przykościelnego. Na początku XX w. za probostwa ks. Władysława Kłosińskiego został powiększony w kierunku północnym. Ten sam ksiądz doprowadził do ogrodzenia całego, powiększonego cmentarza murem kamiennym. Obecnie użytkowany, powiększony o nową część również w stronę północną. Powierzchnia zabytkowego cmentarza wynosi ok. 0.8 ha. Kształt nekropolii geometryczny, zbliżony do prostokąta, zwężającego się w kierunku wschodnim. Mur ogrodzenia wykonany z kamienia (od zachodu fragment muru ceglano), w części otynkowany. Mur zwieńczony cegłą ułożoną w dwa rzędy oraz nakryty wtórnie dachówką ceramiczną (oprócz odcinka muru północnego). Na zachowanych ceglach wytłoczony napis /Chlewiska/. Od północy brak 60 – metrowego fragmentu ogrodzenia. Bramy w formie filarów zwieńczonych kamiennymi wazonami w przypadku bramy południowej i szyszkami od strony zachodniej. Układ cmentarza czytelny. Istniejące aleje wyznaczają historyczne ciągi komunikacyjne i wskazują na etapy powstawania nekropolii. Zachowało się wiele wolnostojących nagrobków zabytkowych, grobowców i płyt nagrobnych. Najstarsze pochodzą z XIX w. Natomiast najliczniejsze są nagrobki

z początku XX w. w sumie zewidencjonowano 29 najcenniejszych obiektów. Prezentują one różne typy: krzyże na cokołach, płaskorzeźbione stele, pnie drzew na skałach. Wykonane zostały z piaskowca. Na kilku nagrobkach pojawiają się inskrypcje z nazwiskami kamieniarzy: Biedrzyckiego i Sikorskiego ze Skrzynna. Na szczególną uwagę zasługuje nagrobek NN w formie kolumny, wykonany prawdopodobnie w 1 ćw. XIX w. (najstarszy na cmentarzu), monumentalny nagrobek księży Jana Chybowskiego i Grzegorza Stadnickiego z 4 ćw. XIX w. gdzie krzyż umieszczono na cokole w formie wieży z krenelażem oraz grobowiec rodziny Potkańskich, właścicieli majątku Wieniawa z początku XX w²⁸.

Budynek Urzędu Gminy, ob. Biblioteka

Obiekt zbudowany został prawdopodobnie ok. roku 1920. Zlokalizowany jest w północnej części miejscowości, w odległości ok 100 m od drogi Radom – Przysucha.

Fundamenty i podmurówka z kamienia polnego, na zewnątrz otynkowana. Budynek częściowo podpiwniczony. Ściany zewnętrzne i wewnętrzne drewniane, grubości 22 cm, od wewnątrz tynkowane na trzcinie, z zewnątrz obite pionowym deskowaniem grubości 2,5 cm. Stropy drewniane oparte na ścianach zewnętrznych i środkowej nośnej, ze ślepym pułapem, od spodu otynkowane. Więźba dachowa jętkowa o rozpiętości 8,0 m. Dach dwuspadowy /siodłowy/, kryty blachą ocynkowaną. W szczytach po jednym oknie doświetlającym. Rzut założony na planie wydłużonego prostokąta. Wejście główne w elewacji południowej z gankiem na słupach drewnianych, zadaszonym dwuspadowym daszkiem. Bryła budynku – zwarta, parterowa z dwuspadowym dachem. Elewacja południowa – 6 – osiowa, jednokondygnacyjna z gankiem wejściowym i schodkami. Elewacja wschodnia – dwuosiowa ze ścianą szczytową, w której znajduje się jedno okienko. Elewacja północna – czteroosiowa z obecnie dobudowaną sienią. Elewacja zachodnia – jednoosiowa w szczycie jedno okienko doświetlające strych²⁹.

Park podworski w Wieniawie z I poł. XIX w.

Park typu krajobrazowego został założony w pierwszej połowie XIX w. przez rodzinę Potkańskich wokół nowopowstałego dworu. Pod koniec XIX w. teren ten przeszedł w ręce Łuniewskich. Po wojnie park wraz z dworem przeszedł na Skarb Państwa. W dworze mieściła się szkoła. Obok niej powstały nowe budynki: budynek gospodarczy i Gminny Ośrodek Kultury z Biblioteką (lata 50 XX w.). w 1974 r. budynek dworu został rozebrany. Obecnie właścicielem parku jest Gmina Wieniawa. Park ma kształt zbliżony do prostokąta. W części wschodniej istnieją dwa stawy i niewielkie wzgórze. W tym

²⁸ AWUOZ Radom, Decyzja nr 129/2013 w sprawie wpisania zabytku do rejestru zabytków.

²⁹ AWUOZ Radom, Karta Ewidencyjna Zabytku.

miejscu było zaprojektowane największe zadrzewienia. Trzeci staw jest ogrodzony od zachodniej części drogą prowadzącą do szkoły. Na osi wschód – zachód biegnie ścieżka. Pierwotna droga przez park prowadziła od dworu na liliach północ – południe. W granicy południowej występuje rów połączony z jednym ze stawów, obsadzony grabami, robiniami i lipami. W części zachodniej mieszczą się wyżej wymienione budynki. Tutaj zapewne mieściły się ogrody dworskie. Dawny dwór znajdował się w części północnej. Układ parku i stary drzewostan zachował się tylko w małym stopniu. Rozwój Wieniawy w stronę wschodnią, budowa infrastruktury drogowej i kolejowej ograniczyły teren założenia. Budowa nowych obiektów, brak dworu, stworzenie nowych ciągów komunikacyjnych, wycinka drzew zaburzyły historyczny obszar (układ, drzewostan) parku. Na jego terenie przeważają: lipy, klony, wiąz, graby, dęby, topole i jesiony.

Dwór w Wieniawie z XIX w.

Obiekt był przebudowany ze zboru ariańskiego, był murowany, wzniesiony na rzucie prostokąta z gankiem od frontu, dach miał czterospadowy pokryty gontem, parterowy od dziedzińca, od strony północnej, a piętrowy od południa, od strony parku. Dwór od strony wschodniej połączony był murowanym łącznikiem z parterowym budynkiem, wybudowanym pod koniec XVIII w., zwanym oficyną. W tym parterowym budynku. Od północnej strony dworku znajdował się zabudowania gospodarskie. Ogrodzone były kamiennym murem. Główna brama wjazdowa na dziedziniec i do zabudowań umieszczona była od strony zachodniej. Od tej bramy do kościoła prowadziła aleja wysadzana kasztanami. Dwór został rozebrany w 1974 r. Do dziś nie został wykreślony z rejestru zabytków. Z zabudowań gospodarskich zachował się jedynie spichlerz³⁰.

Dwór w Kłudnie

Dwór wybudował w 1924 r. właściciel dóbr wieniawskich Adam Mikołaj Łuniewski. Przekazał on wówczas folwark w Kłudnie na własność swojemu synowi Stanisławowi. Majątek ten liczył 370 ha. Stanisław zamieszkał w dworze ze swoją żoną Anna Różycką.

Obiekt ten to dwukondygnacyjny budynek murowany. Przykryty naczółkowym dachem. Górna, środkowa część budynku jest usytuowana prostopadle do głównej osi i jest równa szerokości ganku. Ganek usytuowany w części frontowej. Przykrywa go płyta balkonowa, wsparta na dwóch kolumnach, naśladujących styl dorycki. Nieco niższy balkon, nadwieszony nad licem ściany znajduje się po drugiej stronie budynku. Budynek mieści kilkanaście pomieszczeń³¹.

³⁰ S. E. Ambrożek, A Ślifirczyk, op. cit., s. 44 – 45.

³¹ Z. Wiatrowski, Zabytki Gminy Wieniawa, Wieniawa 2009, brak paginacji stron.

Kapliczki

Teren gminy Wieniawa ma charakter wiejski, elementem jej krajobrazu są licznie występujące kapliczki.

Różnorodność podziału kapliczek jest duża. Sporządzenie klasyfikacji typologicznej tych obiektów nie jest prostą sprawą. Bogactwo form architektonicznych kapliczek jest bardzo duże, od naśladownictwa budowli wzniesionych w dawnym stylu po fantazyjne motywy. W architekturze kapliczek najczęściej odnaleźć można elementy baroku, rokoka i gotyku. Systematyzując kapliczki podziału można dokonać w zależności od ich formy, przyjętych stylów budownictwa. Ze względu na umiejscowienie kapliczki można podzielić na: nadrzewne, na słupach, i na ziemi. Ze względu na tworzywo, z którego kapliczki zostały wykonane, można podzielić je na: drewniane i murowane. T. Seweryn dzieli napotkane obiekty na kapliczki nadrzewne, kapliczki na słupach, kapliczki naziemne oraz figury przydrożne.

Kapliczki nadrzewne

Typ I obejmuje oszklone, płaskie skrzyneczki z obrazkami w ramach. Skrzyneczki te mają też kształt płaskiego ołtarzyka oszklonego, a przybijane bywają do drzewa lub wstawiane w jego dziupłę.

Typ II obejmuje kapliczki podobne do budek ptasich, altanek lub płaskich skrzyneczek, nieraz misternie rzeźbionych. Jest to mieszkanie wyrzeźbionego w drzewie świątka. Frontowa ściana tej kapliczki jest otwarta. Domek ten nakrywa daszek, najczęściej dwuspadowy, czasem blaszany, wygięty w półkole lub podkowę.

Do Typu III należą miniaturowe świątynki w kształcie płaskich budyneczków z wieżyczkami lub sygnaturkami, otoczone z przodu ogrodzeniem wiejskim. Mają one daszki dwu – lub czterospadowe przechodzące w baniastą kopułę wieżyczkę. Frontowa ich ściana, a czasem i boczna, bywa otwarta, obramiona z boku dekoracyjnymi kolumnienkami i listewkami zdobniczo wycinanymi³². Do Typu IV należą kapliczki nakryte czterema daszkami. Z przodu wyglądają jak świątynki z renesansową loggią, a więc otwartym krążankiem łukowo sklepionym, wspartym na rzeźbionych kolumnienkach, między którymi w trzech grupach rozmieszczone są rzeźby drewniane. Środkowa część kapliczki bywa oszklona, a zawiera rzeźbę główną na tle ołtarzyka z obrazkiem.

³² T. Seweryn, Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce, Warszawa 1958, s. 19.

Kapliczki na słupach

Typ I. Najprymitywniejszą formą kapliczek słupowych są kłody drewna z wydłubaną wnęką na świątko, albo też na ich wzór murowane miniatury baszt, nakryte płaskim lub stożkowym daszkiem.

Typ II. Z tych form wywodzą się słupy drewniane, na których stawiano lub wieszano godła święte lub świątko.

Typ III reprezentują czworościenne słupy z wnęką u góry na pomieszczenie na świątko, albo też kolumny kamienne zakończone kapliczką. Niektóre sylwetą swoją przypominają latarnię morską. Nie wszystkie kapliczki dadzą się pomieścić w ramach tych typów³³.

Kapliczki naziemne

Typ I jedna z najprymitywniejszych form kapliczek naziemnych przedstawia budynek z belek drewnianych, stawianych na zrąb, nakryty dachem w kształcie piramidy kwadratowej. Kapliczka ta wygląda na ogół jak budynek gospodarski mieszczący się w stosunkowo dużym ogrodzeniu z płotu.

Typ II obejmuje analogiczne domki czworościenne, bielone wapnem, nakryte dachem dwu – lub czterospadowym, mające duże wejście w ścianie szczytowej, do połowy zasłonięte sztachetową bramką. Wewnątrz ołtarz z mensą, rzeźbą lub obrazem.

Typ III stanowią jednonawowe świątynki z oknami w bocznych ścianach. Kapliczki te cechuje daszek czterospadowy, zakończony kulą z krzyżem w żelaznej aureoli.

Typ IV. Spośród naziemnych kapliczek dominującym w Polsce typem są murowane, graniastosłupowe obeliski z kamienia lub cegły. Schodkowo załamane w dwu lub trzech kondygnacjach lub czworościenne słupy z wnękami, wypełnionymi zwykle płaskorzeźbą, a nakryte dwu – lub czterospadowym daszkiem. Najczęstszą odmianą powyższego typu są czworościenne graniastosłupy z dookólnym okapnikiem, nad którym znajduje się otwarta z przodu kapliczka z dwuspadowym daszkiem albo też – wzorem średniowiecznych „latań umarłych” stawianych przy cmentarzach i na rozstajach – także graniastosłupy, posiadające u szczytu kapliczkę z czterech filarków i daszku, nakrywającego umieszczoną w środku figurę Chrystusa³⁴.

W klasyfikacji dokonanej na potrzeby niniejszego opracowania, opierając się na materiale zawartym w GEZ proponuje się następujące grupy:

³³ Ibidem, s. 20.

³⁴ Ibidem, s. 21.

- kapliczki słupowe,
- kapliczki postumentowe.

Figury przydrożne kiedyś wykonywane w drewnie, obecnie z kamienia. Rozpowszechniły się w XVII w. Dominują wśród nich dwa typy: kapliczki słupowe i kapliczki postumentowe.

Pierwowzorem kapliczek słupowych jest drewniana kłoda z wydłubaną wnęką na świątka, na ich wzór murowano walcowate miniatury baszt, nakryte płaskim lub stożkowym dachem. Kapliczki słupowe mają formę wielokondygnacyjnego, czterościennego słupa, zwieńczonego krzyżem lub figurą. Słup występuje w różnych wariantach. W pierwszym wariacie czterościenne słup posiada wnękę u góry na postawienie świątka. Niekiedy sylwetą przypomina latarnię morską. W drugim wariacie podstawą słupa jest kilkustopniowa baza, na której umieszczony jest cokół z napisem fundacyjnym, następnie jedna lub dwie kondygnacje. Baza jest szersza od cokołu i pięter kapliczki. W trzecim wariacie słup posiada kształt zwężający się ku górze. Kolejne piętra są od siebie wyraźnie oddzielone i każde kolejne jest węższe. W czwartym wariacie słup na całej wysokości ma jednakowy przekrój, poszczególne kondygnacje zaznaczone mogą być jedynie gzymsem. We wszystkich wariantach najbardziej okazała jest ściana frontowa. Do rzadkości należy zdobienie wszystkich czterech ścian. Motywy zdobnicze czerpane są z różnych stylów architektonicznych. Przykładami kapliczek słupowych z terenu gminy Wieniawa są: Kapliczka z krzyżem i płaskorzeźbami z 1881 r. w Konarach, Kapliczka murowana z poł. XX w. z Korycisk, Kapliczka murowana z 1834 r. w Skrzynnie, Kapliczka kamienna z latarnią XVIII/XIX w. w Skrzynnie, Kapliczka murowana z XIX w. w Skrzynnie przy ul. Kolejowej, Kapliczka murowana z XIX w. w Sokolnikach Mokrych, Kapliczka kamienna z 1887 r. w Sokolnikach Suchych.

Kapliczki postumentowe składają się z czterościennego postumentu oraz wieńczącej go figury lub krzyża. Rzadziej składają się z kolumny i wieńczącej jej figury. Kapliczki postumentowe można podzielić na dwa typy główne: w pierwszym typie podstawę stanowi kilkustopniowa baza, na której umieszczony jest prostopadłościenny postument, a na nim figura. Postument na frontowej ścianie posiada tablicę z napisem fundacyjnym. W drugim typie podstawę stanowi kilkustopniowa baza, na niej umieszczony jest postument prostopadłościenny z wnęką od frontu. Wnęka zwykle jest prostokątna, półkoliście sklepiona, wiedzie do niej prostokątny otwór, zakończony łukiem. Otwór zamykają przeszklone drzwiczki lub szyba oprawiona w ramę. Całość nakrywa daszek przeważnie dwuspadowy lub wieńczy krzyż. Przykładem kapliczek postumentowych z terenu gminy Wieniawa są: Krzyż kamienny z 1936 r. w Brudnów 26, Krzyż kamienny

z 1930 r. w Jabłonicy Niższej, Krzyż kamienny z 1902 r. w Jabłonicy Niższej, Krzyż kamienny z 1904 r. przy drodze Skrzynno – Kamień, Krzyż kamienny z 1911 r. w Kamieniu, Kapliczka z 1882 r. w Kłudnie, Krzyż kamienny z 1935 r. w Kamieniu, Kapliczka murowana z 1921 r. Komorów 74, Kapliczka z 1945 r. w Koryciskach, Figura Matki Bożej z poł. XX w. Koryciska 43, Kapliczka murowana z k. XIX w. w miejscowości Plec, Krzyż kamienny z poł. XX w. w miejscowości Plec, Kapliczka murowana z poł. XX w. w miejscowości Plec, Figura Matki Bożej z 1904 r. Ryków 23, Krzyż kamienny z 1944 r. w Sokolnikach Mokrych, Krzyż kamienny z 1911 r. w Sokolnikach Suchych, Krzyż kamienny z 1958 r. w Sokolnikach Suchych, Figura św. Jana Nepomucena z 4 ćw. XVII w. w Wieniawie, Kolumna kamienna z metalowym krzyżem z 1902 r. w Wieniawie, Kapliczka murowana z XIX w. w Wieniawie, Kapliczka murowana z 1901 r. w Wieniawie, Krzyż kamienny z XIX w. w Wieniawie przy ul. Kasztanowej, Kapliczka murowana z XX w. w Woli Brudnowskiej, Kapliczka murowana z XIX w. w Woli Brudnowskiej, Krzyż murowany z 1911 r. w Wydrzynie, Krzyż murowany z 1938 r. w Wydrzynie, Figura Matki Bożej z 1953 r. w Zagórzcu, Krzyż murowany z 1916 r. w Zawadach, Krzyż murowany z 1919 r. w Zawadach³⁵.

5.2.5. Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 3 pkt. 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku z granicę albo wywiezienia za granice zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zabytki wpisane do rejestru zabytków ruchomych podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

³⁵ Patrz E. Skalska, A Ślifirczyk, Kapliczki przydrożne gminy Wieniawa w fotografii, Wieniawa 2004. (Album dostępny jedynie w czytelni Biblioteki Publicznej w Wieniawie)

- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnienia zniszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnienia zadań ochrony w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Poniższa tabela przedstawia zabytki ruchome na terenie gminy Wieniawa.

Tabela 1. Zabytki ruchome z terenu gminy Wieniawa.

Lp.	Miejscowość	Obiekty	Numer rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Skrzynno	77 zabytków z kościoła parafialnego p.w. św. Szczepana	88/B/1994	17.03.1994 r.
2.	Skrzynno	1 zabytek z kościoła p.w. św. Szczepana	114/B/95	21.04.1995 r.
3.	Wieniawa	2 zabytki z kościoła p.w. św. Katarzyny	187/B/98	25.09.1998 r.
4.	Wieniawa	27 zabytków w posiadaniu parafii p.w. św. Katarzyny	172/96/B/94	1994 r.

Ze względu na przepisy ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz.U. 2019 poz. 1429), a także ze względów etycznych i bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych na temat zabytków ruchomych.

5.2.6. Zabytki archeologiczne

Informacji o najstarszych dziejach gminy Wieniawa dostarczają głównie badania powierzchniowe Archeologicznego Zdjęcia Polski. Obszar, który poddano analizie obejmuje 7 arkuszy AZP. Na 6 z nich znajdują się stanowiska archeologiczne. Jest ich w sumie 68. Wiele z tych stanowisk daje się datować bliżej, są jednak i takie, które możemy odnieść jedynie do prehistorii.

Najstarsze ślady pobytu ludzi na interesującym nas terenie pochodzą ze starszej epoki kamienia – paleolitu. Ustabilizowała się wtedy rzeźba terenu, jednak trwająca jeszcze epoka lodowcowa dokonywała korekt. W okresach cieplejszych, podczas kolejnych zlodowaceń i w okresach międzylodowcowych pojawiły się ciepłolubne rośliny, jak również pojawiały się i znikwały różne gatunki zwierząt tundrowych, stepowych i leśnych. Okres ten reprezentuje stanowisko Brudnów 2. Ze stanowiska tego pochodzi

narzędzie z krzemienia czekoladowego. Innymi stanowiskami odnoszącymi się jedynie do ogólnie rozumianej epoki kamienia są Skrzywno 11 i Stary Pogroszyn 1.

W młodszej epoce kamienia – neolicie klimat stał się cieplejszy, bardziej wilgotny. Zapanowały lasy świerkowe i mieszane. Koczowniczy tryb życia ludzi ustąpił osiadłemu. Pojawiło się rolnictwo i hodowla. Interesujący nas obszar został zasiedlony przez ludność osiadłą. Z okresu tego pochodzą stanowiska: Kłudno 1, Brudnów 1, 2, 4, 6, 2, Konary 3, 4, 5, 6, Żuków 1, 7, 4, Skrzywno 14.

W okresie od 4100/3900 do 3200/3000 lat a. C. na ziemiach polskich doszło do zakończenia procesu neolityzacji. Gospodarka rolniczo – hodowlana zajęła cały obszar ziem polskich. Tak zmodyfikowany typ gospodarki ukształtował się w obrębie tzw. kultury pucharów lejkowatych. Stanowiska Brudnów 4 i Konary 3 reprezentują wyżej wymienioną kulturę. Pojawiła się ona w pierwszej połowie IV tys. a. C. Charakteryzowała się jednorodnością stylu ceramicznego oraz silnym zróżnicowaniem w innych dziedzinach kultury materialnej. Różnorodność ta odnosi się również do kultury duchowej, a w szczególności do zwyczajów grzebalnych. W drugiej połowie IV tys. a. C. kultura pucharów lejkowatych przeszła transformację, której podłożem było przejście do gospodarki pasterskiej. Zmiany jakie zaszły na ziemiach polskich pod koniec IV tys. a. C. były wynikiem wewnętrznych transformacji systemu gospodarczo – społecznego. Proces ten odbył się bez udziału migracji zewnętrznych. Nowy typ jaki się wtedy wykształcił określany jest jako nomadyczne pasterstwo. Procesy te doprowadziły do powstania jednostek znanych pod nazwami kultury amfor kulistych, a następnie kultury ceramiki sznurowej. Stanowisko Skrzywno 14 reprezentuje kulturę ceramiki sznurowej. Zasięg kultury ceramiki sznurowej był bardzo szeroki, obejmował: Niemcy, Czechy, Polskę, Danię, Holandię, Norwegię, Szwecję, Łotwę i Estonię. Ludność tej kultury łączyła zbieżność wyposażenia grobowego na całym tym obszarze³⁶.

Na wczesną epokę brązu z terenu gminy Wieniawa datowane są stanowiska Żuków 4, Brudnów 1. Ok 1700 – 1600 lat a. C. doszło do rozpadu systemów osadniczych. W ich miejsce pojawiła się ludność, której śladem są cmentarzyska kurhanowe. W okresie pomiędzy 1600 – 1300 a. C. tereny środkowych i wschodnich ziem polskich objęte zostały osadnictwem kultury trzcinieckiej. Stanowisko tej kultury znane z interesującego nas terenu to Kłudno 1. Z tego okresu pochodzi tzw. "Skarb z Pogroszyna". Odkryty on został w 1994 r. przez przypadkowe osoby. W jego skład wchodziły 2 bransolety z końcami stopkowatymi, pokryte ornamentem kresek i trójkątów, 5 spłaszczonych guzów z uszkiem (ozdoby głowy lub pasa), 4 pierścienie wielozwojowe, zakończone

³⁶ P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski, Najdawniejsze dzieje ziem polskich, Wielka historia Polski T. 1, Kraków 2003, s. 104 – 129.

tarczami spiralnymi oraz ponad 30 fragmentów naszyjnika złożonego z elementów rurkowych, skręconych z drutu brązowego – typu „salta leone”. Przedmioty te pochodziły prawdopodobnie z terenów zakarpaccich³⁷.

Charakterystyczną dla ziem polskich odmianą kultury pól popielnicowych była kultura łużycka. Stanowiska tej kultury to Brudnów 5, Pogroszyn Stary 1, Żuków 2, Koryciska 1, Sokolniki Suche 2. W ciągu 1300 – 1100 lat a. C. w międzyrzeczu Wisły i Sanu ukształtowała się grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej. Powstała ona na podłożu kultury trzcinieckiej, grupy śląsko – małopolskiej kultury łużyckiej, wpływów z kręgu kultury tracko – scytyjskiej. Stanowisko Brudnów 5 identyfikowanej jest grupą tarnobrzeską kultury łużyckiej bądź grupą śląsko – małopolską kultury łużyckiej.

Stanowiska odnoszące się do ogólnie rozumianej epoki brązu to Pogroszyn Nowy 1, Brudnów 1, 6, Konary 1, 6, Koryciska 2. Do młodszej epoki brązu odnoszą się stanowiska Konary 3, 4, 5, 6. Przełom epoki brązu i żelaza reprezentowany jest przez stanowiska Konary 6, 4, Brudnów 1.

W końcowym etapie istnienia kultury łużyckiej, na jej tereny dotarło osadnictwo kultury pomorskiej. Z przełomu okresu halszackiego i okresu lateńskiego pochodzą stanowiska Żuków 6, 7, Brudnów 2 reprezentujące kulturę grobów kloszowych, będącą wschodnim odłamem kultury pomorskiej.

Duże zmiany kulturowe na ziemiach polskich nastąpiły na przełomie III i II w. a. C. W miejsce kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych powstały kultura przeworska i kultura oksywska. Złatenizowaną strefę, obejmującą wiele różnych kultur określa się mianem „europejskiego Barbaricum”³⁸. W dziejach środkowoeuropejskiego Barbaricum istotną rolę odegrała ludność kultury przeworskiej. Kultura ta powstała na początku młodszej epoki przedrzymskiej i trwała do schyłku wczesnej fazy okresu wędrówek ludów. Rozwijała się od przełomu III i II w. a. C. do pierwszej połowy V w. p. C. W młodszej epoce przedrzymskiej kultura przeworska zajmowała tereny środkowego Śląska, Dolnego Śląska, północno – zachodnią część Górnego Śląska, Wielkopolskę, Kujawy, środkową Polskę, znaczną część Mazowsza i Podlasia oraz część Małopolski. Stanowiska kultury przeworskiej z terenu gminy Wieniawa pochodzą z okresu wpływów rzymskich. Są to stanowiska Pogroszyn Stary 1, Koryciska 1, Brudnów 1, Kaleń 1, Plec 1. W skali ogólnokrajowej wśród znalezisk materiałów tej kultury szczególną uwagę zwracają egzemplarze broni z wykonanymi za pomocą inkrustacji napisami runicznymi.

Z ludnością kultury przeworskiej identyfikowane jest plemię Lugiów. Stanowili oni dominującą jej część. Zajmowali oni południową i środkową część Polski. Wspominają

³⁷ Z. Wiatrowski, Zabytki..., op. cit., brak paginacji stron.

³⁸ P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski, op. cit., s. 212 – 213.

o nich starożytni autorzy: Strabon w *Geographika*, Tacyt w *Annales III*, Ptolemeusz w *Geografia II*, Kasjusz Dion w *Historii rzymskiej*, Paweł Orozjusz w *Historiarum adversus paganos libri VII*, Jordanes w *Getica*. Pod nazwą Lugiowie kryje się związek plemion „Lugiorum nomen”, tworzących wspólnotę połączoną różnymi więzami. Istotne osłabienie związku lugijskiego nastąpiło w II w. p. C.³⁹ Lata 375 – 568 obejmowały okres wędrówek ludów. Zmiany kulturowe w środkowej Europie nastąpiły dopiero w V w. Wiązały się one z zanikiem kultur o tradycjach okresu rzymskiego. Na obszarach zajętych uprzednio przez osadnictwo kultury przeworskiej brak materiałów młodszych niż z przełomu IV i V w.

Początek osadnictwa słowiańskiego na ziemiach polskich datowany jest na VI w. Najwcześniej osadnictwo słowiańskie dotarło na tereny południowo – wschodniej Polski, w dorzecze Sanu, nad górną Wisłę, w rejon Krakowa, do Kotliny Sądeckiej. Pojedyncze stanowiska znane są z rejonu Sandomierza, Lublina, z Mazowsza i Górnego Śląska. W VI do X w. miało miejsce zgęszczenie sieci osadniczej. Budowę grodów na większą skalę rozpoczęto w VIII w. Z wczesnego średniowiecza na terenie gminy Wieniawa pochodzą stanowiska Skrzywno 4, 7, 8, 3, 14, 16, 1, 2, Kłudno 2, Brudnów 1, 2, Konary 2, Sokolniki Suche 4. Z okresu późnego średniowiecza pochodzą stanowiska Skrzywno 6, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, Kaleń 2, 3, Wydrzyn 1, Kłudno 2, Brudnów 1, Żuków 1, 2, Sokolniki Suche 1, 3, Kochanów 1, Koryciska 2.

Do najciekawszych stanowisk archeologicznych z terenu gminy należą pozostałości dworu obronnego w Żukowie (stanowisko Żuków 1). W latach 1980 – 1981 na zlecenie Radomskiego Towarzystwa Naukowego wykonano badania archeologiczne pod kierunkiem Zbigniewa Lechowicza. Dwór – zamek (palais - donjon) zbudowano na planie prostokąta o wymiarach 15,5 x 9,5 m z czterema okrągłymi, wysuniętymi z naroży basztami. Do ściany północnej dostawiono ryzalit. Nie leży on na osi symetrii budowli. Został on połączony z dwiema narożnymi basztami, północno – zachodnią i północno – wschodnią. Powstały w ten sposób dwa aneksy, z których zachodni jest przesklepiony na wysokości przyziemia i połączony otworem drzwiowym z piwnicą. Murem zostały połączone również baszty zachodnie, tworząc aneks. Wnętrze zachowanego obiektu podzielone jest na dwie piwnice – wschodnią i zachodnią. Piwnice posiadają sklepienia kolebkowe. Połączone są otworem drzwiowym w ścianie działowej. Zamek zbudowano z kamienia łamanego. Od strony południowej znajdowało się wejście do obiektu. Poza kamieniem stwierdzono w murze obecność cegły palonej. Na miejscu murowanego obiektu w XV w. stała budowla obronna – drewniany gródek stożkowy. Należał prawdopodobnie do rodu Łabędziów. W 1532 r. Żuków z Rykowem zakupili

³⁹ Ibidem, s. 253 – 263

Podlodowscy. Wzniesienie omawianej budowli Zbigniew Lechowicz wiąże z Walentym Podlodowskim i jego synami Kacprem i Jerzym, a także bratankiem Grzegorzem, przyjmując za początek jego wzniesienia datę po 1532 r.⁴⁰

Pozostałe stanowiska archeologiczne z terenu gminy Wieniawa pochodzą z okresu nowożytnego i są to stanowiska: Kłudno 3, 2, 4, Brudnów 1, 3, 4, Wola Brudnowska 1, Żuków 1, 2, 5, 6, Sokolniki Mokre 1, Skrzynno 5, Sokolniki Suche 1, 3, Kamień Mały 1, Kochanów 1, Koryciska 2, Kaleń 2, 3, Konary 3, 4, 5, 6.

Poniższa tabela przedstawia ogólną ilość stanowisk archeologicznych z terenu gminy Wieniawa.

Tabela 2. Stanowiska archeologiczne z terenu gminy Wieniawa.

Lp.	Stanowisko	Rodzaj stanowiska	Chronologia	AZP
1.	Skrzynno 4	Ślady osadnictwa	póź. śred.	75 – 63/27
2.	Skrzynno 17	Osada	XII – XIII w.	75 – 63/28
3.	Skrzynno 6	Ślady osadnictwa	póź. śred.	75 – 63/29
4.	Skrzynno 7	Osada	wcz. śred.	75 – 63/30
5.	Skrzynno 8	Osada	wcz. śred.	75 – 63/31
6.	Skrzynno 9	Osada	poź. śred.	75 – 63/ 32
7.	Skrzynno 10	Ślady osadnictwa	poź. śred.	75 – 63/33
8.	Skrzynno 11	1. Osada 2. Ślady osadnictwa	1.póź. śred. 2.ep. kamienia	75 – 63/34
9.	Skrzynno 12	Osada	poź. śred.	75 – 63/35
10.	Skrzynno 3	Osada	wcz. śred.	75 – 63/65
11.	Wydrzyn 1	Osada	ep. nowożytna	75 – 63/52
12.	(Wólka) Wydrzyn 1	Ślady osadnictwa	XIII w.	75 – 63/53
13.	Wydrzyn 2	Ślady osadnictwa	nowożytność	75 – 63/54
14.	Skrzynno 13	Osada	poź. śred.	75 – 63/55
15.	Skrzynno 14	1.Ślady osadnictwa 2.Osada	1.k. cer. sznur. 2.wcz. śred.	75 – 63/56
16.	Skrzynno 15	Osada	XII – XIII w.	75 – 63/57
17.	Skrzynno 16	Ślady osadnictwa	wcz. śred.	75 – 63/58
18.	Skrzynno 1	Grodzisko	wcz. śred.	75 – 63/63
19.	Skrzynno 2	Cmentarzysko	wcz. śred.	75 – 63/64
20.	Stanowisko w miejscowości 2	1. Ślad osadnictwa 2. osada 3. wieś	1. – 2. wcz. śred. 3. XVI-XX w.	74 – 63/9

⁴⁰ M. Cieślak – Kopyrt, I. Micke, E. Skubicha, W. Twardowski, "Radomskie – alfabet wykopalisk" Przewodnik Archeologiczny, Radom 1994, s. 184 – 185, Z. Wiatrowski, Zabytki..., op. cit., brak paginacji stron, S.E. Ambrożek, A. Ślifirczyk, op. cit., s. 68 – 70.

21.	Stanowisko w miejscowości 1	1. strażniczy gródek stożkowy 2. rezydencja obronna	1. 2 poł. XIII-XV w. 2. XVI-XVII w.	74 – 63/1
20.	Plec 1	Osada produkcyjna?	k. przeworska?, okres rzymski?	74 – 64/1
21.	Kłudno 1	1. Ślady osadnictwa 2. Osada	1. młod. ep. kam., krąg kultur wczesno – neolitycznych 2. nowożytność, XVIII – XIX w.	74 – 64/2
22.	Kłudno 2	1. Osada 2. Ślady osadnictwa 3. Osada produkcyjna	1. ep. brązu, k. trzcinińska 2. wcz. śred., XII – XIII w. 3. nowożytność, XVIII – XIX w.	74 – 64/3
23.	Kłudno 3	Ślady osadnictwa	nowożytność, XV – XVII w.	74 – 64/4
24.	Kłudno 4	Osada	nowożytność, XV – XVIII w.	74 – 64/5
25.	Brudnów 1	1. Ślad osadniczy/osada 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy 4. Ślad osadniczy 5. Ślad osadniczy	1. Młod. ep. kamienia, wcz. neolit 2. Ep. brązu, wcz. brąz 3. Ep. brązu/ep. żelaza, przełom epok brąz/żelazo 4. Wcz. śred., XII – XIII w. 5. Nowożytność, XIV – XV w.	74 – 64/6
26.	Brudnów 2	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy	1. Starożytność, neolit? 2. Wcz. śred. IX – XI w.	74 – 64/7
27.	Brudnów 3	Ślad osadniczy	Nowożytność, XVIII – XIX w.	74 – 64/8
28.	Brudnów 4	1. Osada 2. Osada? 3. Osada	1. Mł. Ep. kamienia, KPL 2. Ep. brązu/ep. żelaza, przełom ep. brąz/żelazo 3. Nowożytność, XVII – XIX w.	74 – 64/9
29.	Brudnów 5	1. Osada 2. Osada 3. Ślad osadniczy	1. Mł. Ep. kamienia, neolit 2. Ep. brązu, nieokreślona 3. Ep. brązu. K. łużycka (gr. Górnśląsko – małopolska lub tarnobrzeska)	74 – 64/10
30.	Brudnów 6	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. Ep. kamienia, nieokreślona, 2. Mł. ep. kamienia, wcz. neolit 3. Ep. brązu, nieokreślona	74 – 64/11

31.	Wola Brudnowska 1	Ślad osadniczy	Nowożytność, XV – XVII w.	74 – 64/12
32.	Pogroszyn Stary 1	1.Osada 2.Osada 3.Osada przeworska 4.Osada	1. k. łużycka, ep. brązu 2. Ep. kamienia, ep. brązu 3.OWR 4.Pradzieje	76 – 64/24
33.	Pogroszyn Nowy 1	Ślad osadniczy	Ep. brązu	76 – 64/25
34.	Żuków 1	1.Dwór obronny? 2.Dwór obronny	1. k. polska, XV w. 2.k. polska, XVI – XVIII w.	75 – 64/1
35.	Żuków 2	1.Osada wiejska 2.Osada przydworska	1. k. polska, XIII – XIV w. 2. k. polska, XV – XVII w.	75 – 64/2
36.	Sokolniki Mokre 1	Ślad osadniczy	XVI – XVII w.	75 – 64/3
37.	Skrzynno 5	Osada wiejska	k. polska, XVI – XVII w.	75 – 64/4
38.	Sokolniki Suche 1	1.Ślady użytkowania rolnego 2.Ślad osadniczy	1.XV – XVII w. 2.XIII w.	75 – 64/5
39.	Sokolniki Suche 2	Osada łużycka	VEB – Ha D	75 – 64/6
40.	Sokolniki Suche 3	1.Ślad osadniczy 2.Osada wiejska 3.Osada wiejska	1.? 2.k. polska, XIII – XIV w. 3.k. polska, XIV – XVII w.	75 – 64/7
41.	Kamień Mały 1	Osada wiejska	k. polska, XVI – XVII w.	75 – 64/8
42.	Sokolniki Suche 4	Znalezisko jednostkowe	k. prapolska, IX – X w.	75 – 64/9
43.	Kochanów 1	1.Osada wiejska 2.Osada wiejska	1. k. polska, XIII – XIV w. 2. k. polska, XVI – XVII w.	75 – 64/10
44.	Żuków 1	1.Ślad osadniczy 2.Osada wiejska	1. neolit? 2. k. polska, XV – XVII w.	75 – 64/11
45.	Żuków 2	Ślad osadniczy	k. łużycka, VEB	75 – 64/12
46.	Żuków 3	Ślad osadniczy	k. polska, XIV w.	75 – 64/13
47.	Żuków 4	Ślad osadniczy	IEB, eneolit	75 – 64/14
48.	Żuków 5	1.Ślad osadniczy 2.Os. produkcyjna dymarka	1.? 2.k. polska, XVI – XVII w.	75 – 64/15
49.	Żuków 6	1.osada 2. Ślad osadniczy	2.k. gr. kloszowych, Ha D, wcz. okr. lateński 2.k. polska, XVI w.	75 – 64/16
50.	Żuków 7	1.Osada 2.Osada	1.eneolit, wcz. ep. br. 2.k. gr. kloszowych, Ha D, wcz. okr. lateński	75 – 64/17

51.	Koryciska 1	1. Ślad osadniczy 2. Osada	1. k. łużycka, VEB 2. k. przeworska, OWR	75 – 64/18
52.	Koryciska 2	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. Ep. brązu 2. k. polska, XIII – XIV w. 3. k. polska, XVI – XVII w.	75 – 64/19
53.	Wieniawa 1	Kopiec widokowy uznawany wcześniej za cmentarzysko średniowieczne (nie potwierdzone grodzisko)		75 – 64/20
54.	Żuków 3	Nie potwierdzono w terenie obecności cmentarzyska szkieletowego z XI – XII w.	XI – XII w. (nie potwierdzono)	75 – 64/21
55.	Brudnów 1	Osiedle produkcyjne	k. przeworska, OR	74 – 65/1
56.	Brudnów 2	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Cmentarzysko	1. paleolit 2. ep. kamienia, ep. żelaza 2. k. gr. kloszowych	74 – 65/2
57.	Kaleń 1	Ślad osadniczy	k. przeworska, OR	74 – 65/3
58.	Konary 1	Ślad osadniczy	Ep. brązu	74 – 65/4
59.	Konary 2	Ślad osadniczy	Wcz. śred.	74 – 65/5
60.	Kaleń 2	1. Osada 2. Ślad osadniczy	1. Póź. Śred., XIV – XV w. 2. nowożytność, XVII – XIX w.	74 – 65/18
61.	Kaleń 3	Osada	Nowożytność, XVIII – XIX w.	74 – 65/19
62.	Konary 3	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. mł. ep. brązu, neolit, KPL 2. póź. średn., XIV – XV w. 3. nowożytność, XVII – XVIII w.	74 – 65/20
63.	Konary 4	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy	1. mł. Ep. brązu, neolit 2. nowożytność, XVII – XVIII w.	74 – 65/21
64.	Konary 5	1. Osada 2. Osada	1. Mł. Ep. brązu, neolit 2. Nowożytność, XVIII – XIX w.	74 – 65/22
65.	Konary 6	1. Osada 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy 4. Ślad osadniczy	1. mł. ep. brązu, neolit 2. ep. brązu 3. ep. brązu/ep. żelaza 4. nowożytność, XVII – XVIII w.	74 – 65/23
xx	Stanowisko w miejscowości 1	Ślad osadnictwa	Neolit – epoka brązu	76 – 64/13

5.2.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy brak jest placówki muzealnej. Z terenu gminy pochodzi zrekonstruowany zespół zabudowań dworskich z majątku ziemskiego w Konarach eksponowany obecnie na terenie Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu. W jego skład wchodzi między innymi czworak dworski, kurnik, a także ubikacja dworska. Wymienione obiekty pochodzą z drugiej połowy XIX w. i są przykładem dworskiego budownictwa folwarcznego z terenu południowego Mazowsza. W zbiorach Muzeum im Jacka Malczewskiego w Radomiu znajdują się przedmioty składające się na tzw. Skarb z Pogroszyna: okazy biżuterii wykonanej z brązu z epoki brązu sprzed ok. 3,5 tysiąca lat (dwie bransolety, ozdoby głowy lub pasa, cztery pierścienie wielozwojowe, ponad trzydzieści fragmentów naszyjnika).

W budynku Biblioteki w Wieniawie prowadzona jest przez Panię Alicję Ślifirczyk i Elżbietę Skalską Izba Pamięci. Gromadzi ona wyposażenie wnętrz, sprzęty używane w gospodarstwie domowym, regionalne stroje ludowe (opoczyńskie). Ekspozycje pochodzą głównie z pierwszej połowy ubiegłego stulecia.

Zabytki w zbiorach prywatnych znajdują się poza przestrzenią publiczną, są więc trudne do uchwycenia. Wiele dzieł ulokowanych jest w obiektach sakralnych.

W kościele p.w. św. Katarzyny w Wieniawie znajdują się min. ołtarz otwarty – poliptyk wieniawski z 1544 r. w kaplicy św. Stanisława, ołtarz główny z pocz. XVII w., późny renesans, obraz w ołtarzu głównym – matka Boża z dzieciątkiem z XVII w., barokowy, ołtarze boczne – po stronie Ewangelii – z obrazem św. Karola Boromeusza w zwieńczeniu, po stronie Epistoły – z obrazem św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus (poł. XIX w.) oraz św. Andrzeja w zwieńczeniu – barokowe pocz. XVIII w., Ambona – barokowa pocz. XVIII w. z herbem Łabędź Wąsowiczów, Chrzcielnica – barokowa z 1686 r., Kropielnica – barokowo – ludowa, rzeźba – krucyfik w tarczy – późny gotyk pocz. XVI w., portale – późny gotyk ok. 1511 r. (z prezbiterium do zakrystii), portal z kruchty bocznej do nawy – barokowy ok. 1703 r.

Najcenniejszym zabytkiem w kościele, wielkim dziełem renesansu na skalę europejską jest poliptyk wieniawski w kaplicy p.w. św. Stanisława, który powstał w 1544 r. Nazwa poliptyk oznacza typ nastawy ołtarzowej charakterystyczny dla późnego gotyku. Nastawa w formie poliptyku jest złożoną strukturą, skomponowaną na kilku lub kilkunastu płaszczyznach, kwaterach ułożonych w skrzydła. Elementy wiążą się w całość według wspólnego programu ikonograficznego. Autor dzieła jest nieznany, istnieją hipotezy o autorstwie samego Wita Stwosza. Najprawdopodobniej autorem jest jeden z jego uczniów, wywodzący się z kręgu krakowskiego. Tematyka związana jest z legendą św. Stanisława i wydarzeniami z 1079 r. Półokrągły szczyt poliptyku

przedstawia Matkę Bożą z Dzieciątkiem, przed którymi składa dłonie siedząca naprzeciw św. Anna. Część główna to scena męczeńska na Skalce. Biskup w dalmatyce i długim ornacie celebrował mszę świętą, wznosi oczy ku trzymanej w rękach Świętej Hostii. Po lewej inny duchowny trzyma infułę, kolejny trzyma pastorał, inny klęczy u stóp ołtarza. Z tyłu król Bolesław z atrybutami władzy, w królewskim płaszczu, w koronie trzyma miecz, którym za chwilę ma zadać cios biskupowi. Dzieje się jednak coś dziwnego – z czterech żołnierzy stojących za królem, dwóch pada na ziemię, jeden ze stojących trzyma jeszcze włócznię. Po lewej stronie, w dwóch kwaterach, sceny przedstawiające zakup wsi. Na pierwszej biskup Stanisław w infule siedzi za stołem i wylicza pieniądze Piotrowi, który zgarnia je do mieszka. Transakcję obserwują świadkowie – dwóch duchownych stojących za biskupem i dwóch świeckich za Piotrem. Później na tle świątyni z basztą scena wskrzeszenia Piotra – na przedzie siedzi Piotr, stoi biskup i asysta trzech kanoników i sześciu duchownych stojących przy grobie. Po prawej w górnej kwaterze pokazano scenę sądu nad biskupem. Na tronie w koronie siedzi Bolesław, obok niego stoi dwóch magnatów, przed tronem stoi św. Stanisław ze wskrzeszonym Piotrem. W kwaterze poniżej scena męczeńska. Na tle kościoła i Wawelu leży ciało świętego, nad który krążą orły trzymające szczątki biskupa. Ostatnia scena, dół i podstawa polipytyku, to pogrzeb św. Stanisława, moment składania go do grobu w asyście biskupów i duchownych. Na podporach skrzydeł po stronie lewej herb Wieniawa i litery S.M. Po prawej herb Jastrzębiec i ponownie inicjały. Oba herby podtrzymują dwa gryfy o ludzkich twarzach. Nad kwaterami są rozpięte ażurowe, bogate w ornamentykę roślinna maswerki ⁴¹.

W kościele p.w. św. Szczepana w Skrzynnie znajdują się min. ołtarze – barokowe, w głównym z II poł. XVII w. krucyfiks i rzeźby świętych oraz herby Jastrzębiec i Szeliga, w bocznych z tego samego okresu wcześniejsza od samego ołtarza Matka Boża Niepokalanego Poczęcia – Piękna Madonna oraz płaskorzeźbiona św. Anny Samotrzeć pod baldachimem, pozostałe z różnych okresów od XVII do XIX w., chrzcielnica kamienna rzeźbiona z XVII w.. Najcenniejszym i najpiękniejszym obiektem we wnętrzu jest gotycka rzeźba radosnej i uśmiechniętej Pięknej Madonny z drewna polichromowanego z 1420 r. Piękna Madonna to typ rzeźby przedstawiający stojącą Maryję z Dzieciątkiem na ręku, który występował w sztuce gotyckiej od XIV w. w ramach stylu także nazywanego pięknym. Madonna jest młoda i piękna, ma smukłą, wygiętą postać, szatę bogato drapowaną o dekoracyjnych falach. Zwykle trzyma Dzieciątko na lewym ramieniu, w prawej dłoni trzymając jabłko, po które sięga Jezus. Madonna ze

⁴¹ Ks. J. Wiśniewski, Dekanat Radomski, Radom 1911, s. 358 – 361, J. Górka – Steicher, Tradycja Mazowska powiat przysuski, Warszawa 2016, s. 153 – 155, S.E. Ambrożek, A. Ślifirczyk, op. cit., s. 34 – 36.

Skrzynna jabłko podała już Dzieciątku i ono trzyma złoty owoc w prawej dłoni. Widoczna jest czuła relacja matki z synem, idealizacja przedstawienia i wyjątkowa elegancja ukoronowanej Madonny w granatowo – niebieskiej szacie, w której drapowania sukni uwypuklono złotymi pasmami. Madonna ze Skrzynna wykonana jest z drewna. Autor rzeźby jest nieznany. Jest to jedno z najcenniejszych dzieł w tym kraju, co w połączeniu z XV – wiecznymi obrazami Apostołów Piotra i Pawła oraz Matki Życia stanowi, że kościół w Skrzynnie jest jednym z ciekawszych na Mazowszu⁴².

W okresie II wojny światowej doszło do rabunku mienia znajdującego się na wyposażeniu dworu w Wieniawie. Niemcy zrabowali wiele przedmiotów min. meble, obrazy i książki.

5.2.8. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to kultura odziedziczona po przodkach i przekazywana kolejnym pokoleniom. Składają się na nią język, przekazy ustne, tradycje muzyczne, praktyki społeczno – kulturowe (zwyczaje, rytuały, obrzędy doroczne, rodzinne, wesela, pogrzeby, ceremonie, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki), wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym, wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata.

Większość obrzędów i zwyczajów dorocznych w obecnych czasach związana jest z obchodzeniem świąt kościelnych. Wymienić tu należy:

- zwyczaje związane z przygotowaniem do Świąt Bożego Narodzenia oraz z obchodami Świąt Bożego Narodzenia – okres adwentu związany z wstrzymaniem się od zabaw hucznych, uczestnictwem w nabożeństwach rorat, zwyczaj strojenia choinki, uroczysta wieczerza wigilijna z opłatkiem, sianem na stole, tradycyjnymi potrawami przygotowywanymi specjalnie na tę okazję, śpiewaniem kolęd, uczestnictwem w nabożeństwie pasterki, grupami kolędniczymi odwiedzającymi domy z szopką lub gwiazdą,
- zwyczaje związane z obchodami Święta Trzech Króli – święcenie kredy, którą później na drzwiach wejściowych w wielu domach pisze się litery C+M+B (łac. Christus Mansionem Benedicat, pol. Niech Chrystus błogosławi temu domowi),
- zwyczaje związane z Świętem Ofiarowania Pańskiego zwanym Świętem Matki Bożej Gromniczej – święcenie świec zwanych gromnicami, zapalano je kiedyś w czasie burz, zapalane podawano do rąk osobom umierającym,

⁴² Ks. J. Wiśniewski, Dekanat Opoczyński, Radom 1913, s. 161 – 168., J. Górski – Steicher, op. cit., s. 133 – 139.

- zwyczaje związane z okresem od Nowego Roku do Środy Popielcowej tzw. karnawałem lub zapustami – huczne zabawy,
- zwyczaje związane z Wielkim Postem - niegdyś przestrzegano restrykcyjnego postu od mięsa, wstrzymywanie się od hucznych zabaw, uczestnictwo w nabożeństwach drogi krzyżowej, uczestnictwo w nabożeństwach gorzkich żali,
- zwyczaje związane z Niedzielą Palmową – zwyczaj święcenia palm, które kiedyś wykonywano własnoręcznie w domach z trzciny i bazi ozdabiano barwnymi bibułami, palma w wielu domach służy jako kropidło, święci się nią dom i obejście,
- zwyczaje związane ze Świątami Wielkanocnymi – obchody Triduum Paschalnego, święcenie pokarmów w Wielką Sobotę, uroczysta msza rezurekcyjna w Wielką Niedzielę, zwyczaj polewania się wodą w drugi dzień Świąt Wielkanocnych,
- zwyczaje związane z Zielonymi Świątkami – zdobienie domów i płotów tatarakiem, lilakiem, czeremchą,
- zwyczaje związane ze Świątym Bożego Ciała – uroczyste procesje do czterech ołtarzy rozmieszczonych w terenie, obłamywanie gałązek z brzoźek umieszczonych przy ołtarzach, według tradycji miały one chronić domostwo przed pożarem i złymi mocami,
- zwyczaje związane ze Świątym Oktawy Bożego Ciała – święcenie głównie przez dzieci wianków z ziół i kwiatów,
- zwyczaje związane ze Świątym Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny – święcenie wiązanek ziół, kwiatów, zbóż, owoców i warzyw, pielgrzymki do sanktuariów maryjnych.
- zwyczaje związane z obchodami święta Wszystkich Świętych i Dnia Zadusznego – odwiedzanie grobów członków rodziny oraz przyjaciół, modlitwy za duszami zmarłych, palenie zniczy na grobach⁴³.

Uroczyste obchodzono również święta patronalne miejscowych parafii, zwane odpustami. Wieniawa jest lokalnym ośrodkiem kultu maryjnego, znajduje się tu obraz Błogosławionej z Dzieciątkiem, otoczony czcią przez mieszkańców gminy. Lud w dawnych czasach chętnie obchodził wspomnienia liturgiczne świętych. Do ważniejszych wspomnień świętych w ciągu roku należały: wspomnienie świętych apostołów Piotra i Pawła, wspomnienie św. Jana Chrzyciela, św. Andrzeja apostoła, św. Łucji, św. Agnieszki, św. Agaty, św. Józefa, św. Wojciecha, św. Stanisława i innych. W dniu wspomnień różnych świętych obserwowano bacznie pogodę i na tej podstawie

⁴³ Patrz H. Mordak, Krajobraz rodzinny, Wieniawa 1993, s. 23 – 32.

wnioskowano o pogodzie na przyszłość. Powstało przy tym wiele przysłów ludowych. Dziś są one chętnie przypominanych przez starsze osoby.

Najczęstszą tematyką podań i legend ziemi radomskiej są: zamki, dwory, miasta, wioski, rzeki, jeziora, wzgórze i kopce, cmentarze, przydrożne mogiły, kaplice, świątki, kamienie, młyny, karczmy, diabły. Podaniami odnoszącymi się do terenu gminy Wieniawa są:

- Legenda o Skarbie Wąwozu w Skrzynnie – wspomina o legendarnych siedmiu kościołach na siedmiu wzgórzach Skrzynna, podziemnym przejściu ze Skrzynna do zamku w Żukowie, kamiennych kolumnach zwieńczonych krzyżem, postawionych w miejscu zburzonych przez Szwedów kościołów. Przy jednej z takich kolumn podróżny Wojciech napotkał rycerza, który nagroził go złotymi monetami. Kolumna, o której mowa w legendzie znajduje się około 500 metrów od Skrzynna, przy drodze prowadzącej ze Skrzynna do Kamienia. Tuż za nią ciągnie się legendarny, ukryty wśród pól wąwóz, a w nim jak głosi ludowa klechda kryją się w lochach śpiący rycerze.
- Legenda o Bożym Darze – opowiada historię powstania młyna w Koryciskach, który miał powstać za sprawą czarta, któremu młynarz obiecał w zamian dusze żony, po zakończeniu budowy okazało się jednak, że diabeł otrzyma zapłatę dopiero po ożenku młynarza. O powstaniu młyna na Jabłonicy w Koryciskach niewiele jest wiadomo. Jediną pewną i najdawniejszą wiadomością jest uwidoczniony na płycie napis: *Budowali bracia Gaworeccy w 1905 r.* Według miejscowej tradycji mieli oni przejąć młyn od poprzedniego właściciela, który nie mając środków na spłatę zadłużenia, musiał oddać go w zastaw⁴⁴.

Mieszkańcy gminy Wieniawa posługują się dialektem małopolskim, który charakteryzuje się mazurzeniem oraz częściowo odnoszonymi samogłoskami nosowymi ą, ę, jednak o ogólnopolskiej barwie (oN, eN). Eugeniusz Pawłowski w swoim podziale dialektu małopolskiego wyróżnia dialekt północnomałopolski z przejściowym poddialektem pogranicza mazowieckiego. Współczesny dialekt małopolski charakteryzuje się dużym wewnętrznym zróżnicowaniem. Granice małopolskich kompleksów gwarowych mają charakter schematyczny, w dużym stopniu umowny. Granice te nie są ostre, często się ze sobą zazębiają. Związki gwar północnomałopolskich z centrum dialektu rozluźniły się zwłaszcza w okresie rozbiorów, przez co gwary tych części Małopolski, które weszły w skład Kongresówki (gwary

⁴⁴ Z. Gierała, *Baśnie i legendy ziemi radomskiej*, Kielce 2013, s.170, 171, 210, 211, 271, 275.

łęczycko – sieradzkie, radomskie, kieleckie i lubelskie), przejęły wiele cech dialektu mazowieckiego⁴⁵.

Gmina Wieniawa posiada bogate tradycje muzyczne. Działa tu Zespół Folklorystyczny „Wieniawa”, w którego repertuarze znajdują się rzewne ballady, wesole oberki, pieśni biesiadne, a także niespotykane gdzie indziej kolędy. Atrybutem artystek są kolorowe stroje opoczyńskie. W Wieniawie odbywa się festiwal kultury ludowej imienia Stanisława Stępniaaka organizowany przez Gminne Centrum Kultury i Sportu w Wieniawie, wspierany przez Wójta Gminy Wieniawa oraz Stowarzyszenie „Razem dla Radomki”. Gminny Ośrodek Kultury w Wieniawie zajmuje się od 1978 r. gromadzeniem, opracowywaniem i upowszechnianiem miejscowego folkloru. Z terenu gminy zebrano kilka tysięcy przyśpiewek, setki pieśni oraz melodii mazurkowych. Drukiem wydano zbiory zawierające pieśni weselne, dożynkowe i różne, pieśni miłosne i zalotne, przyśpiewki i mazurki⁴⁶.

Tradycyjnym zajęciem mieszkańców gminy Wieniawa jest rolnictwo. Przeważają tu niewielkie rodzinne gospodarstwa rolne. Jednym z tradycyjnych umiejętności i zajęć mieszkańców gminy Wieniawa, które niestety nie przetrwały do naszych czasów była uprawa lnu, a także przygotowanie materiału na płótno. Inną umiejętnością z dawnych czasów było stosowanie ziołolecznictwa. Każda wiejska kobieta знаła właściwości i zastosowanie podstawowych ziół.

Oprócz rolnictwa mieszkańcy gminy trudnili się rzemiosłem. W bliższej i dalszej okolicy cenieni byli murarze, stolarze i kowale wywodzący się ze Skrzynna.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

W myśl art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.), formami ochrony zabytków są;

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

⁴⁵ <http://www.dialektologia.uw.edu.pl>

⁴⁶ Patrz S. Ambrożek, *Przyśpiewki i Mazurki*, Radom 1989, S. Ambrożek, *Pieśni Ludowe /pieśni weselne, dożynkowe i różne/ Wieniawa* 1993, S. Ambrożek, *Pieśni Ludowe, część I Pieśni Miłosne i Zalotne*, Radom 1990

Na terenie gminy Wieniawa znajdują się zabytki objęte prawnymi formami ochrony, w postaci wpisu do rejestru zabytków oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Żaden zabytek nie jest chroniony przez uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego.

Poniższa tabela przedstawia zabytki z terenu gminy Wieniawa objęte ochroną przez wpis do rejestru zabytków.

Tabela 3. Zabytki z terenu gminy Wieniawa objęte ochroną przez wpis do rejestru zabytków.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Jabłonica	Dom nr 8, drewn., pocz. XX w.	321/A	27.08.1985 r. (nie istnieje – brak decyzji o skreśleniu)
2.	Skrzynno	Kościół par. p.w. św. Szczepana	436 655/A 149/A	27.01.1957 r. 14.01.1972 r. 16.03.1982 r.
3.	Skrzynno	Cmentarz rzymsko – katolicki (XVI – XIX w.)	A - 1119	13.02.2013 r.
4.	Wieniawa	Kościół par. p.w. św. Katarzyny	448/A/57 378/A 183/A	27.02.1957 r. 21.06.1967 r. 15.10.1982 r.
5.	Wieniawa	Cmentarz rzymsko – katolicki (XIX w. – pocz. XX w.) w granicy muru z pocz. XX w.	A - 1115	15.02.2013 r.
6.	Wieniawa	Dom gminny, 1920 r.	455/A	25.01.1991 r.
7.	Wieniawa	Zespół dworski, pocz. XIX w. - dwór - park	792/A	16.09.1972 r.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków zawsze wymaga uzyskania decyzji o pozwoleniu na budowę. Wynika to z art. 28 ust. 1 w związku z art. 29 ust. 4 pkt. 1 ustawy Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2020 poz. 1333 z późn. zm.). Do robót budowlanych dotyczących zabytku nie stosuje się bowiem zwolnień z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę, o których mowa z art. 29 ust. 1 i ust. 2 Prawa budowlanego.

Jedynym wyjątkiem od powyższej zasady jest prowadzenie prac budowlanych na obszarze wpisanym do rejestru zabytków, jeżeli są to prace określone w art. 29 ust. 1 i ust. 2. Tego rodzaju prace wymagają bowiem uprzedniego zgłoszenia.

Każdorazowo decyzja o pozwoleniu na budowę lub dokonanie zgłoszenia muszą być poprzedzone uzyskaniem pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na prowadzenie robót. Pozwolenie może być wydane na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku. Tytułem

prawnym jest: prawo własności, prawo użytkowania wieczystego, trwałe zarząd, ograniczone prawo rzeczowe lub stosunek zobowiązaniowy.

Poniższa tabela przedstawia zabytki z terenu gminy Wieniawa objęte ochroną przez ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Tabela 4. Zabytki z terenu gminy Wieniawa objęte ochroną przez ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Lp.	Obiekt objęty ochroną w MPZP	Nazwa MPZP	Uchwała	Data uchwalenia
1.	Wszelkie znaleziska archeologiczne dokonane w toku prowadzenia prac ziemnych i budowlanych na obszarze objętym planem	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sołectw: Brudnów, Głogów i Kłudno w gminie Wieniawa	Nr XLV/268/98	27.04.1998 r.
2.	Obiekty objęte ochroną konserwatorską na obszarze objętym planem	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sołectw: Brudnów, Głogów i Kłudno w gminie Wieniawa	Nr XLV/268/98	27.04.1998 r.
3.	Parki wiejskie i podworskie na obszarze objętym planem	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sołectw: Brudnów, Głogów i Kłudno w gminie Wieniawa	Nr XLV/268/98	27.04.1998 r.
4.	Starodrzewy na obszarze objętym planem	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sołectw: Brudnów, Głogów i Kłudno w gminie Wieniawa	Nr XLV/268/98	27.04.1998 r.
5.	Obiekty małej architektury jak np. krzyże i figury wraz z otaczającym je starodrzewem na obszarze objętym planem	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sołectw: Brudnów, Głogów i Kłudno w gminie Wieniawa	Nr XLV/268/98	27.04.1998 r.

Procedury i wymagania uzyskania uzgodnień dla zabytków objętych ochroną na podstawie zapisów w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego przedstawione zostały w rozdziale 5.1. na stronie 40 niniejszego opracowania. Ponadto Urząd Gminy Wieniawa na prowadzonej gminnej stronie internetowej informuje i uczyła właścicieli obiektów, które podlegają ochronie na podstawie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (oraz poprzez wpis do GEZ oraz do rejestru zabytków) o konieczności poinformowania oraz uzyskania stosownych zgód Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) gminną ewidencję zabytków na terenie gminy prowadzi wójt, burmistrz lub prezydent w formie zbioru kart adresowych zabytków. Ewidencja taka powinna zawierać:

- zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków,
- zabytki nieruchomości niewpisane do rejestru zabytków a ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez prezydenta, wójta, burmistrza miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomości, które powinna zawierać karta adresowa określa Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę, niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. z 2019 poz. 1886). Gminna ewidencja zabytków zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) jest podstawą do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami.

Wpis zabytków nieruchomości do gminnej ewidencji zabytków, jest podstawą do objęcia tych zabytków ochroną w formie zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Poniższa tabela przedstawia zabytki z terenu gminy Wieniawa ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Tabela 5. Zabytki z terenu gminy Wieniawa znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Lp.	Miejscowość	Adres (lub opis lokalizacji)	Nr działki	Obiekt	Datowanie	Wpis do rejestru
1.	Brudnów	Brudnów 60	267/7, 269/7	Dom drewniany	k. XIX w.	
2.	Brudnów	Brudnów 32	293/1	Krzyż kamienny	1936 r.	
3.	Brudnów	Brudnów	422/2	Dom drewniany	I poł. XX w.	
4.	Brudnów	Brudnów 54	275	Kapliczka kamienna	I poł. XX w.	
5.	Jabłonica	Jabłonica ul. Główna 63	308/1	Dom drewniany	XIX/XX w.	
6.	Jabłonica	ul. Główna	przy dz. 293	Krzyż kamienny	1902 r.	
7.	Jabłonica	Centrum wsi ul. Główna obok nr 41	269/1	Krzyż kamienny	1930 r.	
8.	Kamień	Centrum wsi	1195	Krzyż kamienny	1911 r.	

9.	Kamień	Kamień obok nr 41	1230/3, 1189	Krzyż kamienny	1935 r.	
10.	Skrzynno	Po lewej stronie drogi Kamień – Skrzynno	326	Krzyż na kolumnie	1904 r.	
11.	Kłudno	Kłudno centrum wsi, skrzyżowanie dróg, naprzeciw nr 55	243/2	Kapliczka murowana	1882 r.	
12.	Kłudno	Kłudno 6	373/13	Dwór	1 ćw. XX w.	
13.	Kłudno	Kłudno 6	373/14, 373/9	Park	XIX/XX w.	
14.	Kłudno	Kłudno w pobliżu nr 4	373/17	Kuźnia	1 ćw. XX w.	
15.	Kłudno	Kłudno 71	340/1	Dom drewniany	XIX/XX w.	
16.	Kłudno	Kłudno 56	435	Dom drewniany	I poł. XX w.	
17.	Kłudno	Kłudno 98	320	Kapliczka w formie krzyża na cokole, murowana	1935 r.	
18.	Kochanów	Kochanów 30	194	Dom drewniany	I poł. XX w.	
19.	Kochanów	Kochanów przy drodze Wieniawa - Brudnów	32	Kapliczka kamienna	1945 r.	
20.	Komorów	Komorów 47	352/2	Kapliczka murowana	1936 r.	
21.	Komorów	Komorów	434/1, 412	Murowana kapliczka arkadowa z kamienną figurą Matki Bożej	XVIII w.	
22.	Konary	Konary 8		Park	XIX w.	
23.	Konary	Po prawej stronie drogi Konary - Kaleń	181 obręb Głogów	Kapliczka z krzyżem i płaskorzeźbami	1881 r.	
24.	Koryciska	Przy wjeździe do wsi na skrzyżowaniu dróg po lewej stronie	437	Kapliczka murowana	1945 r.	
25.	Koryciska	Centrum wsi na skrzyżowaniu dróg	224	Figura Matki Bożej	1946 r.	
26.	Koryciska	Koryciska 43	282/1	Kapliczka murowana	poł. XX w.	
27.	Koryciska	Uroczysko Boży Dar	189/2, 189/3, 113, 119	Młyn drewniany	XIX/XX w.	
28.	Koryciska	Koryciska 109 Uroczysko Boży Dar	206	Dom młynarza	XIX/XX w.	
29.	Plec	Plec przy nr 1	824	Krzyż kamienny	I poł. XX w.	
30.	Plec	Plec naprzeciw nr 11	381/3	Kapliczka murowana	k. XIX w.	
31.	Plec	Plec przy nr 30	381/3	Kapliczka murowana	poł. XX w.	
32.	Plec	Plec 42	383	Kapliczka murowana	poł. XX w.	
33.	Plec	Plec 28	99	Dom drewniany	1 ćw. XX w.	
34.	Plec	Plec 17	1344	Dom drewniany	pocz. XX w.	
35.	Romualdów	Romualdów	356, 438, 436	Krzyż kamienny	1950 r.	
36.	Ryków	Ryków przy nr 23	495	Figura Matki Bożej	1904 r.	
37.	Ryków	Ryków 32	463	Dom drewniany	XIX/XX w.	

38.	Ryków	Ryków przy skrzyżowaniu na Żuków	181/2, 134/1	Kapliczka w formie krzyża na cokole, kamienna	1948 r.	
39.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Kościół par. rzym. – kat. p.w. św. Szczepana	1626 – 1638 r.	436 z 27.01.1957 r., 655/A z 14.01.172 r., 149/A z 16.03.1982 r.
40.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Ogrodzenie kościoła par. rzym. – kat. p.w. św. Szczepana (od strony południowej)	XVII – XIX w.	
41.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Ogrodzenie kościoła par. rzym. – kat. p.w. św. Szczepana (od strony północnej)	XIX w.	
42.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Brama wraz ze schodami wiodącymi na teren przykościelny kościoła par. rzym. - kat. p.w. św. Szczepana (od strony ul. Radomskiej)	XIX w.	
43.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Dzwonnica przy kościele par. p.w. św. Szczepana	1889 r.	
44.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	783/2	Plebania	I. 20 XX w.	
45.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska	426	Cmentarz par. rzym. – kat.	I poł. XIX w.	A – 1119 z 13.02.2013 r.
46.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kolejowa	419	Kapliczka murowana	XIX w.	
47.	Skrzynno	ul. Kolejowa, przy drodze Skrzywno - Zagórze	223	Kapliczka słupowa, kamienna	1845 r.	
48.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kazimierza Wielkiego	148/1	Karczma	1730 r.	
49.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kazimierza Wielkiego	409/1	Skład win, ob. Remiza Strażacka	XIX w.	
50.	Skrzynno	Skrzynno ul. Rzeczna	520	Kapliczka murowana	1834 r.	
51.	Skrzynno	Skrzynno ul. Młynarska	177/1	Młyn kamienno - drewniany	XIX/XX w.	
52.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 17	773	Dom murowany	pocz. XX w.	
53.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 18 ul. Radomska 18a	772 771	Dom murowany	I. 20 – 30 XX w.	
54.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 20	770	Dom murowany	pocz. XX w.	

55.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 22	768/1	Dom murowany	I. 20 – 30 XX w.	
56.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska	761	Dom murowany	pocz. XX w.	
57.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kaukaz	828	Kolumna kamienna z latarnią	XVIII/XIX w.	
58.	Skrzynno	W pobliżu SUW	85/1	Cmentarz żydowski	XIX w.	
59.	Skrzynno	Przy drodze Skrzynno - Komorów	233	Kapliczka słupowa, kamienna	pocz. XX w.	
60.	Skrzynno	Skrzynno	577	Kapliczka upamiętniająca odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r.	1918 r.	
61.	Sokolniki Mokre	Centrum wsi, nad rzeką Radomką	511	Młyn drewniany	1918 r.	
62.	Sokolniki Mokre	Sokolniki Mokre naprzeciw nr	557/2	Kapliczka murowana	XIX w.	
63.	Sokolniki Mokre	Sokolniki Mokre, centrum wsi	509	Krzyż murowany	1944 r.	
64.	Sokolniki Suche	Po prawej stronie drogi nr 12 Wieniawa - Skrzynno	827	Krzyż kamienny	1958 r.	
65.	Sokolniki Suche	Sokolniki Suche, w okolicy nr 81	1099/2	Kapliczka z figurą Matki Bożej	XIX w.	
66.	Sokolniki Suche	Sokolniki Suche na zachód od wsi, przy polnej drodze	459	Kapliczka kamienna	1887 r.	
67.	Sokolniki Suche	Sokolniki Suche 62	281	Krzyż kamienny	1911 r.	
68.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Kościół par. p.w. św. Katarzyny	1511 r., 1703 r.	448/A/57 z 27.02.1957 r., 778/A z 21.06. 1967 r., 183/A z 15.10.1982 r.
69.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Nagrobek żeliwny	2 ćw. XX w., 1870 r.	
70.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	120	Krzyż kamienny	XIX w.	
71.	Wieniawa	Po lewej stronie drogi Wieniawa – Brudnów, za ul. Przytycką nieopodal nr 15	21/1	Kapliczka murowana	XIX w.	
72.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kochanowskiego 82	87	Urząd Gminy, ob. Biblioteka	1920 r.	455/A z 25.01.1991 r.
73.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Ogrodzenie kościółka par. p.w. św. Katarzyny	pocz. XX w.	
74.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Brama wejściowa do kościółka par. p.w. św. Katarzyny	pocz. XX w.	

75.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	96	Plebania	1899 r.	
76.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	97	Cmentarz par. rzym. – kat.	XIX w.	A – 1115 z 15.02.2013 r.
77.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	97	Brama wejściowa na cmentarz par. rzym. – kat.	pocz. XX w.	
78.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	97	Ogrodzenie cmentarza par. rzym. – kat.	pocz. XX w.	
79.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kochanowskiego 59	249/1	Dom drewniany	1 ćw. XX w.	
80.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	100	Figura św. Jana Nepomucena	4 ćw. XVII w.	
81.	Wieniawa	Skrzyżowanie ul. Kochanowskiego z ul. Zacisze	295/1	Kolumna kamienna z metalowym krzyżem	1902 r.	
82.	Wieniawa	Po lewej stronie drogi nr 12 Wieniawa – Skrzynno naprzeciw domu przy ul. Kochanowskiego 181		Kapliczka murowana	1901 r.	
83.	Wieniawa	Wieniawa ul. Parkowa 22	316	Budynek GOK	1954 r.	
84.	Wieniawa	ul. Parkowa - ul. Szkołna	317/1	Park podworski	XIX w.	792/A z 16.09.1972 r.
85.	Wola Brudnowska	Wola Brudnowska naprzeciw nr 25	296	Kapliczka murowana	XX w.	
86.	Brudnów	Skrzyżowanie dróg Wola Brudnowska - Kochanów	625 obręb Brudnów	Kapliczka murowana	XIX w.	
87.	Wydrzyn	Po lewej stronie wjazdu do wsi od strony Skrzywna	280	Krzyż murowany	1938 r.	
88.	Wydrzyn	Centrum wsi	217	Krzyż murowany	1911 r.	
89.	Zagórze	Skrzyżowanie dróg Komorów - Zagórze	31/1	Figura Matki Bożej	1953 r.	
90.	Zagórze	Zagórze na skrzyżowaniu w środku wsi	111/3, 115, 111/4	Kapliczka murowana, segmentowa	1910 r., 2010 r.	
91.	Zawady	Zawady ul. Radomska 6	580	Dom drewniany	I poł XX w.	
92.	Zawady	dróg zawady pl. ks. J. Wiśniewskiego	550/1	Krzyż murowany	1919 r.	
93.	Zawady	ul. Kwiatowa w pobliżu nr 41 dz. drogowa (przy wjeździe do wsi z drogi nr 12–)	338	Krzyż murowany	1916 r.	
94.	Żuków	Żuków Na Wólce	165, 40/1, 40/2	Kapliczka murowana	1891 r.	

95.	Żuków	Żuków Na Piaskach	1030, 1239, 40/2	Kapliczka kamienna, słupowa, zwieńczona żeliwnym krzyżem	1 ćw. XX w.	
96.	Żuków	Żuków Na Stoku	1022, 40/2	Kapliczka kamienna	pocz. XX w.	
97.	Żuków	Żuków	342/2	Kapliczka Matki Bożej	1897 r.	
98.	Żuków	Żuków	453, 1023/3	Kapliczka Matki Bożej	1951 r.	

Zgodnie z art. 39 ust. 3 Prawa budowlanego, w stosunku do obiektów oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ (administracji architektoniczno – budowlanej) w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zgodnie z art. 39 ust. 4 Prawa budowlanego, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko (dokonać lub odmówić dokonania uzgodnienia) w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych ujętych w gminnej ewidencji zabytków w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia, przy czym brak stanowiska wojewódzkiego konserwatora zabytków w powyższym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Do uzgodnienia stosuje się art. 106 k.p.a., z którego wynika, że jeżeli przepis prawa uzależnia wydanie decyzji od zajęcia stanowiska przez inny organ, decyzje wydaje się po wyrażeniu w drodze postanowienia (na które służy zażalenie) stanowiska przez ten organ, przy czym przyjmuje się domniemanie zgody organu konserwatorskiego w przypadku, gdy organ ten nie wyraża stanowiska w terminie i formie przewidzianych w powołanym przepisie.

5.2.6. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków

Stan techniczny i zagospodarowania obiektów włączonych do gminnej ewidencji zabytków jest generalnie dobry. Kapliczki, figury i krzyże przydrożne znajdują się w dobrym lub bardzo dobrym stanie zachowania, dzięki opiece społeczności lokalnej. Kościoły oraz cmentarze znajdują się w stanie dobrym oraz bardzo dobrym.

Stan techniczny zabudowy małomiasteczkowej w Skrzynnie uległ w mniejszym lub w większym stopniu pogorszeniu. Brak profesjonalnych remontów z zastosowaniem odpowiednich materiałów budowlanych, pokryć dachowych, stolarek okiennych i drzwiowych prowadzi do niszczenia cennych detali architektonicznych.

Stan zachowania wiejskiej zabudowy drewnianej z roku na rok ulega pogorszeniu. Brak bieżących remontów tych obiektów w krótkim czasie doprowadzi do ich zaniku z krajobrazu wiejskiego gminy.

Poniższa tabela przedstawia stan zachowania obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków w skali od stopnia bardzo złego, przez zły, średni, do dobrego i bardzo dobrego.

Tabela 5. Stan zachowania obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków.

Lp	Miejscowość	Adres (lub opis lokalizacji)	Nr działki	Obiekt	Datowanie	Aktualny stan zachowania i zagospodarowania
1.	Brudnów	Brudnów 60	267/7, 269/7	Dom drewniany	k. XIX w.	stan dobry
2.	Brudnów	Brudnów 32	293/1	Krzyż kamienny	1936 r.	stan dobry
3.	Brudnów	Brudnów	422/2	Dom drewniany	I poł. XX w.	Stan zły
4.	Brudnów	Brudnów 54	275	Kapliczka kamienna	I poł. XX w.	stan dobry
5.	Jabłonica	Jabłonica ul. Główna 63	308/1	Dom drewniany	XIX/XX w.	stan zły
6.	Jabłonica	ul. Główna	przy dz. 293	Krzyż kamienny	1902 r.	stan dobry
7.	Jabłonica	Centrum wsi ul. Główna obok nr 41	269/1	Krzyż kamienny	1930 r.	stan dobry
8.	Kamień	Centrum wsi	1195	Krzyż kamienny	1911 r.	stan dobry
9.	Kamień	Kamień obok nr 41	1230/3, 1189	Krzyż kamienny	1935 r.	stan dobry
10.	Skrzynno	Po lewej stronie drogi Kamień – Skrzynno	326	Krzyż na kolumnie	1904 r.	stan dobry
11.	Kłudno	Kłudno centrum wsi, skrzyżowanie dróg, naprzeciw nr 55	243/2	Kapliczka murowana	1882 r.	stan bardzo dobry
12.	Kłudno	Kłudno 6	373/13	Dwór	1 ćw. XX w.	stan średni
13.	Kłudno	Kłudno 6	373/14, 373/9	Park	XIX/XX w.	Stan zły
14.	Kłudno	Kłudno w pobliżu nr 4	373/17	Kuźnia	1 ćw. XX w.	Stan zły
15.	Kłudno	Kłudno 71	340/1	Dom drewniany	XIX/XX w.	Stan dobry
16.	Kłudno	Kłudno 56	435	Dom drewniany	I poł. XX w.	stan dobry
17.	Kłudno	Kłudno 98	320	Kapliczka w formie krzyża na cokole, murowana	1935 r.	stan dobry
18.	Kochanów	Kochanów 30	194	Dom drewniany	I poł. XX w.	Stan średni
19.	Kochanów	Kochanów przy drodze Wieniawa - Brudnów	32	Kapliczka kamienna	1945 r.	stan dobry

20.	Komorów	Komorów 47	352/2	Kapliczka murowana	1936 r.	stan dobry
21.	Komorów	Komorów	434/1, 412	Murowana kapliczka arkadowa z kamienną figurą Matki Bożej	XVIII w.	Stan zły
22.	Konary	Konary 8		Park	XIX w.	Stan średni
23.	Konary	Po prawej stronie drogi Konary - Kaleń	181 obręb Głogów	Kapliczka z krzyżem i płaskorzeźbami	1881 r.	stan zły
24.	Koryciska	Przy wjeździe do wsi na skrzyżowaniu dróg po lewej stronie	437	Kapliczka murowana	1945 r.	Stan bardzo dobry (po remoncie w 2018)
25.	Koryciska	Centrum wsi na skrzyżowaniu dróg	224	Figura Matki Bożej	1946 r.	stan dobry
26.	Koryciska	Koryciska 43	282/1	Kapliczka murowana	poł. XX w.	stan dobry
27.	Koryciska	Uroczysko Boży Dar	189/2, 189/3, 113, 119	Młyn drewniany	XIX/XX w.	Stan zachowania średni, stan zagospodarowania dobry
28.	Koryciska	Koryciska 109 Uroczysko Boży Dar	206	Dom młynarza	XIX/XX w.	stan dobry
29.	Plec	Plec przy nr 1	824	Krzyż kamienny	I poł XX w.	stan dobry
30.	Plec	Plec naprzeciw nr 11	381/3	Kapliczka murowana	k. XIX w.	stan dobry
31.	Plec	Plec przy nr 30	381/3	Kapliczka murowana	poł. XX w.	stan dobry
32.	Plec	Plec 42	383	Kapliczka murowana	poł. XX w.	stan dobry
33.	Plec	Plec 28	99	Dom drewniany	1 ćw. XX w.	Stan zły
34.	Plec	Plec 17	1344	Dom drewniany	pocz. XX w.	stan dobry
35.	Romualdów	Romualdów	356, 438, 436	Krzyż kamienny	1950 r.	stan dobry
36.	Ryków	Ryków przy nr 23	495	Figura Matki Bożej	1904 r.	stan dobry
37.	Ryków	Ryków 32	463	Dom drewniany	XIX/XX w.	stan bardzo dobry
38.	Ryków	Ryków przy skrzyżowaniu na Żuków	181/2, 134/1	Kapliczka w formie krzyża na cokole, kamienna	1948 r.	stan dobry
39.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Kościół par. rzym. – kat. p.w. św. Szczepana	1626 – 1638 r.	stan bardzo dobry (bieżące remonty)
40.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Ogrodzenie kościoła par. rzym. – kat. p.w. św. Szczepana (od strony południowej)	XVII – XIX w.	stan dobry

41.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Ogrodzenie kościół par. rzym. – kat p.w. św. Szczepana (od strony północnej)	XIX w.	stan dobry
42.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Brama wraz ze schodami wiodącymi na teren przykościelny kościół par. rzym. - kat. p.w. św. Szczepana (od strony ul. Radomskiej)	XIX w.	stan dobry
43.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	424	Dzwonnica przy kościele par. p.w. św. Szczepana	1889 r.	stan bardzo dobry
44.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 7	783/2	Plebania	I. 20 XX w.	Stan zły, budynek nieużytkowany
45.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska	426	Cmentarz par. rzym. – kat.	I poł. XIX w.	stan dobry
46.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kolejowa	419	Kapliczka muruwana	XIX w.	Stan bardzo dobry
47.	Skrzynno	ul. Kolejowa, przy drodze Skrzynno - Zagórze	223	Kapliczka słupowa, kamienna	1845 r.	stan dobry
48.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kazimierza Wielkiego	148/1	Karczma	1730 r.	Stan bardzo dobry (niedawny remont)
49.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kazimierza Wielkiego	409/1	Skład win, ob. Remiza Strażacka	XIX w.	stan zły
50.	Skrzynno	Skrzynno ul. Rzeczna	520	Kapliczka muruwana	1834 r.	stan dobry
51.	Skrzynno	Skrzynno ul. Młynarska	177/1	Młyn kamiennie - drewniany	XIX/XX w.	stan zły
52.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 17	773	Dom muruwany	pocz. XX w.	stan zły
53.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 18 ul. Radomska 18a	772 771	Dom muruwany	I. 20 – 30 XX w.	stan zły
54.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 20	770	Dom muruwany	pocz. XX w.	stan zły
55.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska 22	768/1	Dom muruwany	I. 20 – 30 XX w.	stan średni
56.	Skrzynno	Skrzynno ul. Radomska	761	Dom muruwany	pocz. XX w.	stan zły
57.	Skrzynno	Skrzynno ul. Kaukaz	828	Kolumna kamienna z latarnią	XVIII/XIX w.	stan zachowania dobry, stan zagospodarowania zły
58.	Skrzynno	W pobliżu SUW	85/1	Cmentarz żydowski	XIX w.	stan bardzo zły

59.	Skrzynno	Przy drodze Skrzywno - Komorów	233	Kapliczka słupowa, kamienna	pocz. XX w.	stan dobry
60.	Skrzynno	Skrzynno	577	Kapliczka upamiętniająca odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r.	1918 r.	stan dobry
61.	Sokolniki Mokre	Centrum wsi, nad rzeką Radomką	511	Młyn drewniany	1918 r.	stan zły
62.	Sokolniki Mokre	Sokolniki Mokre naprzeciw nr	557/2	Kapliczka murowana	XIX w.	stan dobry
63.	Sokolniki Mokre	Sokolniki Mokre, centrum wsi	509	Krzyż murowany	1944 r.	stan dobry
64.	Sokolniki Suche	Po prawej stronie drogi nr 12 Wieniawa - Skrzywno	827	Krzyż kamienny	1958 r.	stan bardzo dobry
65.	Sokolniki Suche	Sokolniki Suche, w okolicy nr 81	1099/2	Kapliczka z figurą Matki Bożej	XIX w.	stan dobry
66.	Sokolniki Suche	Sokolniki Suche na zachód od wsi, przy polnej drodze	459	Kapliczka kamienna	1887 r.	stan dobry
67.	Sokolniki Suche	Sokolniki Suche 62	281	Krzyż kamienny	1911 r.	stan dobry
68.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Kościół par. p.w. św. Katarzyny	1511 r., 1703 r.	Stan bardzo dobry (bieżące remonty)
69.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Nagrobek żeliwny	2 ćw. XX w., 1870 r.	stan dobry
70.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	120	Krzyż kamienny	XIX w.	stan dobry
71.	Wieniawa	Po lewej stronie drogi Wieniawa – Brudnów, za ul. Przytycką nieopodal nr 15	21/1	Kapliczka murowana	XIX w.	stan dobry
72.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kochanowskiego 82	87	Urząd Gminy, ob. Biblioteka	1920 r.	stan dobry
73.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Ogrodzenie kościoła par. p.w. św. Katarzyny	pocz. XX w.	Stan bardzo dobry
74.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	97	Brama wejściowa do kościoła par. p.w. św. Katarzyny	pocz. XX w.	stan bardzo dobry
75.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa 1	96	Plebania	1899 r.	stan dobry
76.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	97	Cmentarz par. rzym. – kat.	XIX w.	stan dobry
77.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	97	Brama wejściowa na	pocz. XX w.	stan dobry

				cmentarz par. rzym. – kat.		
78.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	97	Ogrodzenie cmentarza par. rzym. – kat.	pocz. XX w.	stan dobry
79.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kochanowski go 59	249/1	Dom drewniany	1 ćw. XX w.	stan zły
80.	Wieniawa	Wieniawa ul. Kasztanowa	100	Figura św. Jana Nepomucena	4 ćw. XVII w.	stan bardzo dobry
81.	Wieniawa	Skrzyżowanie ul. Kochanowski go z ul. Zacisze	295/1	Kolumna kamienna z metalowym krzyżem	1902 r.	stan bardzo dobry
82.	Wieniawa	Po lewej stronie drogi nr 12 Wieniawa – Skrzynno naprzeciw domu przy ul. Kochanowski go 181		Kapliczka muruwana	1901 r.	stan dobry
83.	Wieniawa	Wieniawa ul. Parkowa 22	316	Budynek GOK	1954 r.	stan dobry
84.	Wieniawa	ul. Parkowa - ul. Szkolna	317/1	Park podworski	XIX w.	stan bardzo dobry
85.	Wola Brudnowska	Wola Brudnowska naprzeciw nr 25	296	Kapliczka muruwana	XX w.	stan dobry
86.	Brudnów	Skrzyżowanie dróg Wola Brudnowska - Kochanów	625 obręb Brudnó w	Kapliczka muruwana	XIX w.	stan dobry
87.	Wydrzyn	Po lewej stronie wjazdu do wsi od strony Skrzynna	280	Krzyż muruwany	1938 r.	stan dobry
88.	Wydrzyn	Centrum wsi	217	Krzyż muruwany	1911 r.	stan dobry
89.	Zagórze	Skrzyżowanie dróg Komorów - Zagórze	31/1	Figura Matki Bożej	1953 r.	stan dobry
90.	Zagórze	Zagórze na skrzyżowaniu w środku wsi	111/3, 115, 111/4	Kapliczka muruwana, segmentowa	1910 r., 2010 r.	stan bardzo dobry (niedawny remont)
91.	Zawady	Zawady ul. Radomska 6	580	Dom drewniany	I poł XX w.	stan dobry
92.	Zawady	dróg zawady pl. ks. J. Wiśniewskiego	550/1	Krzyż muruwany	1919 r.	stan dobry
93.	Zawady	ul. Kwiatowa w pobliżu nr 41 dz. drogowa (przy wjeździe do wsi z drogi nr 12–)	338	Krzyż muruwany	1916 r.	stan dobry
94.	Żuków	Żuków Na Wólce	165, 40/1, 40/2	Kapliczka muruwana	1891 r.	stan dobry

95.	Żuków	Żuków Na Piaskach	1030, 1239, 40/2	Kapliczka kamienna, słupowa, zwieńczona żeliwnym krzyżem	1 ćw. XX w.	stan dobry
96.	Żuków	Żuków Na Stoku	1022, 40/2	Kapliczka kamienna	pocz. XX w.	stan dobry
97.	Żuków	Żuków	342/2	Kapliczka Matki Bożej	1897 r.	stan dobry
98.	Żuków	Żuków	453, 1023/3	Kapliczka Matki Bożej	1951 r.	stan dobry

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> – atrakcyjne położenie komunikacyjne gminy: droga krajowa nr 12, kolej, niewielka odległość do stolicy regionu i zarazem stolicy państwa, – zasób obiektów o wartościach architektonicznych, historycznych, artystycznych i walorach krajobrazowych, – dobrze rozpoznane dziedzictwo archeologiczne gminy, – dobrze rozpoznane dziedzictwo kulturowe gminy, – bogaty zasób dzieł sztuki zgromadzony w obiektach sakralnych, – walory środowiska naturalnego: nieskażone środowisko naturalne, – występowanie na terenie gminy cennych, unikalnych obiektów o wartościach historyczno – kulturowych, – działalność gminnych jednostek kultury: Gminna Biblioteka Publiczna, Gminne Centrum Kultury i Sportu, – organizacja cyklicznej imprezy promującej tradycyjną kulturę ludową pod nazwą Spotkania z Folklorem im. Stanisława Stępniaaka, – potencjał turystyczno – rekreacyjny: pomniki przyrody, stanowiska archeologiczne, parki podworskie, zalew domaniowski, – wysoki poziom estetyki wielu obiektów mieszkalnych i gospodarczych na terenie gminy, 	<ul style="list-style-type: none"> – zły stan techniczny części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, – uleganie procesom niszczenia budownictwa drewnianego oraz znikanie drewnianych budynków z krajobrazu gminy, – groźba zniknięcia z krajobrazu gminy zabytkowych obiektów przemysłowych w postaci młynów w Skrzynnie i Sokolnikach Mokrych (nieużytkowane obiekty niszczeją) – trudności finansowe właścicieli obiektów zabytkowych, – słabe pokrycie terenu gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, – wykonywanie części remontów obiektów zabytkowych bez poszanowania substancji zabytkowej, – brak wystarczających nakładów na ochronę zabytków i prace konserwatorskie przy obiektach zabytkowych oraz na kulturę, – brak archeologicznych i historyczno – architektonicznych programów badawczych, – niedoinwestowanie terenów zielonych, – niewielkie zrozumienie społeczne dla zagadnień związanych z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego, – postrzeganie gminy Wieniawa przez turystów jako terenu o niskiej atrakcyjności turystyczno – rekreacyjnej,

<ul style="list-style-type: none"> - wolne atrakcyjne tereny do inwestowania w bazę turystyczno - noclegową 	<ul style="list-style-type: none"> - brak placówek kulturalnych takich jak muzea, - brak zidentyfikowania produktu turystycznego gminy, - słaba promocja walorów kulturowych i turystycznych, - mało aktywne wykorzystywanie walorów kulturowych dla rozwoju turystyki, - niewystarczająca wizualizacja terenu, brak wszelkiego rodzaju tablic informacyjnych, oraz oznakowania miejsc historycznych - mała liczba noclegów o kategorii turystycznej, - małe zasoby lokalnego kapitału inwestycyjnego, - odpływ młodych ludzi ze względu na bezrobocie
--	--

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - zwiększenie środków budżetowych gminy na działania związane z ochroną zabytków, - możliwości finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowych, samorządowych, prywatnych, wyznaniowych, środków UE i innych, - określenie warunków rozwoju przestrzennego gminy, wdrożenie polityki przestrzennej, która pozwoli kontrolować powstawanie nowych inwestycji bez uszczerbku dla wartości dziedzictwa kulturowego, - uwzględnienie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych, programach, strategiach, planach rozwoju gminy i dokumentach z zakresu planowania przestrzennego, - promocja walorów dziedzictwa kulturowego gminy, mająca na celu zmianę stereotypu gminy Wieniawa jako miejsca pozbawionego zabytków, - tworzenie projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby, - współpraca międzyregionalna, 	<ul style="list-style-type: none"> - niestabilność finansów publicznych, - brak wsparcia polityki samorządowej ze strony organów państwowych, - niekontrolowany rozwój inwestycji wkraczający w układy ruralistyczne, - brak ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na niedostateczną ilość opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, - brak promocji działań na rzecz ochrony, konserwacji i rewitalizacji zabytków, - niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju gminy, - zanikanie świadomości i wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego gminy i regionu a co za tym idzie brak identyfikacji mieszkańców ze swoją gminą, - samodzielne prace przy zabytkach bez wymaganych pozwoleń konserwatora zabytków, - budowa i wprowadzanie elementów architektonicznych niewpisujących się w krajobraz kulturowy gminy, - brak środków finansowych na inwestycje infrastrukturalne, - wzrost kosztów renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych,

<ul style="list-style-type: none"> – aktywność organizacji pozarządowych, – wzrost świadomości mieszkańców gminy w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego, – wzrost świadomości ekologicznej, kulturowej, historycznej mieszkańców gminy, – tworzenie produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania przestrzeni wokół obiektów zabytkowych, – wykorzystanie walorów przyrodniczych w celu przyciągnięcia turystów. 	<ul style="list-style-type: none"> – zbyt wolne tempo prac związanych z rewitalizacją wybranych obszarów, – zdarzenia losowe, – akty wandalizmu.
--	---

7. Założenia programowe

Program opieki nad zabytkami dla gminy Wieniawa służyć ma ochronie dziedzictwa kulturowego oraz wzrostowi wartości zabytków dla rozwoju gminy przez: zachowanie dziedzictwa materialnego i niematerialnego, wzrost świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zmianę podejścia właścicieli obiektów zabytkowych do kwestii ochrony zabytków, promocję regionalnego dziedzictwa, wspieranie działań planistycznych celem odpowiedniej ochrony i ekspozycji zabytków. Możliwe to będzie dzięki współpracy samorządu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właścicielami obiektów zabytkowych.

7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami

Priorytet I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno – kulturowego

Priorytet II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Priorytet III. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno – kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prowadzenie prac remontowo – konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność Gminy, zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi. 2. Współfinansowanie prac konserwatorsko – remontowych przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków niestanowiących własności Gminy. W pierwszej kolejności należy rozpatrzyć wsparcie dla kościoła par. p.w. św. Szczepana w Skrzynnie, kościoła par. p.w. św. Katarzyny w Wieniawie. 3. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków: <ul style="list-style-type: none"> – stanowiących własność Gminy, celem wskazania zagrożeń i na tej podstawie opracowanie planu prac, – stanowiących własność prywatną lub innych instytucji, celem wskazania ich właścicielom konieczności przeprowadzenia remontów i możliwości pozyskania środków na pokrycie kosztów prac z funduszy krajowych, wojewódzkich, europejskich. 4. Ustalenie zasad i wymogów odnośnie prowadzenia remontów obiektów zabytkowych: <ul style="list-style-type: none"> – wpisanych do rejestru zabytków, – ujętych w gminnej ewidencji zabytków w tym wymóg uzgodnienia remontów z WKZ, prowadzenia badań archeologicznych przed rozpoczęciem prac ziemnych, poszanowania substancji zabytkowej w zakresie ukształtowania brył, wystroju elewacji, stolarki drzwiowej i okiennej zewnętrznej, historycznego bezpośredniego otoczenia obiektu, stosowanie metod odwracalnych, stosowanie materiałów naturalnych, – utrzymanie w należytym stanie pomników, kapliczek wpisanych do gminnej ewidencji zabytków. 5. W przypadku licznie występujących na terenie gminy Wieniawa kapliczek, w trakcie wykonywania ich remontów należy zwrócić uwagę na zachowanie lub przywrócenie ich pierwotnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego i wystroju.

	<ol style="list-style-type: none"> 6. W odniesieniu do kapliczek położonych w granicach działek dróg gminnych należy dokonywać regularnych prac porządkowych, wycinki dzikiej roślinności oraz bieżących prac remontowych. 7. Należy dołożyć wszelkich starań o zachowanie i ochronę drewnianego budownictwa na terenie gminy Wieniawa. 8. Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni: Parku podworskiego w Wieniawie (nasadzenia drzew) 9. Podjęcie starań o pozyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością Gminy. 10. Przygotowanie aktualnych informacji o możliwościach pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków dla właścicieli obiektów zabytkowych (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Zarząd Województwa Mazowieckiego, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej). Pomoc właścicielom zabytków z terenu gminy w wyszukiwaniu programów i wypełnianiu wniosków na pozyskiwanie środków finansowych z funduszy unijnych i poza unijnych.
<p>Podjęcie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne, edukacyjne</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Podjęcie działań mających na celu podniesienie estetyki terenu gminy: <ul style="list-style-type: none"> – kontynuacja prac w zakresie rewaloryzacji nawierzchni dróg gminnych i ciągów pieszych, – poprawa estetyki ścian budynków usytuowanych na osiach widokowych. 2. Wykonanie profesjonalnej iluminacji obiektów sakralnych. 3. Oznakowanie tablicami informacyjnymi najważniejszych zabytków gminy. 4. Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: parkach gminnych, parkach podworskich, skwerach, cmentarzach. 5. Prowadzenie prac porządkowych polegających na koszeniu trawy, usuwaniu samosiejek w najbliższym otoczeniu kapliczek usytuowanych w oddaleniu od zabudowań, na skrzyżowaniach dróg polnych, dróg leśnych, znajdujących się w granicach działek drogowych, pozbawionych opieki miejscowej społeczności. 6. Podjęcie działań zmierzających do zmiany sposobu ogrzewania mieszkań na terenie gminy celem wyeliminowania smogu.

Priorytet II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sporządzenie i uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów, które nie posiadają takich opracowań, w szczególności dla obszarów o stosunkowo dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi: <ul style="list-style-type: none"> – Skrzywno, – Wieniawa. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego powinny uwzględniać wymogi ochrony obiektów wpisanych

	<p>do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Zaleca się wprowadzenie w stosunku do obiektów z obu tych grup precyzyjnych zapisów, uwzględniających specyfikę ich bryły, form architektonicznych i kontekstu przestrzennego.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Opracowanie studiów wartości kulturowych dla fragmentów gminy przewidzianych do objęcia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, w celu rozpoznania ich walorów niezbędnych do objęcia przez zapisy miejscowych planów. 3. Weryfikacja dotychczas uchwalonych planów zagospodarowania przestrzennego pod kątem ochrony zabytków, w szczególności uwzględnienie w nich zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. 4. Uwzględnienie w planowaniu przestrzennym i działalności inwestycyjnej na terenie gminy zasad ochrony krajobrazu, w tym do zachowania osi widokowych, charakterystycznych form terenu. 5. Ochrona terenów gminy o walorach krajobrazowych: doliny rzek, terenów występowania kompleksów leśnych. 6. Przestrzeganie zapisów dotyczących zakazów i nakazów obowiązujących w strefach ochrony wyznaczonych w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wieniawa oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Wieniawa. 7. Konsekwentne wdrażanie zapisów programów rewitalizacji, katalogów typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego w realizacji zagospodarowania przestrzennego. 8. Walka z samowolami budowlanymi.
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Podjęcie starań o wpisanie do rejestru zabytków, obiektów o wartości architektonicznej, historycznej lub artystycznej, które dotychczas nie figurują w rejestrze: <ul style="list-style-type: none"> – stanowiących własność Gminy, przez zebranie odpowiedniej dokumentacji i złożenie wniosku do WKZ, – znajdujących się w posiadaniu innych podmiotów, przez prowadzenie działań zachęcających właścicieli do złożenia wniosku do WKZ o dokonanie wpisu do rejestru zabytków, przez np. pokrycie kosztów wpisów i wyrysów z ewidencji gruntów, niezbędnych przy składaniu wniosków o dokonanie wpisu, – podjęcie decyzji o finansowym wsparciu remontów obiektów wpisanych do rejestru zabytków. <p>Władze samorządowe w odniesieniu do zabytków stanowiących własność prywatną lub własność Gminy mogą podjąć decyzję o objęciu ochroną wytypowanych obiektów przez wprowadzeniu odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.</p> 2. Staranie o umieszczenie w gminnej ewidencji zabytków nowych obiektów. 3. Aktualizowanie gminnej ewidencji zabytków zgodnie z obowiązującymi przepisami oraz wskazaniami wojewódzkiego konserwatora zabytków, po dwóch latach

	<p>obowiązywania programu, polegająca na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących, poddanych gruntownej przebudowie (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, skucie wystroju elewacji itp.) oraz wprowadzenie nowych obiektów, dotąd nie objętych ewidencją, a posiadających wartości zabytkowe, ważne dla kulturowego charakteru gminy.</p> <p>4. Podjęcie starań o opracowanie kart adresowych dla zabytków archeologicznych.</p>
Ochrona układów ruralistycznych	<p>1. Uwzględnienie w planowaniu przestrzennym ochrony historycznych układów miejscowości oraz ochrony elementów charakterystycznych dla zespołów zabudowy wsi i elementów krajobrazu naturalnego tych miejscowości:</p> <ul style="list-style-type: none"> – pozostałości dawnego rozplanowania wsi na obszarach siedliskowych, – zabytkowych zespołów kościelnych, – zabytkowych zespołów dworsko – parkowych, – stanowisk archeologicznych, – krajobrazu kulturowego. <p>2. Nawiązanie w nowych realizacjach do lokalnych tradycji kształtowania zabudowy, poszanowanie i kultywowanie we współczesnych realizacjach lokalnych tradycji budowlanych na obszarach wsi.</p>

Priorytet III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości	
Kierunki działań	Zadania
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	<p>1. Rozszerzenie informacji o zabytkach w serwisie internetowym Gminy, przez dodanie informacji tekstowych oraz galerii zdjęć.</p> <p>2. Opracowanie mapy zabytków, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego.</p> <p>3. Promocja dziedzictwa kulturowego w popularnych serwisach internetowych:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Wikipedia – najczęściej odwiedzana i najbardziej znana encyklopedia internetowa, – Otwartezabytki.pl – serwis finansowany ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach konkursu Patriotyzm Jutra.
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	<p>1. Włączenie się Gminy i prowadzonych przezeń instytucji kultury w obchody Europejskich Dni Dziedzictwa, pozwalających na promowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego, jak również zapewniających promocję w regionalnych massmediach.</p> <p>2. Upamiętnienie i utrwalenie w świadomości mieszkańców ważnych dla gminy wydarzeń historycznych, ważnych postaci związanych z gminą Wieniawa (np. Piotra Włostowica, Mszczuja ze Skrzynna), przez działalność wydawniczą, prowadzenie lekcji, organizowanie okazjonalnych wystaw przy współpracy ze szkołami, muzeami i stowarzyszeniami, umieszczenie tablic</p>

	<p>informujących o znanych osobach w miejscach z nimi związanymi.</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Zapewnienie wsparcia lokalnym inicjatywom zmierzającym do zachowania, udokumentowania, kultywowania wartości i dziedzictwa niematerialnego. 4. Stosowanie historycznych nazw miejscowych w odniesieniu do wsi i ich przysiółków, inicjowanie nazewnictwa promującego lokalną historię i tradycję. 5. Organizacja szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, skierowanych do radnych, urzędników, właścicieli i użytkowników zabytków, organizacji działających. 6. Kształcenie animatorów kultury. 7. Organizacja imprez popularyzujących dziedzictwo niematerialne gminy: <ul style="list-style-type: none"> – cyklicznych spotkań z folklorem im. Stanisława Stępniaaka, na których prezentują się kapele, soliści, instrumentalni, zespoły śpiewaczy oraz śpiewacy soliści, imprezie towarzyszą pokazy lokalnych twórców rękodzieła, – imprezy kulturalnej „Wieczór Sobótkowy Wianki”, – konkursu na szopkę bożonarodzeniową, adresowanego do młodzieży oraz dorosłych, – wystaw artystów lokalnych w Gminnym Centrum Kultury.
<p>Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowaniem lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Podjęcie starań o przeprowadzenie badań archeologicznych celem: <ul style="list-style-type: none"> – lokalizacji ośrodków miejskich Skrzywna, rozpoznania układu urbanistycznego dawnego miasta. 2. Należy rozważyć stworzenie specjalistycznych studiów i projektów konserwatorsko – urbanistycznych dla cmentarza rzym. – kat. w Skrzywnie.
<p>Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystycznych</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dokonanie wyboru najcenniejszych obiektów zabytkowych na terenie gminy i opracowanie w oparciu o nie tematycznych szlaków turystycznych: <ul style="list-style-type: none"> – szlak zespołów sakralnych, – szlak zabytkowych cmentarzy, – szlak zabytkowych kapliczek. 2. Stworzenie szlaku atrakcji turystycznych gminy i powiatu, w którym gmina Wieniawa byłaby jednym z punktów na trasie szlaku. 3. Opracowanie jednolitego systemu informacji w postaci tablic informacyjnych, dla poszczególnych obiektów, istniejących, jak również nieistniejących – w miejscu gdzie niegdyś się znajdowały (np. Dwór i zabudowania dworskie w Wieniawie). 4. Wspieranie turystyki kulturowej przez organizację i modernizację infrastruktury: <ul style="list-style-type: none"> – ścieżki rowerowe,

	<ul style="list-style-type: none"> – sezonowe wypożyczalnie sprzętu, – punkty widokowe itp.
--	---

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Cele i zadania przedstawione w niniejszym programie będą realizowane przez:

- 1) Instrumenty prawne – programy określające politykę państwa i województwa w dziedzinie ochrony zabytków, dokumenty planistyczne wydane przez samorząd, dokumenty wydane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- 2) Instrumenty finansowe – dotacje i subwencje ze środków zewnętrznych w tym Unii Europejskiej, środki gminne, środki właścicieli obiektów zabytkowych.
- 3) Instrumenty społeczne – współdziałanie z organizacjami społecznymi, edukacja, współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych.
- 4) Koordynację – dokumenty gminne z zakresu planowania przestrzennego, plany odnowy osiedli, programy rewitalizacji, strategie rozwoju.
- 5) Instrumenty kontrolne- aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, analiza stanu zachowania obiektów zabytkowych, monitoring realizacji programu opieki nad zabytkami.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

W myśl art. 87 pkt. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) co dwa lata istnieje obowiązek sporządzania przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta sprawozdań z realizacji gminnych programów opieki nad zabytkami i przedstawiania ich Radzie Gminy.

Sprawozdania z poziomu realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami powinny zawierać informacje dotyczące:

Priorytetu I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno – kulturowego:

- poziom w % wydatków budżetu na ochronę i opiekę nad zabytkami stanowiącymi własność Gminy,
- wartość finansowa zrealizowanych prac rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych przy zabytkach przy zabytkach stanowiących własność Gminy,
- liczba obiektów poddanych pracom rewitalizacyjnym i rewaloryzacyjnym,

- liczba obiektów poddanych pracom remontowo – konserwatorskim,
- liczba przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych,
- poziom wydatków na prowadzenie prac konserwatorsko – remontowych przy obiektach stanowiących własność Gminy.
- poziom pozyskanych środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością Gminy.

Priorytet II Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

- poziom w % objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba uchwalonych planów zagospodarowania przestrzennego,
- liczba studiów wartości kulturowych dla fragmentów Gminy przewidzianych do objęcia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- poziom skuteczności wdrażania zapisów programów rewitalizacji, w realizacji zagospodarowania przestrzennego,
- poziom skuteczności walki z samowolami budowlanymi,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków,
- liczba obiektów, obszarów objętych ochroną przez wprowadzenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości:

- liczba publikacji internetowych poświęconych zabytkom z terenu gminy Wieniawa,
- liczba wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe gminy Wieniawa,
- liczba kursów, wystaw, szkoleń poświęconych działalności edukacyjnej z zakresu popularyzacji wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym,
- liczba opracowanych raportów, prac studialnych,
- liczba podjętych badań archeologicznych,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić na:

Źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie i powiatowe,
- dotacje gminne,
- dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji – fundusz kościelny,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze fundacji.

Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła programu Polska Cyfrowa PO PC 2014 – 2020.

Dotacje

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) dotacja może być udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce będącym właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,

- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- odnowienie lub odtworzenie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odnowienie zniszczonej przynależności zabytku, jeśli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub odtworzenie całkowite okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej i zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości 50 % nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzonych złożonych pod względem, technicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków lub organ stanowiący

gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje wojewódzkie i powiatowe

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków odbywa się na podstawie Art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego – samorząd realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków wynikające z ustawy o samorządzie województwa oraz z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Od ponad 10 lat wspiera działania właścicieli i posiadaczy zabytków, przyznając dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach. Udział w nabór wniosków jest jedyną możliwością na pozyskanie funduszy pozostających w dyspozycji Samorządu Województwa Mazowieckiego na działania związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Nabór ogłaszany jest przez Zarząd na podstawie Uchwały nr 54/11 Sejmiku z dnia 18 kwietnia 2011 r. Uchwała określa zasady ubiegania się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego.

Dotacje gminne

Zgodnie z Art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminny, (t.j. Dz.U. 2020 poz. 713) finansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielane przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponad to jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Gmina Wieniawa nie posiada takiej uchwały.

Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Cele rządowego programu wsparcia termomodernizacji i remontów jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych. Jego właścicielami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wsparciu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Jest on głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej tworzy system funduszy ekologicznych. W oparciu o wspólną strategię działania Narodowego Funduszu i wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej na lata 2013 – 2016 z perspektywą do 2020 r., realizuje politykę ochrony środowiska w Polsce. Służą temu stabilne przychody, doświadczenie kadry oraz wypracowane formy współpracy z beneficjentami.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej z końcem listopada rozpoczyna przyjmowanie wniosków w ramach nowej unijnej perspektywy. W ramach uruchomionych działań zostanie udostępnionych na projekty środowiskowe ponad 5 mld złotych.

Program Dom Kultury +

Organizatorem Programu Dom Kultury + jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu Kultura – Interwencje jest tworzenie warunków dla wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym przez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja Programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury, jak i organizacje pozarządowe.

Bardzo Młoda Kultura. Wieloletni program wspierania edukacji kulturowej

Celem wieloletniego programu realizowanego w ramach Paktu dla Kultury przez Narodowe Centrum Kultury jest budowanie systemowych rozwiązań wzmacniających stymulowanie kreatywności i edukacji kulturowej przez 16 podmiotów wyłonionych w drodze konkursu – po jednym z każdego województwa.

O dofinansowanie w ramach programu mogą się ubiegać samorządowe instytucje kultury. Każdy z wnioskodawców będzie mógł ubiegać się o dotację w wysokości od 300 do 900 tys. złotych na trzyletni okres realizacji, a także wsparcie organizacyjne i merytoryczne.

Programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami są środki budżetu państwa będąca w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na 2018 r.

Programy na 2018 r. w ramach dziedzictwa kulturowego:

- Kolekcje muzealne,
- Wspieranie działań muzealnych,
- Kultura ludowa i tradycja,
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą,
- Ochrona zabytków archeologicznych,
- Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą,
- Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju,
- Badanie polskich strat wojennych,
- Ochrona zabytków.

Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowania dokumentacji technicznej do inwestycji.

Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego udziela dotacji na badania archeologiczne zgodnie z przyjętym Rozporządzeniem z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne. Rozporządzenie określa warunki i tryb udzielania oraz rozliczenia dotacji na:

- 1) Badania archeologiczne prowadzone ze względu na planowane albo realizowane:
 - a) Roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
 - b) Roboty ziemne lub zmianę charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co może doprowadzić do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.
- 2) Wykonanie dokumentacji badań archeologicznych, o których mowa pkt. 1.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku, gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w Art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Środki europejskie

Finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Programy Europejskiej wspólnoty Terytorialnej 2014 – 2020

Przygotowywane jest trzy typy programów: transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2014 – 2020. Różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

- obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granic. Ich realizacja ma na celu wzmocnienie współpracy przez wzrost wspólnych inicjatyw dotyczących min. ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, wzajemnych kontaktów młodzieży,
- duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej,
- wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi mogą dotyczyć min. kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to nowy projekt Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten będzie realizowany w latach 2014 – 2020 i będzie zawierał trzy komponenty: Media, Kultura i część międzysektorowa z nowym instrumentem finansowym od 2016 r. Nowe projekty, które pojawiają się w Kreatywnej Europie wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów kultury w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury.

Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększenie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażanie innowacji.

Program Europa dla Obywateli 2014 – 2020

Jest programem wspólnotowym skierowanym na realizację działań projektowych min. w tematyce dziedzictwa kulturowego, którego celem jest zwiększenie świadomości

obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki europejskiej i jej wpływu na życie codzienne obywateli państw członkowskich.

Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 €, maksymalna 600 000 €. Wsparcie finansowe nie może przekraczać 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą konkretny wkład w realizację celów Programu Europa dla Obywateli, a ponad to spełniają odpowiednie wymagania.

Program operacyjny infrastruktura i środowisko 2014 – 2020

To największy program finansowany z Funduszy Europejskich nie tylko w Polsce, ale i w Unii Europejskiej. Główne obszary, na które zostaną przekazane środki to: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne, ochrona zdrowia, dziedzictwo kulturowe. Budżet programu wynosi ponad 27,4 mld euro z Funduszy Europejskich. Priorytet 8 Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego – alokacja z FE 467,4 mln €: inwestycje w ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych.

Polska Cyfrowa PO PC 2014 – 2020

Projekt programu operacyjnego Polska Cyfrowa przygotowały ministerstwo Administracji i Cyfryzacji oraz Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju. Celem tego programu jest wykorzystanie potencjału cyfrowego dla poprawy jakości życia. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji wychodzi z założenia, że pełne wykorzystanie potencjału nowoczesnych technologii wymaga nie tylko budowy infrastruktury i usług, ale także wspierania kompetencji cyfrowych Polaków.

W ramach programu planuje się realizację czterech osi priorytetowych:

Oś priorytetowa I: Powszechny dostęp do szybkiego Internetu – alokacja UE
1 020 222 652 €

Oś priorytetowa II: Administracja i otwarty rząd – alokacja UE 949 604 018 €

Oś priorytetowa III: Cyfrowa aktywizacja społeczeństwa – alokacja UE 145 000 000 €

Oś priorytetowa IV: Pomoc techniczna – alokacja UE 57 668 000 €

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)

W latach 2009 – 2014 działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego otrzymały wsparcie w wysokości około 60 000 000 € w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego dzięki Mechanizmowi Norweskiemu oraz Europejskiemu Obszarowi Gospodarczemu przez priorytet dotyczący promowania różnorodności kulturowej i artystycznej. Z udostępnionych przez Punkt Informacyjny Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju nt. funduszy norweskich i EOG wynika, że kolejne środki w ramach tego funduszu będą dostępne na podobnych – do istniejących zasadach i priorytetach wsparcia.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014 – 2020

Komisja Europejska w dniu 12 lutego 2015 r. przyjęła programy operacyjne na lata 2014 – 2020 dla dziewięciu województw, w tym dla województwa mazowieckiego. W dokumencie tym zwrócono uwagę na ważne miejsce, jakie zajmuje województwo mazowieckie w Polsce ze względu na posiadane bogactwo kulturowe. Na obszarze województwa znajduje się wiele unikalnych zabytków, a także nowoczesnych instytucji kultury. W regionie znajduje się 6487 obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, wśród nich 120 układów urbanistycznych, 4719 dzieł architektury i budownictwa, 55 dzieł budownictwa obronnego, 261 obiektów techniki, 351 cmentarzy, 692 parki, 252 ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, około 150 miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Wskazuje się przy tym małe zainteresowanie Mazowszem z perspektywy turystów. Ważne jest kontynuowanie działań z poprzednich lat tj. powiązanie dziedzictwa kulturowego z nowoczesną turystyką. W osi priorytetowej IV „Gospodarka przyjazna środowisku i społeczeństwu” pojawił się projekt „ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. Cele szczegółowe:

1. Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego, w tym w szczególności:
 - ochrona, modernizacja i renowacja obiektów zabytkowych,
 - rozwój zasobów kultury
2. Rewitalizacja przestrzeni miejskiej i wiejskiej ukierunkowana na rozwiązywanie zdiagnozowanych problemów społecznych.

Ustawa o rewitalizacji z dnia 9 października 2015 r.

Głównym celem ustawy jest zapewnienie skuteczności i powszechnego charakteru działań rewitalizacyjnych, a także ich kompleksowości i wprowadzenia mechanizmów koordynacji. Ustawa określa programowanie, koordynację i tworzenie warunków do

realizacji procesów rewitalizacji przez jej interesariuszy, jako fakultatywne zadanie własne gminy. Głównymi adresatami ustawy są organy samorządu terytorialnego oraz mieszkańcy gmin, na terenie których znajdują się obszary zdegradowane i w których prowadzone będą działania rewitalizacyjne.

Ważnym źródłem finansowania działań rewitalizacji, pokrywającym się z pierwszym okresem obowiązywania ustawy, będą środki europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych. Umowa Partnerstwa, czyli główny dokument ustanawiający ramy wdrażania środków unijnych w perspektywie budżetowej 2014 – 2020, wskazuje miasta i dzielnice miast wymagające rewitalizacji, jako jeden z pięciu tzw. obszarów strategicznej interwencji. Zgodnie z szacunkami na działania rewitalizacyjne w ramach wybranych priorytetów inwestycyjnych przeznaczona zostanie, co najmniej równowartość 25 mld złotych. Środki te będą dotyczyć głównie regionalnych programów operacyjnych. Do kwoty tej należy doliczyć wkład własny beneficjentów.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele zawarte w gminnym programie opieki nad zabytkami dla gminy Wieniawa realizowane będą przez:

- współpracę władz gminy Wieniawa z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, Urzędem Marszałkowskim Województwa Mazowieckiego, władzami kościelnymi w oparciu o porozumienia i umowy,
- wykorzystanie instrumentów finansowych w postaci dotacji,
- projekty, programy lokalne,
- inicjatywy własne Gminy Wieniawa.

W latach 2013 – 2016 gmina Wieniawa w związku z zadaniami związanymi z opieką nad zabytkami i promocją dziedzictwa kulturowego poniosła następujące wydatki:

Za rok 2016

- koszty realizacji projektu związanego z promocją historii gminy – 2953 zł,
- koszty prenumeraty czasopism o tematyce społeczno – kulturalnej (do czytelnicy czasopism Gminnej Biblioteki Publicznej w Wieniawie) – 3335,83 zł,
- koszty materiałów niezbędnych do organizacji imprez kulturalnych odbywających się cyklicznie na terenie gminy – 6421 zł,

Za rok 2015

- koszty prenumeraty czasopism o tematyce społeczno – kulturalnej (do czytelni czasopism Gminnej Biblioteki Publicznej w Wieniawie) – 6517,98 zł,
- koszty materiałów niezbędnych do organizacji imprez kulturalnych odbywających się cyklicznie na terenie gminy – 8667,50 zł,

Za lata 2013 – 2014

- koszty rewitalizacji parku w Wieniawie wraz z budową kortów tenisowych, muszli koncertowej, widowni przed muszlą koncertową, boiska, ciągów pieszych, alejki sportowej, parkingów - 1. 273. 389, 15 (wartość robót) + 21.000 (koszty nadzoru inwestorskiego) + 67. 220 (koszty dokumentacji projektowo – technicznej uregulowane w 2011 r.) = 1. 361. 609,15 (wartość zadania).

W roku 2019 gmina Wieniawa poniosła wydatki związane z nasadzeniem w parku w Wieniawie trzech lip drobnolistnych w wysokości – 299,48 zł.